

IN
MEMORIAM

Köszöntjük a 80 éves Dr. Jólesz Károly főrabbit¹

„Tanított és tanít. Szószéken és katedrán. Előadásztal mellett és a rádió mikrofonján keresztül. A sajtó hasábjain és könyvei által. A nagy gyülekezet főrabbi sokágú gyakorlati munkássága mellett kiváló tudományos munkát végez, s amit ezzel egyenlő jelentőségűnek és értékűnek tart, vallási tanterveket készít, tankönyveket ír, a magyarországi nevelés és tegyük hozzá: vallásos nevelés kiemelkedő jelentőségű munkása”. – írja dr. Jólesz Károlyról 1992-ben az Országos Rabbiképző Intézet főigazgatója.

E méltató szavakhoz, hadd tegyük hozzá, hogy a „jóleszi” életmű eredményei eljutottak a magyarul beszélő zsidó populációhoz, Izraeltől az Egyesült Államokig, Ausztráliától Dél-Amerikáig.

Szeretettel és nagy megbecsüléssel köszöntjük a nagy tanítómestert nyolcvanadik születésnapja alkalmából. Tiszteletünk jeléül szóljon a méltatás megjelent könyveinek annotált jegyzékéről, annak reményében, hogy Jólesz Károly exegetikai, szertartási cikkeinek, Retrospektív bibliográfiája mielőbb elkészül.

Kisvárdai és környéke zsidóságának története²

A világ két országában – Izraelben és Magyarországon – tűzték ki célul a magyar nyelvterületen egykoron virágzó közösségek történetének megörökítését. Amíg Magyarországon a Rabbiképző néhai igazgatója Dr. Scheiber Sándor irányításával e munka megszervezése egy személyiség kezében koncentrálódott, addig Izraelben az egykori hitközségek megmaradottjai spontán módon készítették, készítik el az ilyen jellegű monográfiákat.

Az itteni megörökítő-átörökítő misszió dokumentális terméke Kisvárdai és a közelében lévő huszonöt hitközség történetének megírása. A magyarul, héberül, angolul megjelent kötetben a szerkesztő bemutatja a közösségek múltját, kiemelkedő rabbijait, egyéniségeit, a holocaust veszteségeit.

Zsidó hitéleti kislexikon³

¹ in: Új KELET, 1994. október 7. 15824. szám

² Szerk: J.K., Tel Aviv, 1982.

³ 1985. (első kiadás), 1987. (második kiadás), Budapest

„Könyvem célja: megismertetni a magyar zsidóságot és a magyarul olvasó és érdeklődő közönséget, a zsidóság közismert szokásaival, ünnepeivel, liturgiai és egyéb, a zsidó életben meggyökerezett vallási törvényekkel, stb., lehetőleg úgy, hogy a szükségesnél többet ne mondjak – erre kötelez a könyv terjedelme. A lexikon – ezt hangsúlyoznom kell – nem a zsidóság vallásos rétegének íródott, hanem azoknak, akik a zsidóság lényeges fogalmait elfelejtették, vagy éppenséggel soha nem ismerték” – írja a könyv bevezetésében a szerző.

A lexikon eddig megjelent kiadásai bizonyítják, milyen hiátust pótol e mű. Misztifikációkat oszlatott el, ismereteket gyarapított, s betekintést engedett egy Magyarországon hosszú évtizedekig tabuként kezelt világba. A szefárd és askenázi átírással betűrendbe szedett címszavak tömörségükkel, forrásmegjelölésükkel, áttekinthetőségükkel segítettek eligazodni a zsidó hitélet világában. Irodalmi forrásként megtalálhatók nemcsak a könyvtárak polcain, hanem az iskolák és otthonok gyűjteményében.

Mászechet Brácho, az áldások törvényeinek traktátusa⁴

Kertész István a MIOK 1981/82-es évkönyvében A Talmud magyarul címmel dolgozatot szentel a posztbiblikus zsidó irodalom legmonumentálisabb kodifikációjának. A tanulmányból kiderül „Goldberger Izidor tervbe vette a *B'rácho* traktátus kiadását pontosított héber szöveggel és fordítással. Ebből a Bloch emlékkönyvben közli az első két fejezetet.⁵ A teljes munka azonban sohasem készült el.

Widder Salamon tervezte az egész *Misná* lefordítását, azonban a héber szöveg nélküli, de kommentárral ellátott fordításnak csak a *B'rácho* kötetéig jutott el. A *B'rácho* traktátusának harmadik, magyar nyelvű fordítása Jólesz nevéhez fűződik, aki már a modern szedéstechnika vívmányait felhasználva – bilingvis művet tett közzé. Kristálytisza héber szöveg, hiteles fordítás, nemes veretű fogalmazás teszi élvezetessé a *Misná* e részének olvasását, megértését.

Miért? Zsidó törvények és szokások magyarázata⁶

⁴ Ford: J.K., Budapest, 1989.

⁵ Budapest, 1905.

⁶ Budapest, 1992.

A könyv tartalomjegyzékéből kiderül, milyen gondolatköröket kíván érinteni a szerző. Általános kérdések a zsidó létről. A köznapi élet, az egészség védelme és gyógyítás a házasságkötés szabályai, a gyász, a szombat kérdése áll többek között a vizsgálódás középpontjában. Természetesen a *Ros Hásáná*, *Jom Kippur*, *Peszách*, *Sávuot*, *Szukkot*, *Purim*, *Háauka*, a böjt és a böjtnapok fogalma is az érdeklődés fókuszában áll.

A sok évszázados múlttal rendelkező *seélot utsuvot*⁷ irodalom klasszikus hagyományait átvéve, de egyéni módon átalakítva akar választ adni az önmaga által felvetett, de közérdeklődésre számító kérdésekre. Hatalmas anyagismeret, sok évtizedes rabbinikus gyakorlat, az érdeklődő olvasóban megfogalmazódó kérdésekre adandó, elegáns, igényes válasz csendül ki a könyv minden sorából.

Dr. Jólesz Károlyt 1939-ben avatták rabbivá. Ötvenegy esztendő szellemi terméke még kiadásra vár. Megemlítjük Mózes öt könyvének teljes magyar nyelvű fordítását; Kincsestárunk című a Talmud és a chászid világ összegyűjtött ággádáit; *Ros Hásáná* traktátus misnáinak magyar fordítását, publikálatlan beszédeit. Csak remélni lehet, hogy a művek mielőbb napvilágot látnak.

Amikor jubileumi születésnapján köszöntjük a rabbit, Rechovot díszpolgárát, a Magyar Köztársaság Pro Cultura kitüntetéssel megtisztelt pedagógust, a *slichutokban*⁸ missziót teljesítő tanítót, hadd idézzük Dr. Schweitzer József a *Miért?*-hez írt előszavának sorait: „Az áldott emlékű mesterek: Bernstein Béla⁹, Guttman Mihály¹⁰ és tanításaiknak hű követőjeként szenteli magát Jólesz Károly olyan művek megalkotására, amelyek a zsidó tudás és zsidó ismeretek útján mélyítik, és növelik a zsidóság szeretetét és hűségét Tóránk szava és szelleme iránt. Érje el az illusztris szerző kitűzött célját, hasson a *löhágdil Tórá ulöhádirá*,¹¹ a Tóra mind nagyobb dicsőségére.”

⁷ Kérdések-válaszok... A zsidó irodalom legszínesebb responzorikus része. Napjainkban élő változatainak egyike: Ask the Rabbi

⁸ kiküldetés

⁹ Bernstein Béla, szombathelyi és nyíregyházi rabbi (1909.1944)

¹⁰ Guttman Mihály, a Budapesti Rabbiképző rektora (1872-1942)

¹¹ A mondat töredék forrása: Jesája 42.21.

„És száll tovább a könyörgés”¹²

A 80 éves Dr. Menachem Meron főrabbi köszöntése

„...És száll tovább a könyörgés, Testvéreim, újból és újból az égi esőért. Mert más szárazság is veszélyezteti népünk életét. Zsidó emberek tömegeiben kihalt az ősi hit, a zsidó érzés, elszáradt, elfásult lelkük a zsidóság iránt. Mázkirra járnak, de nem él bennük az ősök gondolkodása, utódokért aggódnak, de nem látják meg a jövőnek útját. Nem látják, és nem tudják, hogy az itt élő zsidóság sorsa is *Erec Jiszráélben* dől el. A mindennapi élet sodrában, a jelennek fárasztó életében nem értik meg, hogy a zsidó népnek, mint zsidóságnak való fennmaradását csak a cioni eszme biztosítja...”

E látnoki szavakat fogalmazta meg 54 évvel ezelőtt az akkori újpesti rabbi, Dr. Murányi Miklós, aki az egykori Országos Rabbi Egyesület¹³ értesítőjében egy cionista világszemléletű, hagyományörző, a zsidó és az egyetemes emberi kultúrát is kiválóan ismerő rabbi ars poeticáját foglalta össze.

A család

A szombathelyi születésű főrabbi alijázása után Menáchem Meronra hebralizálta nevét. A szigorúan ortodox családi neveltetés vallási elkötelezettségének elindítója és meghatározója volt. A jesívákban eltöltött évek új életformát mutattak számára, melyet az újpesti Könyves Kálmán Gimnáziumban eltöltött esztendőik színesítettek és tettek még árnyaltabbá.

Az Országos Rabbiképző Intézetben igazán nagy mestereknél – példaképpen megemlíjtük Róth Ernő, Kálmán Ödön, Scheiber Sándor nevét - tanult. Tőlük tudást kapott, s megértést. Elsajátította a pedagógia eszköztárát, a felelősségtudat, s az alkotás igénye lett legjellemzőbb emberi tulajdonsága. Mély istenhite átsegítette élete legnehezebb megpróbáltatásain. Egyetemünk kiadásában megjelent kötetének előszavából idézünk: „Dr. Meron Peszáchról szóló elmélkedésében leírja, hogy az 1945-ös széder este Bergen Belsenben érte, ahol akkor őszinte

¹² Elhangzott: Jeruzsálemben, a Chug Jocéi Hungária székházában, 2001-ben

¹³ Lásd: Schweitzer Gábor, A győri rabbiértekezlettől az Országos Rabbi Egyesületig. in <https://szombat.org/tortenelem/a-gyori-rabbiertekezlettol-az-orszagos-rabbi egyesuletig>

hittel várták a pészáchi csodát, a felszabadulást. Járt tehát a halál árnyékában, így annál inkább megbecsüli az életet.”¹⁴

Kongeniális hitvese, művelt, karizmatikus egyéniségű felesége, mai napig igazi társa. Gyermekai, unokái szeretetétől övezve alkot, ír, dolgozik ma is Herzlián. Nyolcvanadik születésnapjára rajongásig szeretett családja, az ünnepelt nevét viselő, önálló weblappal lepte meg

A rabbi

Budapest IV. kerületében 1946-1950 között töltötte be a rabbiszijságot. A mártírhalált szenvedett Dr. Friedmann Dénes¹⁵ szószékét örökölte. A nemrégiben még 18.000 lelket számláló közösség nagyobbbrésze mártírrá lett, csak egy kis töredék érte meg a felszabadulást. A mintegy 1500-2000 lelket számláló maradék közösségben Meron újjászervezi a hitéletet, vigasztalja a gyászolót, gyógyítja a sebeket. Szabad Újpesti Zsidó Élet¹⁶ címen felekezeti újságot indít.

Még építi a *gálutot*¹⁷, de életszemlélete, világlátása alijázásra inspirálja. Cionista tevékenységéért az ÁVO letartóztatására készül, ő azonban megszökik, s kalandos körülmények közepette érkezik meg álmai földjére, Izraelbe. Harminckét évvel később látogatóba visszatér Magyarországra. A Konzervatív Világszövetség *sálichjaként* a Rabbiképzőben vendégprofesszorként tanított két évig. A hallgatók csüngtek ajkán, amikor Talmudot, szentírást magyarázott, vagy amikor a retorika rejtelseibe vezette be diákjait.

Órákat adott a Gödöllői Egyetemen, rovata volt a Magyar Rádióban, ahol Szórakoztató Biblia címmel 20 részes előadást tartott. Egyszer a Bolyai Katonai Akadémián 300 tiszt hallgatta az Izraelben élő, magyar ajkú rabbi tanítását. Nyolc évvel ezelőtt nagyünnepi szónoklatát élvezték a Dohány utcai zsinagógában, s két alkalommal is – 1996-ban és 2000-ben - a Debreceni Hitközségben.

Az izraeli pedagógus

1950-ben érkezett Izraelbe. Először egy tel-avivi gimnáziumban oktatott Talmudot, Szentírást és irodalmat. Két évvel később került Bát Jámába, megalapítva ott a – később országos hírű - helyi gimnáziumot, melynek harminckét évig állt az élén. Tanítványai mindenütt

¹⁴ Meronnal készült beszélgetést lásd: Borsányi-Schmidt Ferenc, Menachem Meron Budapesten, 2000. október 5.
in: <http://www.or-zse.hu/meroninterju.htm>

¹⁵ Dr. Friedmann Dénes, újpesti rabbi (1903-1944)

¹⁶ Lásd: Bányai Viktória – Gombocz Eszter: Budapesti zsidó iskolák a holokauszt után, 1945-48.
in: banyaigomboczbp-zsido-iskolak.pdf

¹⁷ Gálut: diaspora, szétszórás

megtalálhatók az országban, több mint kétezer diák érettségizett igazgatása idején. Kiváló szellemi vezetőnek, koncepciózus intézményirányítónak tartották. Bát Jám városa díszpolgári címmel jutalmazta életművét. Hosszú volt az út szülővárosától, Szombathelytől¹⁸ Bát Jám-ig.

Munkásságának szerves része az informális oktatás. Korábban Bát Jámiban, majd elköltözése után Herzlián is Biblia-kört szervezett. Irányítója, szervezője, oktatója e kurzusoknak, melyekre az izraeli tudományos élet jeles tudósait és képviselőit is meghívta előadónak. Ma is tanít, érthető, hiszen ez a küldetése. Szinte nincs olyan jelentős város Izraelben, ahol ne terjesztette volna a Tant. A gyermeki, ifjúi álom a modern Izraelben ölt testet. A Szentírás és a *Misna* ihlette modern héber nyelven beszél a több, mint 100 országból hazatért népnek. A hagyomány szavának modernkori interpretációjával oltja a tudásra vágyók szomját.

A tudós

Doktori disszertációja: A zsidó vallás átélése gyermek és ifjú korban. Egyetemista kora óta folyamatosan publikál. Négy hébernyelvű kötete lát napvilágot. Lebilincselő módon értekezik a hetiszakaszokról. *Befichá, ubilevávchá láászot*¹⁹ címmel biblikus tárgyú értékes gondolatait osztja meg az olvasóval. A nagy sikert aratott, Talmudról írott és a A világ népei és Izrael kapcsolata a Biblia tükrében c. munkáit tankönyvként használják.

Évek óta a Kol Jiszráél magyar adásának tórakommentátora. Veretes magyarsággal elmondott, a klasszikus hagyományokat feltételező, de a modern kutatásokat is ötvöző magyarázatai heti rendszerességgel az Új Kelet hasábjain is napvilágot látnak.

Megtiszteltetés e sorok írójának, hogy Meron professzor első magyar nyelvű könyvének, az ünnepek világát, s *párását hásavuákat* analizáló Az Élő Biblia-nak²⁰ szerkesztője lehetett. Kommentárjai igazi bestsellerré váltak. Egyetemünk honlapján, így a világhálón állandóan olvashatók tömör, de annál gazdagabb gondolati tartalmat sugárzó írásai. Most gondozzuk legújabb, magyar nyelvű kötetét.

Scheiber Sándor a „hálás tanítványok leghálásabbikának, a hűséges tanítványok leghűségesebbikének” nevezte. 1948. október 31-én ő iktatta be az Újpesti Zsinagógába. Mikor szeretettel és nagyrabecsüléssel köszöntjük Dr. Meron Menachemet jubileumi születésnapja

¹⁸ Lásd: Balázs Edit-Katona Attila, „Baljós a menny felettem...”, *Vallomások í szombathelyis zsidóságról és a soáról*, Berzsenyi Dániel Főiskola Történelem Tanszéke, 2001. ISBN 9639290173, 9789639290174

¹⁹ D'várim 30.14,

²⁰ Menáchem Meron, *Az élő Biblia*, OR-ZSE, Budapest, 1999.

alkalmából, hadd idézzük közös Mesterünk – immáron nyomtatásban is megjelent – egykori beiktató beszédéből:

„A Te buzdító munkád segítségével épült meg az Újpesti Hitközség új korszakának minden példamutató alkotása. Pásztorális tevékenységed kiterjed minden hívedre, a szószékről és az iskolában sűrűn hangzik vallásnevelő szavad. Haladj tovább az úton, világítsa be pályádat a kiválasztottaknak járó isteni ősfény, hogy sugarai távolabbi körökbe is behatolhassanak.”²¹

²¹ Lásd: <http://www.or-zse.hu/meron80.htm>

Újpest zsidóságának történetéről lásd.: Szedócz Ervin, Újpesti zsidókról, in: <https://www.ujpestizsinagoga.hu/tortenet.html>

Az utódok reménysége Búcsú Kármán Györgytől²²

A számára oly szeretett szülővárosban, ahol gyermekéveit töltötte, a világ legszebb zsinagógájának, a 100 éves születésnapján drámai hangvétellű előadást tartott. Idézem szavait: „*Hineni heoni mimáasz...*” – Anyanyelvünkre fordítva: „Én az értelmetlen, remegve és félve járlok eléd...”

Ezekkel, a szavakkal kezdi meg könyörgését az előimádkozó a Nagyünnepek délelőttjén, a *Muszaf*, a főima előtt. Vajon ki ez a cházán, az előimádkozó, és miért remeg, fél, ha az Örökkévaló elé járul?”²³ - írja 2006-ban, Debrecenben megtartott előadásában, aki a magyarországi neológ zsidó megtestesítője volt. Ő nem értelmetlen, hanem érdemmel felvértezve járulhat most a Mindenható trónusa elé...Majd a legdrábbakról, szüleiről szolt jubileumi születésnapján:

„Születésnapot megérni a Mindenható kegyelme, nem emberi érdem. Szálljon e percben, gondolatban *Káddis*²⁴ az Ég felé, mártírhálált halt édesapámért, akitől hitemet, zsidóságot örököltem - és a hatmillióért, akik tűzbe-vízbe mentek, hogy az Ő nevét megszenteljék. Édesanyámért, aki felnevelt, akitől a zene, a művészet szeretetét, a tanulás és az emberséges gondolkodás, mindennél előbbrevaló feladatát kaptam” – írja²⁵

...²⁶למוד אדם אומנות והקב"ה מפרנסו

קה"ר פרשה ו'

Néhány adat életéről, kivonat egy gazdag curriculum vitae-ből: Szegeden született 1933. március 6-án. Tanulmányait 1949 és 1958 között a Zeneakadémia zongora szakán, Ungár Imre²⁷ növendékeként végezte. 1966-tól 1998-ig a budapesti Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskola ének korrepetitor-tanára; 1958 és 1977 között az MTV főmunkatársa (operaszerkesztő, a televíziós zenei népművelés, a zenei vetélkedők és portréműsorok egyik elindítója); 1977-től 1990-ig az Országos Filharmónia osztályvezetője. 1990 óta külső munkatársként ismét az MTV-nél dolgozik: a zenei és vallási műsorok szerkesztője.

²² Elhangzott Kármán György sírkőavatásán 2009. május 17.

²³ Kármán György, *A Hineni heoni mimáasz, a cházán nagyünnepi, egyéni könyörgéseinek dallamvilága*, in: <https://or-zse.hu/hacofe/vol1/karman-hineni-debr-2006.htm>

²⁴ gyászima

²⁵ in: <http://www.or-zse.hu/ev/karman70.htm>

²⁶ Kohelet Rábá, Párásá 6

²⁷ Ungár Imre (Bp., 1909. jan. 23. – Bp., 1972. nov. 22.): zongoraművész és pedagógus, Kossuth-díjas (1949)

Olyan zenei publicisztikai műsorok kerülnek ki kezéből, mint a Zene, zene; Metronóm; Zenéről mindenkinek. Emlékműsorok, Dohnányi, Járdányi, Goldmark, Fischer Annie portréműsorok. Violinkulcs a képernyőn²⁸; Hebrew Melodies for Sabbath and High Holidays²⁹ s a kedvenc: Az Utódok reménysége.

1968 óta az Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem zsinagógájának orgonistája.

יובל היא שנת החמישים³⁰

Ötven esztendőn keresztül volt a Magyar Televízió munkatársa. 1996 óta alapító tanszékvezetőként zsidó liturgikus zenét tanít az OR-ZSE-n, 2000 óta tanszékvezető egyetemi magántanár volt. Két kiadást is megért kétkötetes munkája a Zsidó liturgia történetéről... alapmunkának tekintendő.³¹

Pótolhatatlan a veszteségünk. Jövő héten kapta volna meg az professor emeritus címet....

Most kicsit vissza a háborús évekhez. Így ír:

„Ötéves voltam, 1938-ban, amikor mártírhalált szenvedett Édesapám, (emléke a hatmillióéval, Izrael Államának hőseivel és mártírjaival legyen áldott) először kézen fogva *szlichajs*³² első hajnalán elvitt a szegedi régi zsinagógába. Félelmetes, jéghideg őszi idő volt, emlékszem, süvített a szél. „*Szlichecol az idő*” – mondta Apám. A zsinagógában kellemes meleg fogadott, a középen álló hatalmas vaskályhát Fein bácsi, a samesz fűtötte. A frigyszekrény melletti rabbi székben Löw Immánuel foglalt helyet, ott volt Frenkel Jenő rabbi is. Az ima után a felnőttek beszélgetni kezdtek. Apám szavaira emlékezem: „Ezek a hajnalokon a samesz kopogtat a hívők ajtaján, hívja őket az imákra. Így kopogtatnak a mai komor idők a zsidóság ajtain, ablakain...” Őt munkaszolgálatosként 1942-ben Ukrajnába vitték.”³³ – írja Hommage á Israel konferenciára írott, de már el nem mondott előadásában.

Családszeretete példaértékű. „Mindannyiunk apja volt”- mondják családjának tagjai...

Családi kötődéséről így ír: „Gyermekeim, unokáim sokszor eljöttek a Rabbiképző zsinagógájába,

²⁸ Zeneműkiadó, 1974,

²⁹ Hungaroton, 1977.

³⁰ Forrás: Vájikrá, 25. 3-7.

³¹ Kármán György, *A zsidó liturgikus zene I.- Történelmi vázlat, és A zsidó liturgikus zene II. A magyarországi neológ zsinagógák hagyománya*

³² Ros Hásáná első napjától –hajnalban- “bocsánatot kérő” (szlichot) liturgiai költeményeket mondanak a zsinagógákban

³³ K.Gy. írja Hommage á Israel konferenciára írott, de már el nem mondott előadásában

hallgatták az orgonás istentiszteleteket, megtanultak ünnepi énekeket. Hagyománnyá vált a családi, baráti körben, otthonunkban megtartott hanukai gyertyagyújtással egybekötött tanulás a makkabeus szabadságharcról”- emlékezik írásában³⁴

Feleségének, gyermekeinek, testvérének, unokáinak léte, kis dédunokájának születése éteri magasságokba emelte. Feleségét féltő szeretettel óvta.

ותחשך הארץ³⁵

Soá túlélő,... akit egy keresztény osztrák család, a Knapp család bujtatott... Megvalósítva a talmudi elvet, „ Aki egy embert megment, olybá tekinthető, mintha a világ egészét mentette volna meg.”

Az OR-ZSE RT alapító tagja, szakfeketős, tanszékvezető...Művész és tudós egyszerre. Klaviatúrájából több ezer év zenei kavalkádja ejtette ámulatba a zene iránt érdeklődőket. Rabbilekkek ismerője: Lów, Frenkel, Birnfeld, Schindler, Benoschofszky, Scheiber... tanul tőlük, s amely által kiegészül a 20. és 21. századi unikalitás, az egyedi jellegű hungarikum: A magyar zsidó zeneművészet.

בנים גידלתיו...³⁶

Pedagógus. A hallgatók szeretete övezte. Hallgatóink könnyekkel küzdenek. S a mi szívünket a csüggedés és a félelem hatja át..

Hogyan tovább...? Ha újra képzünk kántorokat... lesz jövőnk! Mondotta, és igaza volt! Évtizedek katalizma után 12 fiatal neológ kántor adja át a hagyomány láncolatát.

Kántorok képzője, a magyarországi zsidó folklór gyűjtője, kutatója. Tanulmányából idézek: ³⁷

"A chászid dallamokat magam is sokra tartom, növendékeinknek a *Löcho dajdit*³⁸ chászid motívumokkal is tanítom. Megható, amikor a Judaisztika szakon fiúk-lányok vizsgára készülve a lépcsőkön ülve ismételtetik a pattogó ritmusú dalt. Elgondolkodtam, lám a Sulzer dallam és ez a chászid motívum hivatott tolmácsolásban egyforma érték. A két háromszáz éves chászid dallam különben számomra azért is fontos, mert olyan, mint egy térkép: magán hordozza a vándorlás irányát, azon országok levegőjét, ahol elődeink jártak. Zúg bennük a Don, a Volga, a Visztula, de

³⁴ Búcsú Kármén Györgytől, in <https://www.or-zse.hu/ev/karmangyut2008.htm>

³⁵ Smot 10.15.

³⁶ Jesája 1.2.

³⁷ <https://www.or-zse.hu/ev/karmangyut2008.htm>

³⁸ Slomo Álkábec liturgiai költeménye

a Tisza is, gondoljunk a kállói Cádik két ismert nótájára: Szól a kakasra, vagy a Sírnak-rínak a bárányokra. Egyébként ahol járok országban, világban, mindenütt keresek, kutatok, tudom, hogy van Kárpátaljai, Kelet-Magyarországi, és sokfajta más stílus. Ezeket szeretném növendékeimmel megismertetni, a dallamok nem sértődnek meg, ha keverednek, gazdagodnak. A közösségek igénye is változatos. Figyelemmel kell lenni arra, hogy mindenki azt kapja, amit megszokott, amihez ragaszkodik." - fogalmazta meg a nagy igazságot művében. Művészi pályájának talán leglángolóbb sikere az Utódok reménysége ... című munkája volt.

Utódok reménysége... műsorcím és hitvallás...

Feleki Rezső³⁹, Garami László⁴⁰, Fóti Márton⁴¹ életművének kutatója. „A 19. század óta a magyarországi *cházánut*⁴², a kántorművészet megteremtésében igen sok meghatározó egyéniség vett részt. Nagy nevek működtek itthon és külföldön egyaránt. Leszármazottaik, növendékeik ma is a közép-európai, ezen belül a hazai kántorművészet örököseinek vallják magukat..” – írja a Daléneklés és a Házánut művésze című tanulmányában

המתפלל צריך שיכווין את לבו לשמים⁴³.....

ברכות, לא

Az OR-ZSE Zsinagógája. Előtte: Szeged, Lágymányos, Újlak...A zene megszólaltatásával emeli az áhítatot.

Néhány héttel 75. születésnapja előtt *neginá bimkomo*⁴⁴ olvasta a hetiszakas részét.

בגלל אבות תושיע בנים⁴⁵

³⁹ Feleki Rezső (1900-1981) opraeékes, Rabbiképző zsinagógájának főkántora.

in: Kármán György: A daléneklés és a cházánut művésze

Feleki Rezső főkántor emlékére, in: <https://www.or-zse.hu/resp/karman.htm>

⁴⁰ Garami László, BZSH Hegedüs Gyula utcai körzetének kántora, korábban a Rabbiképző zsinagógájába is funkcionált

⁴¹ Fóti Márton főkántor, Hunyadi tér, OR-ZSE oktatója. Lásd: Gál Juli: „Sziveinket tágabbra nyitja...” Fóti Márton születésnapjára, in: <http://www.zsido.hu/ujelet/archiv/u980406.html>

⁴² kántorművészet

⁴³ B'ráchot 31 a

⁴⁴ Neginá bimkomo: szakkifejezés, a tóraolvasó profizmusának egyik feltétele. Értsd: a jellemző dallamot a szó az arra kijelölt betűjére helyezik

Édesapjáról írta legutolsó előadásában:

„Dr. Kármán Andor posztumusz állampolgárságot kapott Izrael Államától, a zsinagógai naptár szerint 5752. Elul havában. Az erről szóló okiratot annakidején a Héber Egyetemen tanuló unokája, András, a Jád Vásém Intézetben vette át, 1992. szeptemberében. A díszes diploma első mondatai Jehezkiél próféta könyvéből valók: *''Hiné áni mévi bohem ruáh vihjiszem..''* – *''...Ime, én hozok belétek szellemet, hogy feléledjete...''*⁴⁶

Most én mondom, a rabbi hitével: Én hozok szellemet, hogy eljön az idő, amikor feléled a földi porhüvely. Négy napig szenvedett. Talán ez a négy nap maga volt a kétség, a kétségbeesés és a reménytelenség. Majd érkezik a döbbenetes telefon hívás.

Gyuri meghalt.!

Míntha megállt volna az idő, mint amikor nincs levegő, csak csend, csak csend és könnyek.

„...És hiányozni fogsz, mert üres lesz a helyed...”- olvassuk a Szentírásban⁴⁷

Múlt szombaton, még mellettem ült szeretett zsinagógánkban. Áhítattal mondta az áldást, imádkozott családjáért, övéiért. Tegnap, pedig üres volt a helye, de valahogy úgy éreztük, velünk van, velünk marad és biztat: folytassátok a művet, mert ez az utódok reménysége!

⁴⁵ Slomo HáBávlí, a 10. században élt itáliai szerző liturgiai költeménye (pijut), amely bekerült a peszáchí imakönyvbe

⁴⁶ Ezékiél 37.5.

⁴⁷ I. Sam. 20. 18.

Scheiber Sándor neve megkerülhetetlen a magyarországi zsidóság életében⁴⁸

Zsidó gimnazista voltam, amikor egy alkalommal nem jött meg a vallásstanárunk, a zseniális Geyer Artúr,⁴⁹ akiért mi ugyanúgy rajongtunk, mint a fölöttünk lévő osztály Scheiberért. Azt mondta az osztályfőnökünk, hogy menjünk be Scheiber professzor órájára, a szomszédos tanterembe. Valóságos revelációként hatott valamennyiünkre az előadása, mert nem olyan szinten tanított, mint egy középiskolai tanár. A kutatásaival kapcsolatos élményeiről beszélt. Például elmondta, hogy kint volt az akkori Leningrádban, s megtalálta a genizában Maimonidész kézírását.

Amikor Geyer Artúr órája véletlenül megint elmaradt, és mi éppen a tokiói olimpia lázában égtünk, Scheiber arról beszélt, hogy a hagyományos zsidó irodalomban hol és miképpen fordul elő az olimpia. Hogyan kapcsolódik az ókori hellenizmus gondolata az olimpiáshoz, és hogyan vettek részt zsidó emberek az ókori olimpiai játékokon.

Scheiber, akinek semmi affinitása nem volt a sporthoz, mégis tudta, hogy Hajós Alfréd az athéni olimpián, 1896-ban az Égei-tengeren megtartott úszóversenyen a 100 és az 1200 méteres gyorsúszásban győzött, s ő volt az első zsidó magyar olimpiai bajnok. A magyarországi oktatásban akkor ezt a fajta komplexitást nem nagyon lehetett máshol tetten érni. Bevert gyakorlat szerint tanítottak történelmet, matematikát, nyelvet, stb. A vallás tan ilyen megközelítése egészen új volt. Könnyed, tele viccel, történetekkel, napra készen beszélt eseményekről.

A megjelenésében volt valami arisztokratikus. Ügyelt arra, hogy öltöny, ing, nyakkendő pontosan illeszkedjék egymáshoz. Ő volt egyébként az egyetlen rabbi, akin abban az időben világos öltönyt láttam. A korabeli rabbik feketében, vagy sötétszürkében jártak.

⁴⁸ Huszonöt éve hunyt el az Országos Rabbiképző Intézet igazgatója Prof. Dr. Scheiber Sándor⁴⁸. Személyes emlékezés az egyik legnagyobb zsidó tudósról

⁴⁹ Geyer Arthur budai főrabbi (1894-1976)

Harmadikosok voltunk, amikor a zsidó gimnázium Anna Frank nevét felvette. Attól kezdve a szombat délelőtti istentiszteletre mindenkinek a Rabbiképző zsinagógájába kellett járni. Először találkoztam a neológ rabbi, a rabbijelölt fogalmával, és ismertem meg a neológ liturgiát.

A kis, József körúti templomban fent jobb oldalon az első sor szélén ült Scheiber, mellette Szemere Samu és Szirmai, alias Schnürmacher⁵⁰ főkántor, operaénekes. Minden szombat délelőtt egy rabbijelölt prédikált. A rabbijelöltek fekete reverendát, sapkát, bilétumot viseltek. Scheiber figyelte, hogy mennek fel a szószékre, hogyan tartják meg rövid prédikációjukat, és hogy lekötik-e a hallgatóságot. Később, amikor homiletikát tanított nekünk a szemináriumban, azt hangoztatta, hogy a rabbinak nem egyfajta beszéd stílussal kell rendelkeznie. Nem mindegy, hogy gimnazisták előtt tart előadást a hetiszakasról, vagy egyetemisták előtt vallásfilozófiai kérdésekről. Scheiber nagy hatással volt rám.

A rabbi pályára azonban szüleim irányítottak. Apám nagyon vallásos volt, a hite a soá után sem rendült meg. Úgy érezte, ha neki fiúgyermek lesz, a rabbi pályára kell adnia. Ő tudatosan erre nevelt engem. Imponált neki, hogy van egy olyan hely, ahol folytatni tudom a zsidó tanulmányaimat. A rabbi fogalma valóságos piedesztált jelentett számára. Minden reggel fel kellett kelnem hat órakor, és apám fél nyolcig tanult velem tóraolvasást. Így amikor bekerültem a szemináriumba, már pontosztalanul olvastam Mózes öt könyvét, ha nem is hibátlanul.

Az egykori Rabbiképző fennmaradásának és létének alapvető feltétele volt, hogy a háttérben működött a Zsidó Gimnázium. Érettségi után néhányan továbbtanultak a Rabbiképzőben, és nemcsak azért döntöttek így, hogy megúszhassák a katonaságot, hanem, mert ez volt az egyedüli felsőoktatási intézmény, ahol zsidóságot lehetett tanulni.

A mai rabbik, és az elmúlt évtizedek rabbi karának tagjai, néhány kivételtől eltekintve, a Zsidó Gimnázium végzettjei. Közrejátszott ebben az is, hogy akkor a két alma mater két egymásba átjárható épületben működött. Scheiber sokszor felidézte, hogy Dunaföldváron, ahol háború előtt maga is rabbiskodott, az ország legkisebb közösségében, ugyanolyan odaadóan kellett végezni a munkát, mint a legnagyobb közösségben: összefogni, irányítani a híveket,

⁵⁰ „Szirmai(Schnürmacher) Zoltán, a Bethlen téri körzetben, majd később a Rabbiképző templomában teljesített szolgálatot. Kellemes, lágy lírai tenorhangja, magas fokú zenei kultúrája egy idő után az opera műfaja felé terelte figyelmét, de a kántorságnak soha nem fordított hátat. A hatvanas évek végén Glasgow-ból kapott ajánlatot, és élete végéig az ottani hitközség megbecsült, közkedvelt kántora volt.” írja Sándor György (Giora Sharon) in: <https://mazsihisz.hu/hirek-a-zsido-vilagbol/mazsihisz-hirek/majdnem-elfelejtett-kantorok>

minjánt szervezni reggel és este, elképzelhetetlen lett volna, hogy a rabbi onnan hiányozzék. Mindig tudta, hogyan lehet, a racionalitást az emocionális érvekkel keverve, meggyőzni a hallgatót.

Vártuk az óráit. Ő volt a mester, az ideál. Napra kész volt mindenben, ami zsidó irodalommal, zsidó műveltséggel, zsidó művészettel, Bibliával kapcsolatos, és elképesztő mennyiségű publikációja jelent meg. Sorban álltunk a különlenyomataiért, mindenkinek személy szerint dedikálta. Nagy különlenyomat-és könyvgyűjtő volt. Szállóigévé vált az a mondata: „ritka könyv, nekem megvan!”⁵¹

Mindenben törekedett a tökéletességre. Emlékszem, amikor az IMIT évkönyvet újra indította. Az évkönyv 1895-ben jelent meg először, az utolsó 1948-ban, azt Szemere Samu szerkesztette. 1970-ben vált lehetővé, hogy MIOK⁵² Évkönyv néven folytatódjék ez a hagyomány. Az első vékony kötet fedőlapja elképesztően szomorú sárga színűre sikeredett, és ez Scheibert, úgy is, mint szerkesztőt, nagyon zavarta. Elment egy könyvkötőhöz, és az otthoni példányát bekötötte olyan színbe, mint az eredeti IMIT évkönyv volt. A misztikusan szép bordó színű borító gerincére ugyanolyan arany betűkkel gravírozta rá az évfolyamot. Utána még megjelentek évkönyvek, ha nem is évenként. Mi is adtunk már ki, mármint az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem, OR-ZSE Évkönyv címen. Őrizze a két kötet is Scheiber Sándor emlékét!⁵³

Scheiber sokat adott arra, hogy a tanítványai mélyen kötődjenek a kultúrához. Nem egyszer megkérdezte, mikor voltak utoljára színházban, mit láttak, s elmeséltette. Szemere Samuval,⁵⁴ a korszak legnagyobb polgári filozófusával megbeszélte, hogy választható tárgyként tartson egy Hamlet-szemináriumot. Így Szemere fél éven keresztül a Shakespeare drámát elemezte a zsúfolásig megtelt díszteremben, ahol minden alkalommal Scheiber is ott ült a hallgatóság soraiban. A rabbinak, mondta, nem könnyű az élete sehol. Állandóan fókuszban él.

⁵¹ Lásd: Szécsi József, „Ritka! Nekem megvan!” elhangzott: a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából szervezett rendezvénysorozatban, a Scheiber-émlékkonferencia címmel megrendezett tudományos ülészen, Budapest, 2010. november 9.
in: <http://www.or-zse.hu/resp/szecsiritkanekem-mtud2010.htm>

⁵² Magyar Izraeliták Országos Képviselése

⁵³ OR-ZSE Évkönyv, szerk: Schöner Alfréd és Oláh János 2001-2003, Budapest, 2003.

OR-ZSE Évkönyv, szerk. Schöner Alfréd, Budapest, 2008

⁵⁴ Prof. Dr. Szemere Samu, az ORI igazgatóhelyettese, az MTA tagja (1881-1973)

Ezért kell, hogy valamihez mindig visszatérhessen, amivel leköti magát. Többünket segített abban, hogy egyetemi diplomát szerezzünk.

Scheiber megtanított arra, hogyan kell megírni egy tudományos dolgozatot; hogyan lehet megközelíteni egy témát, amiből előadás, vagy publikáció lesz. Részletesen elmesélte, hogyan született meg a Magyar Zsidó Oklevéltár⁵⁵ sorozata, ki volt Moess Alfréd⁵⁶, akivel az első köteteket szerkesztette, Dán Róbert⁵⁷, akivel később dolgozott együtt, s hogy miért fontos az Oklevéltár a kutató számára. Ámulva hallgattuk, hogyan jött létre a hitközségi monográfiák sorozata, Győrtől Szentésig. Olyan embereket sikerült megnyernie az ügynek, akik megszállottjai a történetkutatásnak.

A Rabbiképzőben a záróvizsgáim 1973. őszén voltak. A vizsgabizottság elnöke Schwarz Mór, a Dózsa György úti templom főrabbija volt. 1974. január 13-án avattak rabbivá a szeminárium zsinagógájában. Scheiber sokat adott a külsőségekre. Amikor belépett a templomba, megszólalt az orgona, mögötte jött Feleki Rezső, s utána én. A frigyszekrény előtt körbe vett öt rabbi, először Dér István főrabbi⁵⁸ beszélt, utána zsoltárok hangzottak el, majd Scheiber Sándor lépett mellém, és kezét fejemre téve áldott meg a *jövoreheho*⁵⁹-val. Drága fiamnak nevezett gyönyörű beszédében. Az avatási szertartást egy drámai idézettel fejezte be „... van, ahol temetnek és van, ahol énekelnek!” Utalt arra, hogy édesanyámat a rabbi avatásom előtt három héttel vesztettem el. Ez már abban az időszakban volt, amikor Scheiber a strúmaműtétje miatt elvesztette a hangját.

Hosszú ideig, péntek este és az ünnepeken mikrofonba beszélt. A beszédeit mindig leírta, minden szónak megvolt a maga helye. Az előadásain képes volt másfél órán át zsebre dugott kézzel könnyedén beszélni, de a prédikációi, a nagyünnepi beszédei, a temetési emlékbeszédei mind-mind rövidek voltak. Ilyen szempontból a magyarországi zsidó homiletika történetében is

⁵⁵ *Magyar-Zsidó Oklevéltár - Monumenta Hungariae Judaica*

⁵⁶ Moess Alfréd, soproni levéltáros, demográfus

⁵⁷ Dán Róbert (1936– 1986) művelődéstörténész, egyetemi tanár, az irodalomtudományok doktora (1982), in: Memoriam Prof. Dr. Dán Róbert, halála 20. évfordulójára Frank D. Dániel egy terjedelmes monográfiát készített, felhasználva Dán Róbert hagyatékát. (2006. május–június Unitárius Élet 17.)

⁵⁸ Dr. Dér (Durchschlag), István főrabbi (1906-1982) lásd: Schöner Alfréd, Az igazak közé tartozott, in: <https://www.or-zse.hu/ev/der.htm>:

⁵⁹ Bámidbár 6. 22-27

újat hozott: szép magyarsággal röviden, érthetően beszélt. Tudom, - mondta - hogy nem lehet mindig veretes magyarsággal beszélni, de arra kell törekedni, hogy a beszéd úgy hasson, mintha nyomdakész lenne. Ez egy olyan műfaj, ami gyorsan elillan. Most valamit elmondasz, és nem tudod már kijavítani. Amikor a szószéken beszélsz, közvetlenül a hívőkhöz beszélj, és ne hagyj kételyeket a szavaid után. Olyan legyen a beszéded, mint egy kinyilatkoztatás. Ez tanítás, így kell elfogadni.

Szegedi rabbiként a 70-es években megismerkedtem a Tisza-parti város szellemi életének reprezentánsaival, többek között Bálint Sándorral,⁶⁰ a korszak egyik legkiválóbb folkloristájával. Így tudtam meg, hogy milyen mély barátság fűzi Scheiberhez. Egy alkalommal Scheiber meglátogatta barátját Szegeden, s a hívő katolikus Bálint Sándor meghívott engem is magához, hogy fiatal rabbiként jelen lehessenek, amikor a mesteremmel beszélgetnek. Elmondhatatlan megtiszteltetés volt ez számomra. A népi folklór olyan magaslataira vittek magukkal, amit elképzelni sem tudtam.

Amikor Löw Immánuel lánya, Eszter meghalt, Scheibert kérték fel, hogy ő temesse el. Van egy íratlan szabály, hogy az egyik rabbi a másik rabbi közösségében, annak beleegyezése nélkül semmilyen funkciót nem vállal. És akkor Scheiber felhívott telefonon, hogy „hozzájárulok-e”, hogy ő temesse Löw Esztert. Kvázi „kikérte” a fiatal szegedi rabbi “hozzájárulását”, aki nem régen még a tanítványa volt.

Scheiber lojalitását hasonlóképp jól példázta kapcsolata Richtmann Mózesrel.⁶¹ Köztudott, hogy Richtmann egyfajta „kitaszítottságban” élte meg a zsidóságát, miután a neológoknak ortodox, az ortodoxoknak pedig neológ volt. Mindenkinek a szemébe mondta vélt vagy valós igazságát, s ezenközben kérlelhetetlenül őszinte tudott lenni. Scheiber maga mellé vette a rigorózus öregurat, s őt kérte meg minden szombat délelőtt, hogy tartson tóramagyarázatot. Richtmann élt a lehetőséggel, mondta, mondta a magáét, és nem tudta abbahagyni. Scheiber különböző módon kacintgatott felé, hogy fejezze már be, de addig fel nem állt az asztaltól, amíg Richtmann beszélt.

⁶⁰ Bálint Sándor néprajzkutató (1904-1980)

⁶¹ Dr. Richtmann Mózes főrabbi (1880-1972) Lásd: Schindler József, Emlékfüzet dr. R. M. 75. születésnapjára, in: A Vidéki Rabbikar Körlevele, 1955.

Azt mondta, ha Richtmann beszél, végig kell hallgatni!

Majse Weisz⁶² főrabbi az 50-es, 60-as, 70-es évek domináns vallási vezetője volt a magyarországi ortodoxiában. Scheiber nagyon tisztelte benne a talmudistát, valósággal felnézett rá, „szent ember”, mindig így beszélt róla. Majse Weisz viszonylag hirtelen halt meg, hetvenegynéhány éves lehetett, és Scheiber bejelentette, hogy kimegyünk a temetésére. Vele mentünk valamennyien, rabbijelöltek. Ő, aki irtózott a haláltól, és félt minden betegségtől, azt mondta, bemegy Majse Weisz *táhárájához*, a mosdatásához. „Aki akar, jöjjön velem.” És ott voltunk mind, amikor Majse Weiszt az utolsó útra felkészítették, segítettünk az öltöztetésénél. Scheiber ragaszkodott hozzá, hogy az egyik zoknit ő húzza fel a lábára, mert ez a legnagyobb *micvá*. Ezzel „elősegítjük” a túlvilágra jutását, hogy fizikailag és lelkileg megtisztulva kerülhessen az Örökkévaló színe elé.

Scheibernek, aki abszolút liberális, modern rabbi volt, élt a lelkében valami rendkívüli tisztelet a vallásosság és a mélyen hívő emberek iránt. Scheiber Sándor neve megkerülhetetlen a magyarországi zsidóság életében. A 20. századi zsidó tudomány Magyarországon nélküle érthetetlen. Mindenki, aki kutat, vagy ír, előbb-utóbb Scheiberbe „botlik”. Az oktatásban változatlanul fontos az ő szemlélete, ami a mai életre is adaptálható. A tudomány iránti alázat, a rabbi hivatás örök értékei.

A szentírásoktatást, a bibliaoktatást, a judaika összes stúdiumát ugyanolyan fontosnak tartom, mint Scheiber, csak alapvetően a pedagógiai eszközök, a demonstráció más, mint az ő idejében volt. De modern pedagógiai világképe most is előttünk lebeg.

Iskolateremtő volt.

A lényeg azonban az Egyetem, ami Scheiber nagy álma volt, s amit – más politikai, történelmi és szociológiai körülmények között – ő is tető alá hozott volna. Elképzelem, amint „fönről” mosolyog az egyetemünket látva. Minden törekvésünk arra irányul, hogy az a szellemi örökség, amit ő ránk hagyott, ne vesszen feledésbe. Scheiber Sándor *Folklór és tárgytörténet*⁶³

⁶² Weisz Márton az utolsó magyarországi születésű ortodox főrabbi (1904-1982). Lásd: Deutsch Gábor, Két főrabbi a Dob utcából, in: <https://www.or-zse.hu/resp/mtud2005-dajcs-ke-trabbi.htm>

⁶³ Scheber Sándor, *Folklór és tárgytörténet*, Budapest, 1984, 585. oldal

című könyvében a szerző így vall önmagáról: „Hogy mi marad meg munkásságomból, az utókor dönti el.

Azt azonban már most is tudom, a hebraicát és a judaicát bevitettem a magyar tudomány disciplinái közé, munkatársakat neveltem, érdeklődést ébresztettem a felnőttek és az ifjúság körében, megőriztem főiskolánk hírnevét, tanítványaim katedrákon viszik tovább. Magyarországot és Budapestet megtartottam a zsidó szellemi élet centrumai között. Ez az én munkám és nem is kevés.”

„József Attila azt írja curriculum vitae-jében, hogy ő nem volt zseni, csak árvagyerek. Hadd variáljam szavait: – írja Scheiber –,Én nem vagyok nagy tudós, csak egyedül maradtam. Akik nálam különbek voltak, nem jöttek vissza, vagy elhagytak. Így egy tragikus korszakban magamnak kellett újjáépíteni a rabbiképző intézetet, tanítványokat oktatni, tudományt szervezni, szerkeszteni, korrigálni, levelezni. Mindez erőim legjavát vonta el a munkától. Sokszori és csillogó csábítással szemben itthon maradtam. Marasztalt a magyar nyelv és irodalom szeretete. Marasztalt a hivatástudat. Hogy e helyben található anyag feldolgozása az egyetemes zsidó tudomány érdeke. Ebből nőtték ki könyveim.”⁶⁴

Édesapja, Dr. Scheiber Lajos főrabbi egykori templomának, a Nagyfuvaros utcai zsinagógának, félszázados jubileumán fia e szavakkal zárta beszédét, amellyel most mi tisztelgünk Mesterünk előtt:

„Asylum meum aeternitas.”⁶⁵

⁶⁴ Scheiber Sándor, *Folklór és tárgytörténet* c. 1984-ben megjelent könyvének 585. oldalán a szerző vall önmagáról

⁶⁵ Az örökkévalóság őrízze neved

Nemzedékek tanítója, tudós és népnevelő, igazi tanítómester volt

Búcsú Popper Péter professzor emeritustól⁶⁶

Ha magam elé idézem mindig mosolygós arcát, csillogó szemét, lenyűgöző, egyéni beszédtonusát, akkor értem igazán a francia filozófus mondatát, azaz “a stílus maga az ember”⁶⁷. Mily érdekes, hogy szinte mindig fekete színű ruhákat vett fel. Fekete ingén, pulóverén vagy garbóján egyetlen, mondjuk úgy díszítés volt található, az úgynevezett *hámszá*⁶⁸, a kifeszített tenyér, amelyen a kéz 5 ujjá felfelé mutat. A fatalizmus ellensúlyozására szolgáló szimbólum ez, amely a zsidók, a muszlimok és a drúzok közös vándormotívuma, amelyben a világoskék szín és az ötös szám mágikus ereje elhárítja a megpróbáltatásokat.⁶⁹ E kézjel, mint szimbólum mindig ott díszelgett Popper ruháján.

בני בנים הרי הם כבנים⁷⁰

יבמות טב ב

Anyai nagyapja rabbi volt, aki először Ercsiben, aztán Apostagon, majd Budapesten az Aréna úti Hitközségnek volt főrabbija. Egy másik nagybátyja a Zsidó Gimnázium igazgatója, a Bethlen téri főrabbi volt. Miután családjában sok volt a rabbi és az orvos, Péter önmaga pszichológus hibrid mivolta e kettőből tevődött össze. Mondjuk úgy, vándor hajlama vezérelte a tudományokban és utazásaiban. Élt Indiában és tanított a Bar Ilan Egyetemen majdnem négy esztendeig. Oktatott a Tan Kapuja Buddhista Főiskolán, a Sambala Tibeti Iskolán, a Színművészeti Egyetemen, az ELTE-n és a Zsidó Egyetemen. Úgy érezte, hogy mindig vállalnia kell saját útkereséseit. A zsidósághoz elkötelezett hűségem kötötte, intenzíven és elkötelezett mélységgel. Konok egyistenhívőnek tartotta magát. Meg volt győződve arról, hogy a világot a transzcendencia hatja át, s ahogy Ő fogalmazott: „azt az egy transzcendenciát nagyon sok

⁶⁶ Elhazott: Popper Péter temetésén, 2010.04.20.

⁶⁷ Georges-Louis de Buffon (1707-1788)

⁶⁸ Hámszá: tenyér alaku védő amulett

⁶⁹ Kárpáti Judit, Egy fejezet a 19-20. századi zsidóság szakrális életéből
in: <http://www.or-zse.hu/resp/karpatijud2008/karpati-irakizsid-mtud2008.htm>

⁷⁰ Jebámot 62.2.

oldalról lehet megközelíteni, ahogy egy hegyet is nagyon sok oldalról lehet lefotózni, de az mégis ugyanaz a hegy.”⁷¹

Formalitásában kevésbé volt vallásos, de úgy értékelte: „Az ünnep ősi jelentése az, hogy egy nép, egy vallás életéből beemelem a legfontosabb történeteket a jelenbe, és örökkévalóvá teszem. Ahogy a Haggada⁷² mondja, ne úgy ülj itt, hogy emlékezel egy régi történetre, az egyiptomi kivonulásra, hanem úgy, hogy te vagy az a zsidó, aki ma éjszaka kiszabadulsz a szolgaságból, s elmész a szabadságba. Tedd jelenné, örökös jelenné az ünnepet, ezt gondolom. Most van az az idő, amikor Isten beírja a Sors könyvét, most van az az idő, amikor lepecsételi, szóval ennek az örök jelennek a megélése a fontos.”

1957-ben kezdte el oktatói munkáját, és szinte halála napjáig, azaz 53 éven keresztül tanított, nevelt, és ebből majdnem két évtizedet az Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetemen. Irodalmi és tudományos munkásságát az eddig megjelent nekrológok már felsorolták. Az ezekben lévő tartalom feldolgozása az elkövetkezendő évek, évtizedek egyik nagy tudományos feladata lesz. Színdarabok, verseskötetek, tanulmányok, naplók, visszaemlékezések, filozófiai elmélkedések kerültek ki tollából, miközben tudományos érdeklődésének középpontjában természetesen a pszichológia, többek között az orvosi-klinikai pszichológia, a kriminálpszichológia, a valláspszichológia képezte kutatása tárgyát.

Búcsúlevelében így fogalmaz:

„Barátaim, fiam, lányom, szerelmeim, munkatársaim, szétszórt rokonaim, akik még itt-ott megtalálhatók vagytok, Magyarországon és a világ legtöbb országában, egyre magányosabban és egyre öregebben. A történelem által széttaposott öt nagycsalád, a Popperek, a Mandelek, a Najovitsok, az Ádlerek és a Buriánok maradványai. S a periferián még a Spitzerek. Kik ezek az emberek? Főként magyar, német, cseh, erdélyi származásúak, akikből az első világháború idején a honvédség hősei, majd a fasiszmus alatt a zsidóság halottai lettek.”⁷³

⁷¹ Popper Péterrel beszélget Várnai Pál., in: SZOMBAT 2010.04.16.

⁷² A széder esti olvasmány

⁷³ 168 Óra Online 2010. április 16, in: <http://www.168ora.hu/itthon/popper-peter-pszichologus-level-elhunyt-53851.html>

A holokauszt árnyéka alól ő sem tudott szabadulni. Olyan ember volt, aki tigrisként tudott harcolni az igazságért, és végtelen empátiával azonosulni a szenvedő emberekkel.

Gyógyítóként meg tudta szabadítani betegeit a bűntudattól, s a vallást időnként, mint csábító támaszt kínálta fel. Egy ember, aki nem akarta a véleményét másra oktrojálni, aki kételkedett, aki kereste a bizonyosságot.

Egy tanítványa néhány órával ezelőtt ezt írta nekem: „Popper Péter 50 évvel ezelőtt, amikor 6 évesen nem köszöntem senkinek a szüleim válásakor, gyermek pszichológusként rávett az alkalmazkodásra.”⁷⁴ Ő maga mégsem tudott alkalmazkodni, mert egy elkötelezett ideológia mentén nem a formalitást, hanem mindig és mindenekelőtt a tartalmat, az őszinteséget, a képmutatástól való mentességet és a hitelességet tartotta fontosnak. Sok ezer embert tanított az egyetemi katedrától a kultúrházak közösségéig. Másik tanítványa írta: „Számomra Popper Péter mester volt a szó legteljesebb értelmében. Előadásaiából sugárzott a bölcsesség, humor és őszinteség, számos anekdota, meghökkenítő és megható emberi történet.”⁷⁵

Indiából visszatérve, illetve emlékeit felelevenítve többek között így ír: „Az öregkort még övezi valamilyen tisztelet. Indiában még a legrosszabbul élő idős előtt is, ha megöszül, megráncosodik, meghajolnak. Sokszor láttam, hogy ha egy öreg ember végigment a falun, egy kisgyerek kiszaladt valamelyik házból és virágot tett a lábához.”⁷⁶

Mi, most az emlékezés virágait, vagy inkább az emlékezés köveit helyezzük el, mikor búcsúzunk tőle. Egyszer megkérdeztem tőle: melyik számára a Biblia legkedvesebb mondata? Dániel könyvének fejezetéből vette a választ, amely így hangzik:

„A tehetségesek világítanak, mint az égboltozat fénye, és akik sokakat igazságra visznek, világítanak, mint a csillagok örökkön örökké.”⁷⁷

Nemzedékek tanítója, tudós és népnevelő, igazi Mester volt. Dániel könyvéből vett - előbb idézett - mondat Őrá igazán érvényes.⁷⁸ *Zécher Cádik Livráchá!* Legyen áldott az emléke!

⁷⁴ Kozma György író e-mailje a szerzőhöz

⁷⁵ Tóth Sándor egyetemi tanárséd e-mailje a szerzőhöz

⁷⁶ Matalin Dóra, | Népszabadság, | 2009.07. 20.

⁷⁷ Dániel 12,2

⁷⁸ Köszönetemet tolmácsolom Dr. Komoly Judit és Sommer László tanártársaimnak és Friedmann Sándor barátomnak inspiráló gondolataikért.

Ádám Emil karnagy emléke⁷⁹

1967-et írtuk. A Rabbiképző zsúfolásig teli zsinagógájában a „mizrách”⁸⁰ ülések első sorában a korszak egyik legnagyobb zsidó egyénisége Scheiber Sándor ült. Szemüvegét homlokára-fejére húzva áhítattal merült az előtte lévő könyvre. A *szidur*⁸¹ból Isten felé szárnyalt fohásza, az előtte lévő naprakész zsidó irodalomból az istentiszteletet követő *kidusra*⁸² készült. Akkor már rekedtes hangján, ha megszólalt, áhítattal telítődött körülötte az ódon levegő.

Mellette az intézet igazgatóhelyettese, a 20. századi magyarországi polgári filozófiatörténet egyik legnagyobb alakja, az akkori idők meg nem értett tudósa, a legendás híru tudományos értékeket magába foglaló IMIT évkönyv⁸³ egyik legtekintélyesebb főszerkesztője, Szemere Samu ült. Derűs tekintete mindig a frigyszekrény irányába szegeződött, és szinte alig látszott rajta, hogy a soá éveiben a legdrágábbat, egyetlen fiát is elveszítette.

Richtmann Mózes ült a harmadik helyen, a Dohány utcai zsinagóga egykori másodrabbija, a meg nem értett lángész, a mephistói mosolyba burkolódzó, szentéletű ember. A neológ zsidóság különböző színárnyalataiba hajló manírjait az Akácfa utca 22. szám alatti ortodox zsinagóga ódon falai között, a pislákoló félhomályban, az akkor már öregedő ortodox zsidók társaságában a lelke mélyéről mindig feltörő *kávóneval*⁸⁴, áhítattal oldotta fel.⁸⁵

Dr. Csillag István, a híres szemész ült mellette, aki nem csak orvosként, hanem a magyar orvostudományban betöltött szerepével is kivívta helyét a legnagyobbak között. Fontosnak

⁷⁹ Elhangzott: 2010.06.06. Ez a tanulmány a tíz évvel ezelőtt megjelent dolgozat kiegészített és jegyzetekkel ellátott változata.

⁸⁰ Kiemelt hely, a zsinagóga keleti részén

⁸¹ imakönyv

⁸² Szombat köszöntő áldás, borra

⁸³ “Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat (IMIT) 1894-ben alakult meg Budapesten. Külföldi zsidó és honi egyházi (katolikus és protestáns) társulatok példái lebegtek a szervezők szeme előtt. Az IMIT a magyarországi "haladó" (ún. neológ) zsidóság szellemiségét tükrözte, fő célja a vallási-tudományos ismeretterjesztés és a valláskulturális élet felpozíciója volt, elsősorban felolvasások és kiadványok révén. 1895-1948 között jelentek meg”. 1918-ig terjedő időszak szerzői bibliográfiáját Édelestein Bertalan, budai főrabbi, a többi évfolyamét Szécsi József, az OR-ZSE docense készítette.

Lásd: <https://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/adatbazis/imit>

⁸⁴ Káváná: áhitat

⁸⁵ 75. születésnapja tiszteletére Schindler József szegedi főrabbi, könyvnyomtatás emlékkönyvet adott ki

érezte, hogy kutatómunkájának egyik témája a Magyarországon egykoron élt zsidó szemészek életrajzának megírása legyen.⁸⁶ Hadd ne mondjam tovább, kik ültek még mellettük, mögöttük.

Mégis megemlítenék valakit, Feleki Rezsőt! Szárnyaló bariton hangja, a klasszikus és a *cházánut* zeneművészetben való jártassága, szálfá termete, fiatalokat megszegyenítő huncut mosolya, briliáns humora s a hallgatókat jó szóval simogató kedvessége mindannyiunk Rezső bácsijává avatta őt.⁸⁷

A „*mizrách*” ülés másik oldalán a rabbijelöltek foglaltak helyet, akik, később a zsidó hitélet domináns egyéniségei lettek. S. T. Kassáról érkezett a Szemináriumba. Amikor 69-ben „a testvéri országok csapatai” megszállták Prágát, úgy érezte nincs többé ott helye. Illegális úton Angliába szökött, és ott folytatta tanulmányait, Londonban avatták rabbivá a Leo Beck Schoolban, később ügyvédi diplomát is szerzett. Ismét Budapesten tanult ugyanabban az épületben, mint '69 előtt, az OR-ZSE Doktoriskoláján, hogy Phd-t szerezzen, zsidó vallástudományból.⁸⁸

Mellette G. T. ült, akit mi egymás között csak Mechelének szólítottunk, pozsonyi, vallásos szülők gyermeke. 69-ben neki is elege lett mindenből. Ő is megszökött, Izraelbe hazaérkezett. Nem sokkal később bevonult katonának, pár évvel ezelőtt ezredesként szerelt le. Jelenleg karkedvezményes nyugdíjas, másodállásban Ramat - Gan-i mérnök. Büszke rabbiszemináriumi éveire...

M. D. ült mellette. Ő Prágából érkezett hozzánk. Csendes halk szavú jó modorú, különlegesen érzékeny egyéniség. Itt tanult meg magyarul. Egyébként több nyelven is beszélt. Jelenleg *Erecben* középiskolásokat tanít, igaz „nem középiskolás fokon”, hanem annál sokkal magasabban. Prágában, a Károly egyetemen doktorált néhány évvel ezelőtt.

A tragikus sorsú Berlinből érkezett Wilfried Fink ült mellette. Kelet-Németország rabbija akart lenni. Intelligens, nagy műveltségű, különlegesen kedves fiatal. A sors a történelem és talán a politika különleges fintora, hogy önkezével vetett véget életének. Ma is őrzöm drága emlékét.

Balla Imre ült mellette. Lipótvárosi fiú. Kitűnően érettségizett, az édesanyja mélyen vallásos személyiség, aki kezdetektől fogva rabbi pályára szánta. Kitűnt különös tehetségével,

⁸⁶ Lásd: Csillag István, Gruby Dávid, in: Évkönyv, szerk: Scheiber Sándor, Budapest, 1974. pp 328—340.

⁸⁷ Lásd: A Dohány utcai Zsinagóga 150 éve, tudományos konferencia a Dohány utcai Zsinagógáról 2010 május 2-3.

⁸⁸ Jelenleg Londonban él, a Westminster synagogue ny. rabbija. Az OR-ZSE-n doktorált. 2014. január 29-én védte meg doktori értekezését, melynek címe: *Bibliographical Illustrations, Proselyts and their Acceptance to Judaism between the 9th and 19th Centuries*

szónoki készségével, a zsidó tudomány iránti alázatával. A 70-es években *alijázott*,⁸⁹ majd néhány hónapi izraeli tartózkodás után visszaérkezett Budapestre, itt fejezte be rabbitanulmányait, szerezte meg bölcsészdoktori címét, majd Kanadába vándorolt. Az egyik kisebb, majd később nagyobb konzervatív közösség vallási vezetője lett. Magasságokba szárnyaló tehetségének egy tragikus kór vetett véget. Két felnőtt fia gyászolja.

Silber Iván ült mellette. Hozzáfogható tehetséges ember kevés tanult a szemináriumban. Amíg a többieknek hatalmas áldozatot jelentett a tanulás, számára mindig szinte játszi könnyedséggel ment. Tóra, Talmud, filozófia, történelem, mind-mind szinte a kisujjában volt. Azóta sem hallottam senkit úgy Tórát olvasni, mint őt. Már nem avathatták rabbivá, alig volt harminc esztendő, amikor visszaadta lelkét Teremtőjének...

Mellette Zucker István. ült, a szekszárdi fiú. Hatalmas szorgalom, mély hivatástudat, és szinte megmagyarázhatatlan megszállottság vezette. Éjt nappallá téve tanult. Szegeden ő volt az utód⁹⁰. Amikor idősebb fiának „*kvaterja*”⁹¹ lehettem beszédemben arról szóltam milyen nagy jövő áll előtte. Pár esztendővel később őt is eltiporta a gyilkos kór.

Kisebbit fia az OR-ZSE kántorszakának oktatója, zsinagógájának főkántora.

L. Gy. ült mellettük. Pesti fiú, csecsemőként élte át a soát. Testvérével együtt árvaházi gyerekek. Őt is Scheiber vette védőszárnyai alá. Közvetlen, konvenció mentes, mindig vidám természetével hívta fel magára a figyelmet. Nevéhez fűződik a Magyar Zsidó Levéltár megszervezése. Gyűjtő munkával, lelkesedéssel és érdeklődéssel alapozta meg a magyarországi zsidó kutatás egyik későbbi fellegvárát. Tehetsége emelte a Dohány utcai rabbi székbe, jelenleg Kanadában él.

Beer Iván. Zseniális humorú, harsány, életvidám, mindig jókedvű fiatalember, aki gondolatait meggyőződését, világlátását soha nem rejtette véka alá. Izrael egyik védelmi háborújában a szószékről azt „merte mondani” hogy Izrael önvédelmi harcot folytat. Nem sokkal később letartóztatták, hosszú- hosszú hónapokat szenvedett érdemtelenül és méltatlanul a börtönben. A több évtizeddel később jött rehabilitáció legfeljebb némi gyógyír az egykori fájdalokra. Az OR-ZSE egyik legmegbecsültebb tanára volt.⁹²

⁸⁹ Álijá: hazatérés Izraelbe

⁹⁰ Prédikációinak posthumus gyűjteménye a Gabbiano kiadó jóvoltából jelent meg 2003-ban, címe: Halljad fiam Atyád tanításait!

⁹¹ Kwater: szándák, ő tartja a nyolc napos korában a *cicumcision* áteső gyermeket.

⁹² Beer Iván (1942-2014)

S még egy szót valakiről. Ő Berger István, akit csak Csulóként⁹³ ismertek. Nyelvzseni, pedagógus vénával megáldott kitűnő nyelvész. Szellemessége, műveltsége, bravúros szójátékai valóságos spirituális lebegés volt. Pécsi rabbiként is imádták hívei.

Eddig a *mizrách* ülés egykori diákjairól szóltam, de nem arról, aki az első sor első helyén ült. Ádám Emil. Ő volt mindannyiunk egyik közös példaképe. Emberi kvalitásai, pedagógiai érzéke, a zene irodalmában mutatott jártassága, világi műveltsége, kedvessége, a *cházánut* iránti mérhetetlen alázata, végtelen türelme, kórusszervező, teremtő és vezető személyisége tette méltóvá arra, hogy a legnagyobbak, a csillagok között foglaljon helyet.

Most is onnan a magasságokból néz le ránk. Szinte nincs Magyarországon olyan ma tevékenykedő kántor, aki ne lett volna az ő tanítványa. Türelemmel, felelősségtudattal, odaadással okította őket. Formálta kántori képességüket és segítette emberi fejlődésüket. Az igazi nagy „szerelem” azonban mindig a kórus volt. A zsinagógakórus, vagy ha úgy tetszik a zsidó kórus. A háború előtt Debrecenben alapította meg tekintélyét, tette ismertté, elismertté nevét a Hajdú megyei városban. Amikor a Rabbiképzőbe hívta Scheiber, közös elhatározás volt egy kórus megalapítása. A Goldmark Kórus, vagy ahogy mindenki ismeri az “Ádám Kórus” azóta méltán lett európai hírű.

Talán negyvenen lehattunk a kórus alapításánál. Jómagam is ott fészkelődtem, gyengécske kis hallással, s elég színtelen hangommal. De mégis biztatott, s azt mondta: gyere fiam, énekelj velünk! A közös ének a közös ima sokszor segít. Ilyenkor együtt vagyunk valamennyien szívben, lélekben, érzelemben, dallamban. Mert zenével azt is kifejezheted, amelyhez gyenge, amelyhez kevés az emberi szó.

Azóta harmincöt esztendő telt el!

Néhány évig kizárólag az ő neve, később leányának, Marinak⁹⁴ egyénisége fémjelezte-fémjelzi a kórust. Megszámlálhatatlan hangverseny és megszámlálható lemezek, CD-k sora bizonyítja a kórus értékét és helyét a magyarországi zsidóság zenekultúrájában. Oda is elvitték-elviszik a zsidó kultúra jó hírét, ahol évtizedek óta már nem csendült fel héber szó. Oda is elvitték, elviszik a zsidó zene üzenetét, ahol a zsidóságról csak kakofemisztikus formában hallottak. Oda is elvitték, elviszik a magyar zsidó kultúra, s a magyar zenei kultúra jó hírét ahol a

⁹³ Schöner Alfréd, Csuló, in: Új Kelet, 1994. aug., Tel-Aviv

⁹⁴ Róna Tamásné Ádám Máriát, 2006-ban Scheiber Sándor díjjal tüntették ki

legkevesebbnek is örülni tudtak. A kórus intézménnyé vált, fogalommá vált. A mindig megújulni kész, mindig megújulni képes magyarországi zsidóság egyik szimbóluma lett. A harmincötödik esztendőben, e különleges évfordulón köszöntjük a kórus egykori és jelenlegi tagjait annak a hitnek a reményében, hogy az elkövetkezendő évtizedekben is követői lesznek a magyarországi zsidó kultúrának. Folytatói a régi hagyománynak és megújítói a szívből jövő, a lélek mélyéről táplálkozó ősi forrásnak

Búcsú Szenes Ivántól⁹⁵

אשא עיני אל ההרים מעין יבוא עזרי⁹⁶

תהילים פרק קכא

Magam előtt látom délceg alakját, amint a Nagyfuvaros utcai zsinagógában fohászkodik az Egek Urához és hosszú útra készül... A hívő, vallásos érzelmű zsidó, aki rendszeresen imádkozott a Mindenhatóhoz. Most, Erev Jom Kipurkor veszünk Tőle búcsút a zsidó hagyomány szellemében... írótl, dalszövegírótl, zeneszerzőtl, dramaturgtól, Érdemes Művésztől

„Éltem, voltam.

Daloltam.”

Iván 1924. április 25-én született Budapesten. Nagyapja - apai ágon - dr. Szenes Zsigmond volt, az egykori zsidó kórház aranydiplomás főorvosa. Édesapja Szenes Andor költő, népszerű színpadi szerző, akit 11 éves korában elvesztett. Édesanyja Kelemen Piroska, Kelemen Ignác neves gyógypedagógus lánya. A Kelemen házban az ortodox család templomot épített, amely évtizedeken át, 1944-ig működött. Szenes Iván 11 éves kora óta ott lakott. Itt működik most a Szenes SzínHáz nagy H betűvel, amivel Iván 85. születésnapjára ajándékozta meg magát.

A Zsidó Gimnáziumban érettségizett, majd tüdőbeteg nagybátyja helyett, és annak neve alatt vonult be először munkaszolgálatra. A németek bevonulásakor innen elmenekült, majd nem sokkal később a saját nevében vonult be ismét. A zömében a német haláltáborokban elpusztult 107/302-es, a Horthy proklamáció alapján ellenálló századnak volt tagja, amelynek történetét őt is megemlítő történelmi írások jegyezték fel, és amelynek emlékét a Reuter Ferenc utcában lévő emléktábla ma is őrzi. A háború után jogot végzett. Előbb köztisztviselő, majd újságíró lett, de már akkor megkezdte művészi tevékenységét. Magyarország és Izrael diplomáciai kapcsolatainak újra felvétele után az első hivatalos kulturális küldöttséggel Jeruzsálemben vett részt az unokanővéréről elnevezett Szenes Hanna díj megalapításában. A Magyar-Izraeli Baráti Társaság egyik alapító tagja, sokáig alelnöke volt.

⁹⁵ Elhangzott: a Kozma utcai zsidó temetőben, 2010.

⁹⁶ Zsoltárok 21.1.

עולמי, עולמי מי בראך, יעקב בראך⁹⁷

מדרש רבה לו. בחקתי

A Vidám Színpad alapítója volt Kellér Dezsővel. 65 éves szerzői és több évtizedes dramaturgiai tevékenysége során több mint 100 színdarabot, filmet, rádió- és tv játékot mutattak be verseivel, illetve átdolgozásában. Szakmai díjai: EMERTON-díj 1986, Fényes Szabolcs-díj 1995, kétszeres Huszka Jenő-díj, Munka Érdemrend arany fokozata, a Magyar Köztársaság Érdemrend kiskeresztjének kitüntetettje. Az Egyesült Államok Porto-Rico-i dalfesztivál Európa-díja, Máltai Karácsonyi Fesztivál I. díj, Máltai Karácsonyi Fesztivál Béke-díj, Írországi Country Fesztivál I. díj. Három alkalommal nyert I. díjat a Magyar táncdalfesztiválok, többek között elnyerte a közönségdíjat és a legjobb szövegíró díját. Lemezei közül több arany és platina-lemez.

„Iván, aki a szövegírók közt senkivel nem hasonlítható zenei érzéssel rendelkezett. A zenei mondanivalót költői magyar nyelvre fordította le, amellet a formai kérdésekre is lelki tapintattal figyelt. A könnyűzene egyedülálló mestere volt, rokonítható Ballasi Bálinthoz és Csokonaihoz, akik költeményeiket mindig zenére írták”. Miután apja meghalt anyjával visszaköltöztek a Rezső téri házba, s ortodox légkörben nő fel. Kiválóan imádkozik héberül, és tudja az összes vallási szokást is. Az imákról széder estéken azt szokta mesélni általában népes közönségének, hogy azokat egykor ugyanolyan szövegírók írták, mint ő, s néha azt is megjegyezte, hogy ő ezt jobban megírta volna.

Feleségét, Kornay Mariann színésznőt csaknem 50 esztendei házasság után 2004-ben vesztette el.

Egyetlen gyermekük Dr. Szenes Andrea négydiplomás tv-riporter, aki a Magyar Televízió műsorokért felelős alelnöke volt. Róla írta: „Nem vágyom vissza semmi másért, még éltem volna Andreámért.”

Halálának különlegessége, hogy vele egy napon szinte egy órában távozott a Földről édesanyja testvérének lánya, Ildikó Bécsben, aki nagyon közel állt hozzá. Együtt száll a lelkük fel az örök életbe. Ivánt mindenki csodálta, hogy korához képest milyen jó erőnlétben volt. Minden nap kijárt a Pest környéki outletekbe és 1-2 órát sétált.. A Szenes SzínHázban hosszú órákon át énekelt és zongorázott a közönségnek. Sajat verséből idézek:

⁹⁷ Midrás Rábá, Bechukotáj, 36.

„Az út ezúttal véget ért,

Mégsem leszel elhagyott,

Csak gondolj rám és ott vagyok.

"Emlékét őrzik hit, haza és tudomány..."⁹⁸

200 éve született Löw Lipót

Az 1900-as évek első évtizedeiben a Zsidó Plutarchos című kötetében Venetiáner Lajos Löw Lipót emlékének tanulmányt szentel. Munkásságának analízisében többek közt, egy - immár klasszikussá nemesedett - mondatot citál. Így szól az eredeti Löw idézet: "...Szólj a magyarhoz az ő nyelvén, ha gyengén is, megért és szavad visszhangzik rokonszenves kebelében"⁹⁹ A fiatal rabbi 1845-ben írta le ezeket, a sorokat és azóta eltelt sok-sok évtized. A 200 évvel ezelőtt született zseniális ember, Löw Lipót álma és reménye megvalósult?

Mindig megdöbbsent az a pillanat, amikor belépek a szegedi zsinagógába. Ez így van az 1960-as évek óta, amikor néhai Dr. Schindler József főrabbinál itt tanultam Szegeden.¹⁰⁰ Így volt, amikor beiktattak a szegedi rabbiszékbe.¹⁰¹ A keleti falon a frigszekrény oldalai mentén, az aranyozott, festett oszlop illúzióját keltő, háttérből, két szó domborodik ki. Az egyik oldalon az olvasható Jáchin, a másikon Boáz. A zsidó hagyomány szerint az ókori Jeruzsálemi Szentély két oszlopon állt. Az egyiknek a neve Jáchin, a másinak, Boáz. Amikor Löw Immanuel Baumhornnal¹⁰² megépíttette a világ talán legszebb zsidó templomát, tudatosan iratta fel erre a két "oszlopra" e jellegzetes szavakat.

A világ többek között e két pilléren is alapszik. Igaz, ez az üzenetértékű világlátás, mármint a szegedi zsinagóga összetett szimbólum rendszere, számos más alternatív gondolkodást is lehetővé tesz. Jáchin és Boáz, ez a két elnevezés, szimbólumként is hat a későbbi korok

⁹⁸. Elhangzott: Szegeden a SZZSH Dísztermében, Löw Lipót születésének 200. évfordulójának emlékére rendezett konferencián, megnyitó beszéd 2011.05.22.

⁹⁹ Venetianer Lajos - Fischer Gyula - Blau Lajos, *Zsidó Plutarchos I.* Löw Lipót, Roesser Gábor, Zunz Lipót, Népszerű zsidó könyvtár, 10, Budapest, 1919. p.16.

¹⁰⁰ Schindler József rabbi (1918-1962)

¹⁰¹ Beszéd Schöner Alfréd beiktatásán, in: Scheiber Sándor könyve, *Válogatott beszédek*, szerk.: Kőbányai János, Katona Ferenc, *Múlt és Jövő*, 1994. pp. 211-214.

¹⁰² Baumhon Lipót, Magyarország legnagyobb zsinagóga építésze (1860-1932.)

exegetája számára. A szegedi zsidóság világában két "oszlop" volt, amelyre majd egy évszázadon keresztül odafigyelt a világ, és amelyre építeni lehetett.

Löw Lipót és Löw Immánuel.

Két személyiség, akiknek neve belevésődött a magyarországi zsidóság legnagyobbjai közé. Dr. Csongor Győző Löw Immánuel szegedi emléktáblája felavatásán mondta: "Íme, Löw Lipóté a kezdeményezés, s Löw Immánuelé az örökség ebből a nagy munkából. Az oroszlánrész. A görög közmondás így példáz: "...- Egyet, de oroszánt!" S íme, nekünk, szegedieknek jobb sorsunk kettőt is adott az oroszlánokból..."¹⁰³

Családi gyökerei, a Gólem¹⁰⁴ legenda atyjához a prágai Jehuda Löwe ben Bezalélhez vezetnek vissza.¹⁰⁵ A morvaországi kis faluban, ahol a hagyomány szerint született, egyetlen zsidó család élt, a Löw família. Különös véletlen, vagy isteni akarat (?), hogy innen indul el egy zseniális tehetség. Elkerülve Magyarországra, a zsidóság egyenjogúságának lesz élharcosa, domináns személyisége.

A két Löw neve megkerülhetetlen, ha a magyarországi neológ zsidóság kialakulását kutatjuk. A hősiiesen viselkedő Löw Lipóté és vértanúvá lett gyermekéé Löw Immánuelé.¹⁰⁶

¹⁰³ Dr. Csongor Győző, Löw Immánuel emlékezete, in: Évkönyv, kiadja a Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, szerk: Scheiber Sándor, Budapest, 1970. p. 255. (szójáték: Löwe-orozslán, a szerk.)

¹⁰⁴ Golem: agyagember

¹⁰⁵ Jehuda Löwe ben Becalel (1520-1609), a MAHARAL, a 16. század legnagyobb háláchistája.

Löw Imánuel, Kulinyi Zsigmonddal együtt írta meg történeti munkáját, s ebben egy külön fejezetet szentel édesapja, Löw Lipót életének. Ez a fejezet tekintendő, az azóta keletkezett Löw portrék alapjának. Ebben, a 2. jegyzetben héber nyelven, precízen levezeti családfáját egészen MÁHÁRÁL-ig, in: Löw Immánuel-Kulinyi Zsigmond, A szegedi zsidók 1785-től 1885-ig, Szeged, 1885. p. 173. A családfa magyar fordítását közli Hidvégi Máté Löw Lipót emlékezete című tanulmányában, in: Löw Lipót beszédei, összegyűjtötte és az utószót írta: Hidvégi Máté, Múlt és Jövő Kiadó, 1999.

¹⁰⁶ Dr. Róbert Péter, az OR-ZSE docense kutatta a korabeli - Löw Lipótra vonatkozó - sajtót. Ebből idézünk: "A Délmagyarország 1911-es és 1925-ös évfolyamai nem emlékeztek meg Löw évfordulójáról. A Szegedi Zsidó Hitközség 1910/11. évi iskolai értesítője utal Löwinger Adolf hitoktató Löw-emléktáblát avató beszédére. (Az emléktábla ma már nincs meg). Az Egyenlőség írt Löwről: 1911. május 21. szám. 3-4. lapon Irsai Gábor Löw Lipót második születésnapjáról címmel értekezik. Csatlakozik

Érdeemes szólni a Löwök szegedi megjelenítéséről, a különböző művészi-vizuális emlékeken. A szegedi zsidó temetőben egymás mellett pihen Lipót és Immánuel. A sírkövükön lévő feliratoknak üzenet értéke van. A szegedi zsinagógába lépve baloldalon és jobboldalon mintegy másfél méter magas márványtábla látható. Az egyik Löw Lipótnak, a másik Löw Immánuelnek állít emléket. Löw Lipótét 1911-ben avatták fel. A harmadik hely, a Díszterem, melynek falán, két oldalon a két Löw festmény tekint le ránk. Jobbra Löw Lipót, és baloldalon Löw Immánuel. A kettő közé helyezték el elődeink a 20. századi magyar zsidóság kiemelkedő rabbija, a fiatalon elhunyt Schindler József képét.

Löw Immánuel írja:

"A síremlék felavatása után következett a hitközség nagy termében azon életnagyságú arckép leleplezése, melyet Löw Tóbiás¹⁰⁷ ajánlott fel a hitközség számára. Az életnagyságú arckép művészi kivitelű és Rákosi Nándor¹⁰⁸ által másoltatott a család birtokában levő, s Csillag Lajos¹⁰⁹ által 1870-ben festett, szintén életnagyságú eredetiről."¹¹⁰

hozzá Groszmann Zsigmond: Löw Lipótné Schwab Leontin naplójából, 5-6. lap. Halála 50. évfordulójára Hevesi Simon Löw emlékének címmel írt rövid méltatást az Egyenlőség 1925. október 10-i számának 11. oldalán. 1911-ben Löw centenáriuma a szegedi hitközség közgyűlésen emlékezett meg néhai rabbijáról. A meghívottak között voltak az ország minden tájáról hitközségek képviselői, Bánóczy József feltehetőleg a Rabbiképzővel közös Izr. Tanítóképzőt képviselte, de ezt nem tüntetik fel. Meghívtak keresztényeket is szép számmal: államtitkárokat, papokat, ott volt Szeged polgármestere. A Szeged történetével foglalkozó munkák gyakran említik Löw bátorságát, más források szabadságharc alatti érdemeit és ezekért való meghurcoltatását emelik ki. Pápai, első magyar zsinagógai beszédére főleg a zsidó források hivatkoznak. Az a szubjektív érzés alakulhat ki a Löwwel foglalkozó irodalom tanulmányozása közben, hogy igyekeznek fiával együtt méltatni, akinek hosszabb pályája és deportáláskor beteljesedett sorsa némileg háttérbe szorította az apát."

¹⁰⁷ Löw Tóbiás, Löw Lipót fia, helyettes igazságügyminiszter, (1844-1880)

¹⁰⁸ Rákosi Nándor, festőművész (1832-1884)

¹⁰⁹ Csillagi Lajos, festőművész (1828-1903)

¹¹⁰ Löw Lipót-Kulinyi Zsigmond... i.m. p. 248.

És van egy negyedik hely is, a rabbi szobában, ahol két buste található. Az egyik Löw Lipót patinázott gipsz mellszobra,¹¹¹ a másik Löw Immánuelé. Amikor belépek, azt látom, hogy egymásra néznek...

Löw Lipót korábban, amikor úgy érzi, hogy a tudása messze nem teljes, elmegy Pozsonyba, az akkori zsidóság szellemi centrumába, ahol a zsidó tudományok világa áthatotta lelkületét, de emellett a pozsonyi evangélikus líceumban is tanul. Majd Pesten és Bécsben az egyetemen bővíti tudását. Négy rabbtól szerzi a szmichát.¹¹² Az egyik a pesti zsidóság emblematikus alakja Schwab Löb aki egyébként szintén morvaországi.¹¹³ Sorsuk annyiban is közös, hogy '48-ban Schwabot és Löwöt is letartóztatják. Sorsuk össze is forr, mivel Löw Lipót, Schwab Löb gyönyörű, Leontin nevű leánygyermekét elveszi feleségül, és szerelmük gyümölcse nem kevesebb, mint hét gyermek. Leontin nagyon fiatalon, alig harminc évesen halt meg. Naplója, igazi csemege, kultúrtörténeti különlegesség.¹¹⁴

¹¹¹ Telcs Ede (1872-1948) alkotása

¹¹² Négy rabbtól van rabbinikus engedélye (hátará), hogy rabbiként tevékenykedhessen.

¹¹³ Schwab Löb, főrabbi (1792-1857)

¹¹⁴ Groszmann Zsigmond az Egyenlőség 1911. május 21. számában magyar fordításban tesz közzé szemelvényeket a naplóból, Löw Lipotné Schwab Leontin naplójából címen. A folyóirat mellékletében így ír a szerző: "Schwab

Löv Lipót három őrhelye: Nagykanizsa, Pápa és Szeged.

Drámai élmény az életemben, hogy pályám első szónoklatát Nagykanizsán tartottam. Abban a zsinagógában, amelyben Löw Lipót prédikált az 1840-es években. A Morvaországból jött, magyarrá lett rabbi templomában. E tiszta szándékú, nemes lelkű személyiségnek az élete nemcsak akadályokkal volt körülvéve, hanem ellenségeskedésekkel is. Működését hol a tehetségtelenség, hol a tehetetlenség gátolja és akadályozza. Máskor diadal és dicsőség öleli körül.

Löv első célja, hogy meg kell magyarázni a szószéket. A mai korban nem érzékeljük e gondolat nagyságát, bátorságát. Addig kevesen prédikáltak Magyarországon, zsinagógában, magyarul.¹¹⁵ A szószék megmagyarázója egyértelműen Löw Lipót. Az a személyiség, aki beszédét 1844-ben mondja el magyarul először, és '45-ben már meg is jelenik nyomtatásban.¹¹⁶ Úgy tervezi, hogy ebből egy folyóirat lesz "Magyar Zsinagóga" címmel. Minő érdekesség, hogy egy rabbi¹¹⁷ újra indítja 1900-ban, majd a 21. században, szinte napjainkban, Budapesten újból életre kell az új folyam ugyanezen a címen.¹¹⁸

Leontin 1823. június 15-én született a morvaországi Gewitschben. Még atyjának posznitzai rabbisága idejében bejáratos volt hozzájuk Löw Lipót, a nagyratörő ifjú papjelölt, ki rajongó szeretettel volt eltelve tanítója és atyai jóbarátja, Schwab Lőb iránt....Meggéri s 1842. június 23-án, Pesten, nőül is veszi Leontint."

A Löw-Kulinyi szerkesztett könyv külön érdekessége Löw Lipót "forradalmi naplója". Lásd: Löw-Kulinyi....pp. 192-200.

¹¹⁵ - Az első magyar nyelvű drását (szónoklat) feltételezhetően Krakauer Salamon 1817-ben mondta el Magyarországon, Nagykőrösön. Száz évvel később beszédét facsimilében újra kiadták Nagykőrösön, a 150 éves ünnepen Krakauer beszéde másodszer is megjelent hasonló kiadásban.

Hidvégi Máté, *Löv Lipót beszédei* című kötetének záró tanulmányában más rabbikat jelöl meg, akik a magyar nyelvet elsőként vitték fel a zsinagógai szószékekre.

¹¹⁶ Nyomtatásban megjelent beszédét a korabeli magyar nyelvű sajtóban, a Pesti Divatlapban, 1845 nyárelő 19. számában impresszív szavakkal méltatták.

¹¹⁷ Lebovits József, községkerületi rabbi, Baranyamágoacson 1899-ben indítja útjára a homiletikai folyóiratot.

¹¹⁸ Magyar Zsinagóga Új Folyam, főszerk: Schöner Alfréd, szerk, Oláh János, OR-ZSE, Budapest, 2009.

Löw az oktatásban is mást kíván, megéri, hogy a fiataloknak, iskolát, sőt ipari iskolát is teremteni kell. Az oktatásban javasolt reformjai a magyar pedagógia történetének nélkülözhetetlen elemei. Nagyon fontosnak érzi a zsidó tudományok mellett a világi stúdiumok elsajátítását. Néhány évtizeddel később, a vele eszmeileg messze nem hasonló gondolkodású Háim Náchmán Bialik is felteszi a kérdést: mi lesz egyszer akkor, ha a jesívák zárt légköréből az a mérhetetlen sok tehetség, amely ott összpontosul, kiszabadul és a társtudományok segítségével, beépül a világ tudományosságába?¹¹⁹

Löw Lipót nem nemzetiségi, hanem vallási, felekezeti alapon képzei el a zsidóságot. Ennek szószólója egy életen át. Célja, hogy minél többet tanuljanak a fiatalok a világi stúdiumokból is. Bezárva egy gettóba, fizikai vagy szellemi értelemben, nem lehet, vagy csak nagyon nehezen lehet élni. Gondolata sikert arat egyik oldalon, a másikon ellenségeskedést von maga után. Kénytelen elmenni Kanizsáról és egy újabb helyet választ, Pápát.

Hite és reménye, hogy megváltozik minden.

¹¹⁹ Háim Náchmán Bialik, 1873. január 9-1934. július 4., a modern héber költészet géniusza, A talmudista c. versében, (Patai József fordításában) így ír:

"..Még jól tudom, mily dús-erős a Mag,
amely haragvó földetekben ével,
s tudom mily áldást hozna ránk a Nap,
ha rátok sütné áldó melegével,
s a vidám, boldog búza hogy ömölne,
ha szétfújná egy jó szél a ködöt
és minden utat tisztára söpörne
az Élet és a Jesiva között!"

Pápa a maga lelkületével órá is hat. Tanított a helyi teológián, héber nyelven. Lebilincselő beszéddel avatja fel azt a templomot, amely a Dunántúl egyik legszebb zsinagógája. 1846 az avatás keltezése.¹²⁰

Pápa után Szeged következik, a kettő között ott van a '48-as szabadságharc. Tábori lelkészként szívvel-lélekkel-lelkésítő szavaival áll az igaz ügy mellé. Sellyén elmondott beszéde a maga nemében teljesen egyedülálló retorikai bravúr.¹²¹

"Ezen beszéd július hóban tartatván, azonnal megjelent nyomtatásban. A szerző "a pápai nemzetöröknek, nagyra becsült vitéztársainak" ajánlotta volt. Nyomtatott Pápán, a ref. Iskola betüivel, 1848."¹²²

Korábban egy kicsit összekülönbözik Kossuth-tal. Válaszol az államférfi hipotéziseire és vállalja öntudatosan a maga zsidóságát és a beolvadást nem pontosan, úgy képzei el, mint minden idők egyik legnagyobb magyar politikusa, Kossuth Lajos. Az emancipáció megrögzött híve, de egyben a vallási tradíció - flexibilisen gondolkodó - elkötelezettje.

Szegedre kerül, és életének második szakaszában itt végre nyugalma, van. Második feleségével szintén boldogságban él és ebből a szerelemből is nem kevesebb, mint hét gyermek születik, tehát összesen tizennégy. Minden gyermeke sikeres. Van közöttük belgyógyász professzor, korabeli igazságügy miniszterhelyettes, mi több New York egyik ismert és elismert akkori ügyvédje. Egyik kimunkálója és előkészítője az emancipációnak 1867-ben. Megalapítója a Ben Chananja folyóiratnak, amely tudományos munkásságának egyik fontos eleme.¹²³

¹²⁰ "... ülnek a férfiak és az első és a második emeleten (két emelet van) ott ülnek a nők." Beszédét megőrzi az utókor és nem utolsó sorban Hidvégi Máté kötete. Zsinagógánk hivatása, in: i.m. pp: 25-41. Különleges szónoki képessége gyorsan terjed. Így érthető, hogy sok zsinagógát ő avatott fel. Többek között: Hódmezővásárhely (1857), Nagyvárad (1861), Ó-Kanizsa (1862), Székesfehérvár (1864), stb.

¹²¹ Az Isten velünk vagyunk! Tábori beszéd, tartatott Sellyén, 1848, július hóban, in: Löw Lipót beszédei, i.m. p. 59.

¹²² Lásd. in: Löw Lipót beszédei...i.m. p.59.

¹²³ Löw Immánuel könyvében a folyóiratról így ír: "A kiadás körüli sokszerű teendőket s a correcturát fiai, leginkább Sámuel és később Tivadar végezték". i.m. p. 221.

"Egy egész könyvtárra való művet írt össze, s a legnehezebb teológiai kérdést is oly tiszta és világos modorban tárgyalta, mint előtte soha senki. A napi kérdéseket a tanügy és a teológia terén, és majdnem minden ez ügyben felmerülő problémát a Ben Chananja című kiváló lapjában beszélte meg, s eme nagy munkálatban 150 jeles tudós volt segítségére. E szakirat felölelt dogmatikát, etikát, szertartást, zsidó történelmet, filológiát, bibliai exegézist, régiségtant, emancipationalis törekvéseket, hatósági rendelkezéseket, községi és tanügyi irodalmi szemlét. A Ben-Chananja úgy bel- mint külföldön el volt terjedve, s munkatársai révén európai színvonalon állott."¹²⁴ - írja Irsai Gábor, pont 100 esztendővel ezelőtt, a legtekintélyesebb magyar nyelvű zsidó periodikában

Hadd szóljak tudományos munkái közül egyről, a *Hámáftéach*-ről amely a mai napig alapmunka.¹²⁵ A halachikus irodalom interpretációs részének mai tudományosságunk szerint is megkerülhetetlen része.¹²⁶ Az emancipáció mellett a polgárosodás elkötelezett híve. Apologetikus alkat, hite, meggyőződése védelmében bátran szembeszáll vallási és világi méltóságokkal. Pápai működése alatt Szentírás-magyarázó egyletet alapított, s szombatoként tanította a tudásra szomjazókat. Átalakította az istentiszteletet, "rendet, méltóságot" és közösségi áhítatott teremtve falai közé. Híve az orgonajátéknak, a karéneknek. Rögzítette a helyi szokásokat, melyeket ma is követ egykori közössége. Zsinagógái ünnepélyeken emlékezik meg az ország nagyjairól. Új felfogást képvisel a homiletikában, aktív részese Szeged társadalmi életének. Csábító külföldi

¹²⁴ Egyenlőség, 1911.05.21.

¹²⁵ A Löw Lipótra utaló irodalmat Hidvégi Máté gyűjtötte össze. Lásd: *L.L. beszédei...*i.m. pp. 232-234. Varga Papi László: *Zsidó magyarok Szegeden*, Szeged, 2003, című kötetében is összeállította a Löw Lipótra vonatkozó irodalmat.

¹²⁶ Főbb tudományos munkái: *Die Graphischen Requisiten* (1870-71) és *Die Lebensalter in der Jüdischen Literatur* (1875). A harmadik, *Der Synagogale Ritus* című kötet részleteit csak 1884-ben, halála után adták ki. Immánuel, édesapja kisebb, összegyűjtött munkáit adta ki: *Gesammelte Schriften I-IV*, Szeged, 1899-1900 címen. Első, teljességre törekvő bibliográfiáját Immánuel gyűjtötte össze és adta ki. Hat oszlopon nyugvó síremlékén tudományos munkáit is feltüntették: Reform des rabbinischen Ritus 1839, Zur Gesichte der Juden in Ungarn 1846, Hamaftéach 1855, Ben Chananja 1858-1867, Zsidó eskü 1868, Zsinagógai beszédek 1870, Der Jüdische Kongress 1871, Graphische Requisiten und Erzeugnisse 1870, Die Lebensalter in der jüd. Literatur 1875.

álláslehetőségeket utasít vissza, hogy a Tisza-parti városban maradjon. Gyakran kikérik háláchikus álláspontját, rezponzumaiban nyilvánul meg a tradíció iránti elkötelezettsége, egyben nyitottsága.

Amikor elhunyt az akkor egyetlen megjelenő szegedi napilap címlapon két szót írt mindössze gyászkeretben: Löw meghalt.¹²⁷ A temetésén elhangzott beszédek önálló kötetben is napvilágot láttak.

Halálának félévszázados évfordulóján minden idők talán legnagyobb hatású orátora, Hevesi Simon¹²⁸ így ír: "Fölidézzük hatalmas egyéniségének képét, lelkünk láthatárán látjuk oroszlánfejét, szemének, lelkének kisugárzó erejét. Érdemeinek fényén és a múltnak nagy törekvéseinek emlékének elandalogva, melyet a szeretet mirtusa és a bánat fűzfaága vesz körül, feléje nyújtjuk és odahelyezzük emléke elé."

Ő volt a magyar történelem egyik legizgalmasabb, legdrámaibb időszakának, a reformkornak a rabbija.

¹²⁷ A Szegedi Híradó, 1875. október 15-i, 124. számában keretes címmel ("Löw meghalt!") közölte a "csapást, mely a tudományos világot, a hazát, de elsősorban városunkat érte"

¹²⁸ Hevesi Simon (1868-1943)

A szétszakíthatatlan hármas kötelék¹²⁹

והחוט המשולש לא במהרה ינתק¹³⁰

Prof. Dr. Schweitzer József a pedagógus, a szónok, a tudós köszöntése

A PEDAGÓGUS

1962-öt írtunk, s az akkori Budapesti Izraelita Hitközség zsidó gimnáziumának első tanulóiként ámulattal figyeltük a korszak kiváló rabbijának, dr. Geyer Artúrnak vallástan óráit. Egyik előadása elmaradt, és osztályfőnökünk a szomszédos épület, a Rabbiképző II. emeletének központi tantermébe irányított. Szavait idézem: „Hallgassátok meg Schweitzer József főrabbit, aki nektek is megtaníthatja megérteni a zsidó történelmet, összefüggésében keresni és megtalálni a világot.” Öt évtizede történt mindez. Későbbi tanítványaként az azt követő évtizedekben értettem meg igazán, hogy miért adta Schweitzer József 1947. június 9-én megtartott rabbiavatásán elhangzott beszédének azt a lírai címet:

Szolgák lettünk ma...

Tanította és magyarázta, hogy mi az istenhit lényege. A szolgálat lényege: „...új eget feszíteni az ember feje fölé. Visszaadni a zsidó embernek az Istent, aki elveszett sokak számára. Nem az Isten, nem is az ember, de a roppant idők hibájából. Megbékíteni, kibékíteni vergődő lelkeket. Megmutatni nekik az Isten ihlette lelkekből sarjadó gyümölcsöket, zsidó írást, zsidó szellemet.”¹³¹

A szónok

A 80-as évek közepétől magyar rabbik újból látogathattak (utazhattak) Izraelbe. Addig tilos volt számunkra. Magyarországon egykoron meggyalázott, sérült tóratekerceket helyeztünk el Jeruzsálemben, az Olajfák hegyének barlangjaiban, ahol ma is alusszák a genizák örök álmát.

¹²⁹ Elhangzott: a hitközség Dísztermében, laudatio S.J. az OR-ZSE díszdoktorává avatásán, 2012.10.14.

¹³⁰ Kohelet 4.12.

¹³¹ Szolgák lettünk ma..., in: az Országos Rabbiképző Intézet Hallgatóinak Ünnepi Kiadványa, II. Avatás ünnepe, Budapest, 1947, p. 12

Izrael állam vezetőivel találkozhattunk, konferenciákon vehettünk részt, és sok helyen ismét felcsendült a tanítás magyar neológ rabbik ajkáról.

Izraeli tartózkodásunk egyik csúcsa volt a jeruzsálemi Nagy Zsinagógában, a legszentebb város legreprezentatívabb templomában a közös ima, és a schweitzeri szombat délelőtti prédikáció. Felemelő és megismételhetetlen történelmi pillanat.

Magyar neológ rabbi a jeruzsálemi központi zsinagóga szószékén!

Az elhangzott homília mintegy fertály órája alatt a bibliai retorika magas iskolájának, a hagyományhű, a klasszikus és a modern interpretációs irodalom összekapcsolódásának lehet részese a hívő lélek. A tórai textus és az örök etikai elveket megfogalmazó rabbinikus beszéd harmóniájának lehetett tanúja a mintegy 1400 hallgató. Gyönyörű, klasszikus bibliai nyelven elmondott *drásája*¹³² lenyűgözte a közösséget.

והכהנים והעם העומדים בעזרה¹³³

Nagyünnepi istentiszteletünk egyik legmegrendítőbb részét, az *ávodát*, a főpap megjelenését reprodukálta a schweitzeri jelenlét ott a jeruzsálemi nagytemplomban. A sok-sok évtized zsinagógai beszéde, prédikációinak sorozata, tóramagyarázatok és előadások summája harmónikusan ötvöződött. Kikristályosodott a *szöudá slisitek*¹³⁴ állandó aktualitást is hordozó mondanivalója, az örök isteni, és a változásában is emberi igazságok újrafogalmazása, aktualizálása a 20. században. Mindez a schweitzeri homília-vonal lényege. A szószéken elhangzott, s az írásban megfogalmazott beszédei, prédikációi, hitéleti cikkei a nagy elődök Perls Ármin,¹³⁵ Lőw Immánuel, a nagyapa Hoffer Ármin¹³⁶, avagy Kiss Arnold¹³⁷, Hevesi Simon¹³⁸ retorikai teljesítményének méltó folytatása.

A tudós

¹³² Zsinagógai hitszonoklat

¹³³ Jomá, Perek 6.

¹³⁴ Szeudá slisit: szombat ünnepének harmadik étkezése

¹³⁵ Perls Ármin rabbi (1853- 1914) híres hitszónok, Pécs ötödik főrabbi

¹³⁶ Hoffer Ármin Veszprémi, majd Csáky utcai főrabbi, a Rabbiképző Talmud tanszékének vezetője (1870-1941)

¹³⁷ Kiss Arnold, budai főrabbi (1869-1940) Szentesen, majd Veszprémben, majd a Csáky utcai (Budapest) végezte szolgálatát

¹³⁸ Hevesi Simon (1868-1943), pesti vezető főrabbi, a Dohány utcai zsinagóga főrabbi

A 90-es évek közepén a JTS díszdoktorává avatják Jeruzsálemben. Megadatok nekem hogy ott álltam az ünneplők sorában. Egykori pályatársai Jólesz Károlytól¹³⁹ Jehiél Zvi Moskovitzig¹⁴⁰, Révészről¹⁴¹ Meir Weiszig¹⁴², mind-mind ott tisztelegtek a „modern konzervatív” mozgalom, a World Council of Synagogue zsinagógájában, Jeruzsálemben. A szeretet és az elismerés szavával köszöntötték a rabbit, a pedagógust, a tudóst. Megérdemelten. Sok évtizedes, szerteágazó tudományos munkásságából ad ízelítőt kötete, az Uram, nyisd meg ajkamat - válogatott tanulmányok és esszék (2007) című gyűjtemény. Ebben Szentírás és teológia, Magyar zsidó történelem – Soá, Művelődés- és irodalomtörténet proporcionálással, több mint 25 alapvető értékű, tudományos tanulmányát közli. Méltó örököse és szellemi utóda a Bloch Mózes, Bacher Vilmos, Blau Lajos¹⁴³, Guttman Mihály¹⁴⁴, Löwinger Sámuel, Róth Ernő és a génusz, Scheiber Sándor¹⁴⁵ vezette Rabbiképző tudományosságának, melynek végzettjei, az onnan kikérülő tudósok a Wissenschaft des Judentums eszmeiségét és filozófiáját felvállalva, részesei és formálói az elmúlt több mint 13 évtized zsidó szellemiségének.

Történeti monográfiái a keresztény felekezetekkel folytatott párbeszéd elméleti megfogalmazása, a neológ háláchá aktualitásai, a genocídium után feltett kérdésekre adott tudományos igénnyel szavakba öntött válaszai, alapvető szellemi értékek, melyek nélkül a spiritualitás tovább adása szinte lehetetlen.

1948. május 23-án Pécsen elhangzott Beteljesült álmok című beszédében mondta Scheiber Sándor a legkedvesebb tanítvány, Schweitzer J. beiktatásán: „Kiváló képességeiddel szolgálj gyülekezeted, az összszidóságot, az emberiséget, az építőmunkát, és a békét – mit pap, mint

¹³⁹ Jólesz Károly (1914-1996)

¹⁴⁰ Jehiél Zvi Moskovitz (1917-1999)

¹⁴¹ Révész (Rosenbluth) Márton (1914-1996)

¹⁴² Weisz Méir (Pál) (1908-1998)

¹⁴³ Blau Lajos (1861-1936)

¹⁴⁴ Guttman Mihály (1872-1942)

¹⁴⁵ Bloch Mózes (1876-1907)

Az Országos Rabbiképző Intézet eddigi igazgatói/főigazgatói/rektorai voltak:

Dr. Bacher Vilmos: 1907-1913

Dr. Balu Lajos: 1914-1932

Dr. Guttman Mihály: 1933-1942

Dr. Löwinger Sámuel: 1942-1950

Dr. Róth Ernő és Dr. Scheiber Sándor (évenkénti rotációban): 1950-1956

Dr. Scheiber Sándor: 1956-1985

Dr. Schweitzer József: 1985-1998

Dr. Schöner Alfréd: 1998-2018

Dr. Vajda Károly: 2018-

kutató, mint ember. Légy a megtizedelt nyájnak hűséges pásztor, történelmi idők felelősségteljes vezetője. Erre kérnek az élők és az elköltözöttek.”¹⁴⁶

Elismerésre méltó pontossággal értékel, öt évtizeddel később Schmelzer Hermann Imre¹⁴⁷ főrabbi, St. Gallen-i kollégánk is. Honi zsidóságunk összességének érzéseit, szeretetét és értékelését fogalmazza meg: „Schweitzer József a jelenkori magyar zsidóság emblematis alakja. Erre képesítette papi, rabbinikus tevékenysége, tudományos szerkesztői és irodalmi munkássága, széleskörű közéleti szereplései szóban és írásban egyaránt.”¹⁴⁸

מורי ורבי נר התורה בארצנו, רבי יהודה היקר

Légy továbbra is rabbi, kutató - tudós és példakép! Vezesd a nyáját, mert bölcs szavad útmutatás számunkra! Övezzen Doktori Tanácsunk megbecsülése. A doctor honoris causa cím adományozása is megkoronázza eddigi életművedet. Bejelentem hogy az Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem a első alkalommal Intézményünk 135 éves történetében, a jelöltet, Prof. Dr. Schweitzer József ny. országos főrabbi urat díszdoktorrá fogadja.

¹⁴⁶ in: Scheiber Sándor könyve, Válogatott beszédek, szerk: Kőbányai János, Budapest, 1994, pp181-185.

¹⁴⁷ Schmelzer Hermann Imre (1932-)

¹⁴⁸ Schmelzer Hermann Imre, Kettős küldetés, in: „Uram, nyisd meg az ajkamat”, Válogatott tanulmányok és esszék, szerk: Schweitzer József, Budapest, 2007, pp 9-12.

„...És foglalkozz a szent tanokkal, a tudománnyal, éjjel és nappal...”

Búcsú Prof. Dr. Staller Tamástól, az OR-ZSE rektorhelyettesétől ¹⁴⁹

Jonatán, Dávid felé fordulva mondja a klasszikus mondatot:

ונפקדת כי יפקד מושבך

שמואל א כ יה

"... hiányozni fogsz, mert üres lesz a helyed..."¹⁵⁰

Néhány perccel a temetőbe indulásunk előtt még bementem az egyetemen a szobájába.

Természetesen minden változatlan... Asztalával szemben egy Jeruzsálem kép, s rajta egy idézet:

שאלו שלום ירושלים

תהלים קכב ו¹⁵¹

"Keressétek Jeruzsálem békéjét!"

Az asztalán filozófiai zárótételek, és a centrumban lányának és két unokájának a fényképe. Életének tartópillérei az imént említett argumentumok. Prof. Dr. Staller Tamás, aki zsidóságunkban az *Ezriél ben Joszéfa* nevet viselted, fájó szívvel búcsúznak Tőled. A baráttól, a kollégától, gyermekkori álmok osztályosától, akivel évtizedek élmény anyaga kötötte össze a búcsúztatót, és a jelenlévők közül nagyon sokakat. S az Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetemet, ahol - valamivel több, mint másfél évtizede - otthonra talált, ahol második családját kereste.

Drága Tamás!

Itt hagytál bennünket. Keressük a szavakat, nehezen törnek ki lelkünkől a gondolatok. Képek rajzolódnak ki Rólad, amelyek mutatják szellemi életművedet. Apró pillanatok, amelyek áthálózák azt a 67 évet, ami néked e földi életben adatott. Régi, nagy múltú zsidó család sarja, felmenői között folyóirat-alapítók, újságalapítók, a Révai Lexikon munkatársai találtattak. 1945.

¹⁴⁹ Elhangzott: a Kozma utcai temetőben, 2012.10.16.

¹⁵⁰ Sámuel I.20.18

¹⁵¹ Zsoltárok 122. 6.

május 8-án született. Egy nappal a Győzelem Napja előtt. Ahogy ránéztünk, ahogy ismertük, igen, ő egy holokauszt túlélő volt. A maga fájó, emberi mivoltában, gyakori szomorúságával, csendességével. Halk, emberi attitűdjével, mély bölcsességével, tudományosságával. A hallgatók iránt érzett nagy szeretetével. A tudomány iránti alázatával... és mindezt még folytathatnám. Tamás, a Magyar Tudományos Akadémia főmunkatársa, a Gödöllői Szent István Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára, és életének utolsó másfél évtizedében a rajongásig szeretett OR-ZSE rektorhelyettese, szakfelelőse, tanszékvezetője, doktori iskolájának irányítója volt.

Nekünk egyszerűen a TAMÁS. Határozott névelővel, és csupa nagybetűvel. Egy olyan ember, akit megviselt az élet. Szörnyű, kegyetlen gyermekkor, majd, fáradtságot nem ismerő fizikai munkák után felvették az egyetemre. Több diplomát szerzett.

Előttem egy kép. Talán 12-13 évvel ezelőtt lehetett, közvetlen munkatársaim jól emlékeznek rá, a Magyar Tudományos Akadémián volt kandidátusi védése. Ott volt lánya, Judit, egyedül. És mi, az OR-ZSE-ről, "a családja". Vele szemben az ítések, akik másfél évtizedig nem engedték, hogy letegye a kandidátusi vizsgáját... Vajon miért?

Felvillan egy másik kép, 1967-ből, a Frankel Leó utcai zsinagógából. Áldott emlékü Dr. Geyer Artúr főrabbi tanított bennünket hittanra, a Biblia szeretetére. Egyik este megjelentek a pribékek, és sokunkat, többek között őt is, elvitték. Vallatták, kínozták, összeesküvés gyanújával. Pedig mi semmit nem akartunk, csak egyszerűen Bibliát tanulni. Egyszerűen megismerni az istenhitet... Akkor, azt is büntették.

Újabb kép:

Rohan Gödöllőre, hogy le ne kesse az óráját. Rohan az Akadémiára, hogy konzultáljon. Rohan a Rektori Tanács ülésére, hogy nehogy hiányozzon. Mindig kicsit elkésett, de mindig megvártuk. Hallgattuk bölcs szavait. Az építéshez kreatív beszélgetések kellenek. A tudós ember magányosságával.

Néhány címet idézek munkái közül: Környezetfilozófia (Ökofilozófia), Bevezetés az izraeli filozófiába, Baruch vs. Benedictus. A Spinoza jelenség, Menekülés az emlékezetbe: a zsidó Koestler tudásszociológiai portréja, Zsidóság és filozófia: történeti vázlat, Judah HaLévi, A judaizmus, mint poézis és mint antifilozófia, Az Európai Unió - humánökológiai gyökök, stb...

Az utóbbi évtizedekben egyértelműen a filozófia iránti érdeklődése és elkötelezettsége

méltó örökösévé tette a nagyoknak. Hevesi Simonnak, Hevesi Ferencnek¹⁵², Kiss Arnoldnak, a modernkori zsidó polgári filozófia egyik elfelejtett, de zseniális képviselőjének, Szemere Samunak. Az ő tanszéküket vezette, irányította...

Befejezésül ismét egy kép: szombat este, *mocáei sábatkor*¹⁵³ mentünk haza, amikor megszólalt a mobiltelefon, s rajta a kiírás nagy betűkkel STALLER. Felvettem a telefont.
- Szervusz Tamás, parancsolj..! A másik oldalon a lánya szólalt meg remegő hangon: - Az apám meghalt...Az ő telefonjáról hívott...

Elvesztettük a példaképet, a barátot, a nagyszerű oktatót, a kiváló családapát, a nagypapát. Egyike volt korunk útmutatóinak. S akkor most Judit, néhány szót hozzád szólok! Egyetlen gyermeke vagy, életének az igazi értelme. Ahogy rólad beszélt, úgy soha senkiről. Annyi szeretettel, annyi gyönyörűséggel. Mindig azt mondta, neki van a világon a legszebb és a legokosabb lánya. Én tudom, hogy egyike a legjobbaknak is.

Őrizd az emlékét!

¹⁵² Hevesi Ferenc (1898-1953) Lásd: Sch.A: *Márk, Simon, Ferenc, Alan és a többiek...* in <https://mazsihisz.hu/hirek-a-zsido-vilagbol/mazsihisz-hirek/mozaikok-egy-rabbi-dinasztia-eletebol>

¹⁵³ Szombat kimenetele

„Korunk tévelygőinek útmutatója”

A 110 éve született Dr. Benoschofsky Imre főrabbi emléke¹⁵⁴

Újlakon 1888-ban készült el az a neogót stílusú téглаépület, amely a mai Frankel Leó út 49. szám alatt található. E templom a magyarországi zsinagóga művészet ékszerdobozza. Nyugati homlokzatát két falpillér három részre tagolja. A bérház ölelte épület két szélső kapuzatán a nők számára fenntartott karzatra, a középső portálon át, amely a nyugati homlokzat falsíkja előtt helyezkedik el, a zsinagóga belső terébe juthatunk.¹⁵⁵ A főhomlokzat középső tengelyének ritmikusan ismétlődő eleme a hatszögű Dávid-csillag.

A bejárati ajtókon, a kapu feletti félkörívben, a gótikus ablakkeretben és a csúcsív tetején ismétlődik e motívum. A zsidó vallás e régi jelképének kialakulását így foglalja össze Kohlbach Bertalan: „Az ölelkező háromszög a fölfelé törekvő a világosság ura (Ormuzd) és a csúcsával lefelé fordított háromszög a rombolás istensége (Ahriman).”¹⁵⁶

A jeles folklorista hipotézisét Jesája versére¹⁵⁷ vezeti vissza: „Aki alkot világosságot és teremt sötétséget, szerez békét és teremt rosszat, én az Örökkévaló teremtem mindezeket.”¹⁵⁸ A zsinagóga falát stukkó virágdíszítés teszi árnyalttá. A templom tetején két kőtábla magasodik, rajta a tízparancsolat igéi. Az előcsarnokon keresztül érkezünk a belső térbe, ahol a leglátványosabb rész a meghitt hangulatot teremtő frigszekrény, melyben Mózes öt könyvének tekerceit őrzik. E tóratekercesek - a lágymányosi kis zsinagógában lévőekkel egyetemben - a legjelentősebb ilyen jellegű gyűjtemények közé tartoznak Magyarországon. A Fellner Sándor tervezte Frankel Leó úti templomot, belső interieur-jét és külső architektúráját felújították.¹⁵⁹

Belépve a budai zsinagóga renovált és pazar módon kivitelezett épületébe, nagy helyi személyiségek portréja rajzolódott ki előttem. Dr. Edelstein Bertalan, aki harminckét évig volt

¹⁵⁴ in: MAGYAR ZSINAGÓGA Új folyam 5. sz, Budapest, 2013, pp. 3-15

¹⁵⁵ Jakab Dezső és Soós Aladár tervei szerint a zsinagóga épületét 1928-ban hatemeletes bérházzal építették körül.

¹⁵⁶ Kohlbach Bertalan, Folklore a zsinagógában, in.: IMIT Évkönyv, szerk: Dr. Szemere Samu, Budapest, 1930. p-185. Scheiber Sándor dolgozatot szentel a folklorista emlékének, lásd: Kohlbach Bertalan és a zsidó néprajz, in: Folklor és tárgytörténet, Budapest, 1974, I. kötet, pp 374-386

¹⁵⁷ Jesája 45. 7

¹⁵⁸ Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat Szentírás fordítása. Budapest, 1900.

¹⁵⁹ „Fellner Sándor (Budapest, 1857-1944., építész. Párizsi tanulmányi éve alatt Zichy Mihálynál festeni tanult, s itthon néhány képet ki is állított. 1879-től Budapesten működött, számos bérházat, palotát, vidéki kastélyt tervezett. Fő művei: a várbeli Pénzügyminisztérium épülete (1901-04) gazdag díszítésű gótikus stílusban (az ostrom után átépítve), az Igazságügy Minisztérium épülete (Markó u. 16; 1918), valamint az elpusztult Ritz (Duna-palota) Szálló” in: Művészeti Lexikon, i.m. második kötet p.40.

budai rabbi, aki a Rabbiképző professzoraként 12 éven keresztül tanított, aki az IMIT évkönyvekben a zsinagógai esztendőkről objektív krónikása volt, aki már a múlt század harmincas éveiben affinitív szellemi vezetőként nyilatkozott a cionizmusról.¹⁶⁰

Dr. Kiss Arnold, rabbi-költő, akinek tiszteletére Hevesi Simon, Guttman Mihály, Hevesi Ferenc és Friedman Dénes¹⁶¹ szerkesztésében, 1939-ben emlék kötetet jelentettek meg a néhai budai főrabbi hetvenedik születésnapja alkalmából. Zsolna és Veszprém után került Budára, ahol negyven évig működött főrabbiaként. Nevét mégis talán legjobban a több mint 100 kiadást megért, magyar nyelvű imakönyve, a Mirjam örökítette meg.¹⁶²

Dr. Vidor Pál, mártírhalált halt kiváló rabbi, a híres Jávne sorozatban megjelentetett A szombat könyve című lenyűgöző kötetének előszavában a kiadó így ír: " Gondoljunk csak Áchád Háám-ra, aki azt tanítja, hogy nem a zsidóság tartotta fenn a sábbátot, hanem a sábbát ereje őrizte meg mindmáig a zsidóságot."¹⁶³

Dr. Takács Pál, aki segéd rabbiként és pedagógusként tanította a közösséget, s akit pályájának hatodik évében deportáltak, akinek A magyar gondolkodás első találkozása a Bibliával című 1943-ban megjelent dolgozata a mai napig maradandó gondolatokat fogalmazott meg.¹⁶⁴

Dr. Benoschovsky Imre, 1970-ig volt országos vezető főrabbi. Rabbiniikus pályáját a zsidó tradíció és az európai gondolkodás, műveltség ötvözte. Bármicvá ifjúként a "Frankel"-ben ő

¹⁶⁰ „Edelstein Bertalan, rabbi, szül. Budapesten 1876 .06.26, 1891-1901. a budapesti rabbiképző növendéke. A bölcsészdoktori oklevelet 1900-ban szerezte a budapesti egyetemen, rabbivá 1902-ben avatták. 1902-ben a budai hitközség rabbijává választotta, 1924-től budai főrabbi. Az Országos Rabbiképző Intézet alsó tanfolyamán óraadó teológiai tanára, ahol Bibliát, Talmudot és rendszeres vallástant ad elő. Szerkeszti a Budai Izraelita Hitközség Értesítőjét, és rendszeresen feldolgozza a folyóesztendőkről történetét. Az Eszter Midrások (Budapest 1900) c. munkájával a tudományos körök elismerését vívta ki. A tudomány széles területét átfogó cikkei a Magyar Zsidó Szemlében, a Magyar Izraelben, az Egyenlőségben, az Országos Egyetértésben, a Múlt és Jövőben, a Budai Izraelita Hitközség Értesítőjében, a Blau Emlékkönyvben, az Imit évkönyveiben, a Zsidó évkönyvben, az Izraelita Családi Naptárban, az Irodalomtörténetben, a Frenkel-féle családi Bibliában, a Bloch Emlékkönyvben jelentek meg.” in: Magyar Zsidó Lexikon, 1929, szerk. Újvári Péter (szócikk). EB. 1934-ben hunyt el.

¹⁶¹ Friedman **Fénes**: olykor Friedmann Dénes, (1903. május 25. – Auschwitz, 1944.) rabbi, judaikakutató

¹⁶² „Kiss Arnold Ungvár 1869. 11.02. – Budapest, 1940. 11.14., főrabbi, író.

A budapesti rabbiképző intézetben végezte tanulmányait. Ugyanakkor az egyetemen bölcsészettan hallgatott. 1893-ban avatták doktorrá. Előbb a zsolnai, majd 1896-ban a veszprémi, 1901-ben a budai hitközség főrabbi lett. Az Országos Rabbiképző Intézetben a héber irodalmat tanította.” in: Wikipédia

Lásd: *Emlékkönyv Dr. Kiss Arnold Budai vezető főrabbi Hetvenedik születésnapjára*, Budapest, 1939.

¹⁶³ Dr. Vidor Pál (1919-1943) munkaszolgálatban tűnt el a keleti fronton. Lásd még, Barcza Tibor, A főváros adta, az állam elvette, avagy a lágymányosi zsinagóga története, in: Múlt és Jövő 2001/4

¹⁶⁴ Dr. Takács Pál 1913-ban született és 1944-ben deportálták. A *Szombat könyve* című munkája reprint kiadásba is megjelent.

indította el a felnőtté válás útján. A farkasréti temetőben lévő sírkövén életének hitvallását tömörítette a Scheiber Sándor által újrafogalmazott mondat. Ő volt " Korunk tévelygőinek útmutatója"¹⁶⁵.

Dr. Végházi István előbb Győrben, majd Debrecenben volt rabbi. A budai papi széket az argentinai Seminario Rabinico Latino-Americano (Buenos Aires) történész professzori tisztségével váltotta fel.¹⁶⁶

Dr. Geyer Arthur 1976-ig volt Buda rabbija. Korábban Győrben, majd Debrecenben hirdette a Tóra szavát. A Rabbiképző főkönyvtárosaként, majd a Zsidó Gimnázium vallás tanáraként is maradandót alkotott. A hatvanas évek végén az általa szervezett Talmud Tórá - kreált politikai vádak alapján feloszlatták. Hitéhez, hivatásához, emberségéhez mindig hű maradt.¹⁶⁷

¹⁶⁵ E dolgozat megírásánál felhasználtam korábban már megjelent Dr. Benoschofsky Imréről közzétett írást, valamint 2008. augusztus 31-én, a Frankel Leó utcai zsinagógában a "120 éves a budai zsinagóga" konferencián tartott előadásomat.

Benoschofsky Imre 1903-ban Budapesten született, és 1970-ben Budapesten hunyt el. A Pázmány Péter Tudományegyetemen 1926-ban bölcsészdoktori címet szerzett. Disszertációjának címe: Maimuni Aristotelismusa, Budapest, 1926, majd 1928-ban az Országos Rabbiképző Intézetben rabbi oklevelet kapott. Lágymányoson 1926-tól a Zsigmond utcai zsinagógában 1928-tól tevékenykedett. Főrabbi címét 1936-ban szerezte. 1960-tól vezető főrabbi volt. Az Országos Rabbiképző Intézet homiletikai és vallástudományi professzoraként működött 1945-től haláláig.

¹⁶⁶ Dr. Végházi István 1923.12.24-én született Gyöngyösön. Budapesten a Rabbiképző Intézetben végezte gimnáziumi és főiskolai tanulmányait, és ezzel egyidejűleg a budapesti tudományegyetem történelem és filozófia szakos hallgatója volt, ahol ókori történelemből és archeológiából doktorált. 1949-ben történt rabbiavatása előtt szeminaristaként Gyöngyösön tevékenykedett, majd felavatott rabbiaként Győrben, Debrecenben és a budai Frankel Leó utcai zsinagógában működött. A MIOK másodtitkári hivatalát is betöltötte. 1962-ben családjával Dél-Amerikába távozott. Estebano Veghazi néven gyakorló rabbiaként szolgált és egyben a Buenos Aires-i rabbiképzőben tanított. Emléktábláját a Frankel Leó utcai zsinagóga őrzi.

¹⁶⁷ „Vallástant Geyer Artúr tanított. Úgy tudta megszerettetni a tárgyat, hogy azt nem teherként, hanem spirituális élményként éltük meg. Nem féltünk tőle, hanem vártuk. Mikor jön már be a Geyer? Bennünket, 14-16 éves tiniket érdekelték a világ eseményei: Geyertől mindent meg lehetett kérdezni, és ő válaszolt. Nem számított semmi tabukérdésnek. Elővettünk egy bibliai textust, vagy egy ünnepet elemeztünk, és utána: "Ha van kérdésetek, tegyék fel", és elkezdett beszélni. Olyan rabbinikus módszert alkalmazott, amellyel nem eltávolította a fiatalokat a vallástól, hanem szelíden a közelébe vont bennünket. "Én nem teszem kötelezővé nektek, hogy sábeszkor járjatok templomba, de...", és hosszú percekben keresztül elmondta, mi az istentiszteleten való részvétel spirituális élménye. Mint egy mézesmadzagot, úgy húzta el a szánk előtt, hogy kedvet csináljon hozzá. Elképzelhetetlen volt, hogy egy korombeli fiatal péntek este és szombat délelőtt ne menjen templomba. Igaz, nem volt előírva, hogy melyikbe. Nagyonbrészt ide jöttünk, a Rabbiképző templomába, akik a környezetében laktunk, hogy ne utazzunk bele a sábeszba. Geyer első kérdése mindig az volt: "Múlt sábeszkor hol voltál templomban?" S ha valaki mulasztott, nem tolt le, nem bántotta, hanem ráhivatkozott... "az elmúlt héten azt olvastuk, hogy...", és mondott valami érdekes szövegösszefüggést a heti szidrával kapcsolatban, legtöbbször egy magyar vagy világirodalmi párhuzammal, történelmi analógiával megfűszerezve. "Na látod, ezt veszítetted el, mert ha ott lettél volna a zsinagógában, ezt hallhattad volna, erről gondolkozhattál volna..." Budán folyamatosan működő talmud-tórá is vezetett. Sokan jártunk hozzá, minden kedden, Tórá tanulni. '67-ben vagy '68-ban egyik percről a másikra szétrobbantották, Geyert is letartóztatták, és többeket közlünk. Neveket nem akarok mondani, tiszteletben tartom a személyiségi jogokat. Egyikük most az Egyesült Államokban tudógyógyász, a másik itt él Budapesten. Börtönbe zárták őket, két évet kaptak. A vád: cionizmus. Kétségkívül volt szó Cionról mint az imák forrásáról, mint az ősök földjéről, de semmiről, politikai értelemben. 1967, a hatnapos háború éve, kellett kreálni egy ügyet. Az izraeli hadsereg szétverte az egyesült arab

Dr. Singer Ödön főrabbit 1939-ben avatják bölcsészdoktorrá. Diplomamunkájának címe: Abraham ibn Ezra vallásos költészete. 1941-ben avatják rabbivá. Rabbi pályáját Szolnokon kezdte és az Örökkévalóba vetett feltétlen hite, és alázata irányította működését a helyi közösség újrateremtésében. Így ír: „Megtámadták a piciny Izraelt, rendszeres imájukkal fordultak az Egek Urához, hogy segítse meg népét.”¹⁶⁸

Korunk tévelygőinek útmutatója, Dr. Benoschofsky Imre.

Magam előtt látom mosolygós tekintetét, összeráncolódott, bölcs homlokát, amint a magasból felém, néz. Mint bár-micvó ifjú remegő térddel hallgattam okos szavát, oktató beszédét. Ma is fülemben csengenek szavai. Hogyan kell élni? Hogyan kell gondolkodni? Mi a zsidóság lényege? Felvetett kérdéseket, választ adott rájuk. Megnyugtató feleletet, mely kielégítette a nyiladozó gyermeki értelmet, s a művelt ember érdeklődési körét. Oly hatalmasnak tűnt akkor a szememben. Komor fekete reverendája tiszteletet parancsolt, de amikor útjára indította a "felnőttnek" nyilvánított 13 éves gyereket, csak a csillogó barátságos kék szemet láttam, s az irányító szavakat hallottam.

Székfoglaló beszédében a budai főtemplomban így foglalja össze hitvallását:

"Nem vagyok próféta, nem vagyok próféta-növendék sem, csak pásztoember vagyok én, és gyümölcsfák kertésze. De az Isten vett, ragadott meg engem...és szólt...eredj, hirdess az én népemnek, Izraelnek"¹⁶⁹

Rabbi a Hegedűs Gyula utcai templomban

„Elképesztő világ nyílt meg a 20 év körüli diákok előtt. A lenyűgöző versek hatása alól senki nem vonhatta ki magát. És mert akkoriban Benoschofsky Imre óráin – többek között – az Iliással és az Odisszeával ismerkedtünk, számomra kézenfekvőnek tetszett, hogy Scheiber

seregeket, Budapesten szétverték a budai talmud-tórát (1:1). Nekem semmi bajom nem származott azon túlmenően, hogy két éjszakát a rendőrségén töltöttem. Megkérdezték, mit tanított Geyer Artúr, elmondtam, melyik heti szakaszt tanította. "Köszönjük szépen." Békén hagytak. A két fiatalembert hosszú időre megbélyegezték, és tönkretették lelkileg" in: Kőbányai János, A világítótoronyból Ninivébe látni (K.J interjúja Sch. A- dal) 2002/2

Feldmájér Sándor, Üzent a múlt, a Geyer dosszié címmel a Remény c. folyóirat 2013/4 és 2014/1 számaiban publikált dolgozatot. Peer Gideon, Geyer Arthur rabbi úr tanítása címen az Új Kelet online 2016.07.30. számában közöl cikket.

Geyer Arthúr halála után 1977-től a megüresedett rabbiszéket volt tanítványa, Schöner Alfréd töltötte be 1985-ig.

¹⁶⁸ Dr. Singer Ödön 1956-1959 között Izraelben élt. Visszatérése után hat éven át két város, Kaposvár és Nagykanizsa rabbija, majd nyolc évig a kettéosztott Berlin keleti részében szervezi, menti át a zsidó közösséget. Judaikát és hebraikát tanít az egyetemen, s aktív részese, alakítója a felekezetek közötti kapcsolatoknak. Hazatérése után a Nagyfuvaros utcai zsinagógában szolgál. 1985-ben kerül Budára. Schöner Alfréd, Dr Singer Ödön főrabbi köszöntése címe a budai zsinagóga Disztermében 2001.06.22-én köszöntötte a főrabbit születésének 85. és rabbiaivatásának 60. évfordulója alkalmából. Lásd: Hegedus.bzsh.hu

¹⁶⁹ Ámosz 7.14.

Sándorhoz a kötelező vizsgadolgozat mellé benyújtsam a műfordítását - hexameterben. Tudtommal mind máig ez az Énekek énekének egyetlen teljes hexameter fordítása – írja Benedek István Gábor.¹⁷⁰ 2008. augusztus 30-n BIG *Sir háSirim* fordítását bemutatták a Zsidó Múzeumban.¹⁷¹ Azóta a kötet több kiadást is megélt. A legutolsó, pár hónappal ezelőtt, 2012-ben jelent meg.

Mindig meghatározó az indíttatás, rabbijelöltként az első nagyünnepet, 1969-ben, templomában, a Hegedűsben, népszerű nevén, a Csákyban tölthettem. Félve a nyilvános szerepléstől, a megmérettetéstől, félve a kudarc lehetőségétől, segítségért hozzá fordultam. "Ha szívből végzed munkádat, szeretetet kapsz cserébe! Legyen több önbizalmad!" - biztatott. Felejthetetlen volt ez az ünnep. Prédikációi lenyűgözően hatottak a hívekre. Törekvés az időszerű mondanivalóra, törekvés a kifinomult stílusra. Törekvés a hívők szívének megnyerésére - ez volt a célja. Mindig a mához szólt, pedig a múltat idézte. A ma emberének prédikált, de a jövő érdekében. Hűséggel a zsidósághoz. A félelmetes-fenséges napok még mélyebb értelmet nyertek megvilágításában. *Neilá*¹⁷² imájában az ősi dallamot Isten iránti feltétlen s odaadó alázat hatotta át.

A pedagógus

Az Országos Rabbiképző Intézetben két évig hallgathattam előadásait. Magánbeszélgetéseink egyikén elmondta, hogy Hana Szenest, rabbiként vallástan tanárként tanította egy protestáns iskolában. E számomra nóvumnak ható információ dokumentációját később találtam meg: „one instructor at the school was the chief rabbi of Budapest, Imre Benoschofsky, who was a great scholar and a realous Zionist. He had a good deal of influence on Hannah’s burgeoning interest in Judaism and Zionism. At the age of thirteen, Hannah began a diary.”¹⁷³

Az Alma Materben Ámosz próféta könyvét tanította. Az Első író-próféta című értekezésében így fogalmaz: „Ámoszt elhallgattatták. Bizonyára visszament juhái mögé, fügefái alá. De a beléfojtott szó égette belsejét, mint a csontjába zárt tűz. És így történhetett, hogy egyszerre nagy megvilágosodás támadt benne, kitalált valami nagyszerű módszert, hogy mégis hirdethesse, mit mondott az Úr. Tekercset készített bőrből és leírta mindazt, amit azon az ünnepi

¹⁷⁰ Benedek István Gábor, Énekek éneke, in: Remény, 2008. március 31.

¹⁷¹ Kiállításal egybekötött könyvbemutató a Magyar Zsidó Múzeumban

¹⁷² Neilá: kapuzárás, A hosszúnapi liturgia utolsó része.

¹⁷³ in: <http://www.jnf.ca/EDUCATIONSITE/jnf/hannaengl.html>

héten elmondott Izraelben. Talán elküldte maga helyett a könyvet Izraelbe. Talán csak eltette, hogy, majd ha valóra válik mindaz, amivel fenyegetett, meglegyen a bizonyosság: Isten akarata valósult meg.”¹⁷⁴ Értelméhez és érzelmvilágához közel állott e mélyen hívő, "alulról" jött gondolkodó, aki már évezredekkel ezelőtt tiltakozott a szegények kisémmizése ellen, aki felemelte szavát a kiszolgáltatottakért, az elesettért, aki segítségre szorult. Példaképpül jelölte meg Ámoszt. "Az igazság mindig igazság marad" - értékelté egyéniségét. Őt idézte első prédikációjában, amelyet budai beiktatásakor mondott, s órá emlékezett - harminc éves rabbinikus szolgálatát tükröző - válogatott beszédeinek kiadásában, 1958-ban. A retorika professzora volt. Szárnypróbálgatásainkat a szónoklástan terén ő vigyázta. Mindig pozitívumokkal kezdte. "Igen jó beszéd" mondotta, majd úgy, hogy a hallgató meg ne bántódjék, átalakította az egész prédikációt. Nevelt, de soha nem bántva. Formált bennünket mindig őszintén és az ügy iránti alázattal.

Az ember, a tudós

Maimonidesz késői követőjének, Aristoteles hívének vallja magát. Nem véletlen, hogy a disszertációján kívül többször értekezik filozófiai kérdésekről. Hadd említsem meg a Kiss Arnold emlékkönyvben megjelent Vallásbölcselet a középiskolában című tanulmányát.¹⁷⁵ Szellemi életének alakulására jelentős mértékben Heller Bernát hatott.¹⁷⁶ Löw Immanuel illetve fiatal kortársa Hirschler Pál¹⁷⁷ szellemiségét is idézi. Nem véletlen, hogy nagyságuk előtt egy-egy emlékkönyvben tiszteleg. Löw Immanuelről megtanulja a *Zájin Ádár*-i prédikációk modern szerkesztésének módját.¹⁷⁸ Különösen megható a mártírhalált halt székesfehérvári főrabbról a nagytehetségű Hirschler Pálról írt tanulmánya.¹⁷⁹

Perls Ármintól tanulta a talmudi részek, s *ággádák* beiktatását a mondanivalóba, a forma és a tartalom egységét.¹⁸⁰ Harminchárom éven át hirdette az istenhitet Budán, s több mint tíz évig a Hegedűs Gyula utcában. Generációk sorát nevelte fel. Tanítványok sokasága szeretettel övezte.

¹⁷⁴ in: IMIT Évkönyv, 1942. p.242.

¹⁷⁵ in: Emlékkönyv dr. Kiss Arnold budai vezető főrabbi 70. születésnapjára, Budapest, 1939, szerk. Guttmann Mihály, Hevesi Simon, Löwinger Sámuel, pp. 29-32.

¹⁷⁶ Heller Bernát jubileuma, A Budai Hitközség ünnepe, kiadja a Budai Izraelita Hitközség, sajtó alá rendezi, Dr. Benoschofsky Imre és Vidor Pál, Budapest, 1941

¹⁷⁷ Hirschler Pál (Nagykanizsa, 1907. január 17. – Auschwitz, 1944.)

¹⁷⁸ Lásd: Löw Immanuel, a darsan, Fejezetek a magyarországi zsidó homiletika történetéből, in: Semitic studies in Memory of Immanuel Löw, Budapest, 1947

¹⁷⁹ Hirschler Pál, in: Keleti tanulmányok Hirschler Pál emlékére, szerk: dr. Komoly Ottó, Székesfehérvár 1950.

¹⁸⁰ Perls Ármin, pécsi főrabbi. 1853-1914

Ha beszélnek róla, ma is tisztelettel ejtik ki nevét. Műveltsége a legnagyobbakéhoz hasonlítható, írásai, prédikációi a ma emberéhez is szólnak.

Irodalmi munkásságából kiemelkednek azok a munkák, amelyek az IMIT évkönyvekben láttak napvilágot. Rózsa Ignác Áron *Öt Könyve* című kötetéről az analitikus ember magabiztosságával értekezik.¹⁸¹ Benoschofsky írásában arról szól, hogy Rózsa Ignác főszereplője úgy akar élni, ahogy a próféták és az egyetemes emberi értékek megkívánják. Ugyanakkor megállapítja, hogy a zsidók nem Pitomot és Rámszeszt építik, hanem a 20. századi nagy metropolisok kreatív személyiségei. Olyanok, akik a befogadó nép eszmeiségével azonosulnak. Bemutatja azt a folyamatot, hogy egy egyszerű szegény magyar zsidóból Weisz Áronból, az álmok és a realitások útját választó emberből hogyan lesz Dr. Fehér Áron.

Nagy prófétai ideálja a zsidó rabbinak minden idők egyik legnagyobb szellemiségével megáldott prófétája, Jesája. Tudatosan választja az 1939-ben írt tanulmányának témájául „a nagy titkok tudóját”¹⁸². Miközben a vallás és a racionalizmus közötti összefüggéseket elemzi gyönyörű fordításban, megidézi Jesája ben Ámoc-ot aki – Benoschofsky szavaival - költő is volt. A VI. fejezetben található prófétai víziót így aposztrofálja: „Idézem ezt a nyolc mondatot, mert benne van a prófétai vízió erejével és a művész sűrítésével, azaz egész élmény, ha az élményeknek és a tanításoknak az az egésze, amit zsidó vallásnak nevezünk.”¹⁸³

A II. világháború traumáját követően újabb IMIT publikációval jelentkezik.¹⁸⁴ Izrael és a zsidóság című tanulmányában, a cionista lelkületű Benoschofsky örömmel fogadja a modern Izrael Állam kikiáltásának tényét. Felteszi a nagyon egyszerű, de drámai két kérdést: mit vár Izrael tőlünk, a világ szétszórt zsidóságától, és mit vár a világ zsidósága Izrael országától. A zsidóság megújulásának lehetőségét *Medinát Jiszráél*¹⁸⁵ létében véli felfedezni. Egész emberi döbbenettel írja le a nehezen kimondható gondolatokat: „Megrendült lélekkel, Isten előtt való töredelemmel és bűnünk tudatával vallom, mi, a „neológia”, nem álltuk meg az iszonyat esztendejének próbáját. Nagyon sok testvérünkben dőlt össze a hit és nagyon sokan váltak közömbössé, csaknem ellenségeivé annak a zsidóságnak, amelyet lelkünk mélyén, legtöbbször

¹⁸¹ Áron Öt Könyve, Tanulmány egy műről és egy problémáról, felolvastatott az IMIT 1931. január 8-i ülésén, in: IMIT Évkönyv, Budapest, 1931. pp. 238-252.

¹⁸² „mert méltó átkot itt úgysem mondhatna más, - a rettentő szavak tudósa, Ésaiás.”

Radnóti Miklós: Töredék, 1944.

¹⁸³ Lásd: Zsidó vallás és racionalizmus, in.: IMIT Évkönyv, Budapest, 1939, p.117.

¹⁸⁴ Lásd: Izrael és a zsidóság, in: IMIT Évkönyv, Budapest, 1948, pp. 18-29.

¹⁸⁵ Izrael Állama

tudatunk ellenőrzése nélkül minden fájdalmuk és gyászuk okával azonosítanak. Meggyőződésem, ha a neológia nem kényelmeskedő, szégyenlős és mimikri-módon menekülő liberalizmus lett volna, hanem az üreset a valódival akartuk volna felcserélni, ha nem színtelenebbek, hanem zsidóbbak akartunk volna lenni, akkor ma hívőbb és elevenebb zsidó életünk lenne... Hitbéli megújulásra van szükségünk, honnan várhatjuk ezt? Nyilván nem egy felkent testülettől, rabbinikus „tekintélytől”, hanem a zsidó nép eleven életéből, Izraelből.”

Hosszú, hosszú évek elhallgattatása után 1970-ben indulhatott meg újból az Évkönyv, s ebben Benoschofsky Emlékek a szemináriumból címen írja meg visszaemlékezését.¹⁸⁶ A főrabbi harminc éves jubileumi szolgálata alkalmából beszédeinek néhány reprezentatív darabját teszi közzé Harminc év után című könyvében.¹⁸⁷ A könyv előszavában Scheiber így ír: „Most, hogy elolvastam Benoschofsky Imre beszédeit, hozzájuk képzeltem a pátosz nélküli, nyugodt előadást, a nemes gesztusokat, a finom hangsúlyozást, a hang kellemes modulációit, újból élveztem a remek együtttest. Harminc esztendő lelkipásztori működése ritka tudatosságról tanúskodik: beköszöntőjében Majmúni tanítványának mondja magát. Az is maradt, hogy Májminak Krochmaltól¹⁸⁸ bővített könyvcímét használjam: *Maure nevuché házemán*– korunk tévelygőinek útmutatója; a művelt modern zsidó művelt modern rabbija.”

A soá után egy évvel Benoschofsky szerkesztésében jelenik meg a Maradék-zsidóság című gyűjteményes kötet mindösszesen 125 oldalon.¹⁸⁹ A tartalomjegyzék kiválóan mutatja a könyv struktúráját, hiszen a főbb fejezetek önmagukért beszélnek. Íme: 1. Vezetők nélkül. 2. Zsidóságunk tükre (Benne -többek között- Pach Zsigmond Pál: A Magyarországi zsidóság mai statisztikájának szembeűnő jelenségei, Kulcsár István: A maradék zsidóság lelki keresztmetszete 1946-ban, Heller Imre: Zsidó egzisztenciák, kérdések, Munkácsi Ernő: Hitközségek és templomok, Naményi Ernő: Megmaradt kultúrjavaink című dolgozata.) A Lélek esztendeje című rész Benoschofsky Imre válogatott imafordításait tartalmazza. Az utolsó egység az un. Egyesületi rész. Utoljára említjük meg Benoschofsky Imre egyik legfontosabb - a Zsidóságunk

¹⁸⁶ Lásd: Emlékek a szemináriumból a Rabbiképző második korszaka, in: Évkönyv, szerk: Scheiber Sándor, kiadja a MIOK, Budapest, 1970, pp. 74-104

¹⁸⁷ Lásd: *Harminc év után*, Benoschofsky Imre budai főrabbi beszédei, Budapest 1958.

¹⁸⁸ Nachman Krochmal (1785–1840), filozófus, történész

¹⁸⁹ Lásd: Maradék zsidóság, Budapest, 1946. A Budai Izraelita Aggok és Árvák Menházegyesület Évkönyve, Breslauer László kiadása

tanításai című egyébként később reprintben is megjelent - kötetét.¹⁹⁰ Benoschofsky könyvének elején arra hivatkozik, hogy munkája nem tart számot eredetiségre, s a forrásokat csak kivételesen jelöli meg, mert a zsidóság lényegét úgy foglalta össze, ahogy ez őbenne élt. A kötet kimagasló darabja a vonatkozó magyarországi szakirodalomnak, hogy a vallást és a kultúrát egységben tárgyalja. Elemzi a monoteizmus egyisten hit fogalmát, az Isten és ember közötti örök kapcsolatot, a kiválasztottság és a Messiás kérdéskörét, s utoljára de nem utolsó sorban, a remény fogalmát.

Életformáját a Biblia alakította. Egyéniségében a zsoltárokból merített harmónia, Jób emberi alázata, Ámosz forradalmisága, s Kohelet utolsó mondataiban megfogalmazott feltétlen, odaadó hite ötvöződött.

Befejezésül idézzük a nagy budai rabbi imafordításainak egyik gyöngyszemét, az egykoron közölt nemes veretű fordítások első remekét.¹⁹¹

ברוך אתה יי אלהנו מלך העולם המעביר שנה מעיני ותנומה מעפעפי¹⁹²

תפלה מברכות השחר

„Dicsőség néked Isten, mi Urunk, királya a mindenségnek, hogy levetted szememről az álmot és életre ébresztettél. Legyen a Te akarod Isten, a mi Urunk s atyáink Ura, hogy megértsük Tanításodat, és hűségesek lehessünk parancsolataidhoz. Ne vigy minket bűnbe, vétékbe, botlásba, kísértésbe és szégyenbe. Add, hogy ne uralkodjék bennünk a rosszra való hajlandóság. Tartsd távol tőlünk a rossz embert és a hamis barátot. Add, hogy kitartóak legyünk a jóra való hajlandóság és a jó tettek mellett és hajlítsd ösztöneinket a Te szolgálatodra. Add, hogy ma és minden napon kegyelmet, szeretetet, irgalmat találjunk a Te szemedben és jóakaratot az emberek szemében és cselekedjél velünk jóságos szereteted szerint. Dicsőség néked Isten a Te néped, Izráel iránt való jóságos szeretetedért.

Hitvallásom örökké:

¹⁹⁰ Benoschofsky Imre, *Zsidóságunk tanításai*, Magyar zsidók Palesztína szövetsége, Budapest, 1941. A második kiadás: Budapest, Makkabi, é.n.

¹⁹¹ Maradék zsidóság, szerk, Benoschofsky Imre, p. 102

¹⁹² A reggeli ima (Birchot HáSáchár) részlete

Halljad Izrael! Adonáj a mi Istenünk Aadonáj egyetlen egy.

Add, hogy teljesíthessem parancsolataidat:

„Szeresd a te Uradat, Istenedet egész szíveddel, egész lelkeddel, egész erőddel.

Ámen”

Izzó tekintetével jelenség volt a szószéken¹⁹³

Beer Iván¹⁹⁴

ונטעתים על אדמתם ולא ינתשו עוד מעל אדמתם¹⁹⁵

עמוס ט טו

A szónok

Szeminarista korunkban minden péntek este a rabbijelölteknek *drását* kellett tartaniuk. Benó, időnként Schweitzer, s nagy ritkán Scheiber is előre meghallgatta a beszédünket. Ők igazán tudták, mit szabad kimondani, mi nem mindig mertük szavakba önteni azt, amit gondoltunk. Kivéve Ivánt. Kicsit kopott reverendájában, kócos hajjal, jellegzetes fekete keretes szemüvegével, izzó tekintetével jelenség volt a szószéken. Érces hangja nemcsak a Rabbiképző pici zsinagógáját töltötte be.

Mások is meghallották, amit mondott. Olyanok is, akiknek - maliciózus gúnnyal azt mondhatnám, - nem a Tóra tanulás volt az elsődleges céljuk. Valami más...No comment. Mószerolás? Bűnbakkeresés? Kreált vádakhöz ideális alany?

Iván ilyen "célpont", majd áldozat volt. Amit gondolt, mindig kimondta. Nem szépített, nem köntörfalazott. Őszintén, elegánsan, sok-sok humorral, de soha nem bántóan. A Hatnapos háborút követően ő kimondta azt, amit mi csak családban mertünk. Ő, a zsinagóga népének is egyértelműen fogalmazott. Meghurcolták, megrágalmazták, börtönbe zárták, de meg nem törték!

לא תקום ולא תטור

Szervezte a BMC (Budapest Micro Club) focit a fiának, pedig maga nem is szerette a focit. Nem érdekelte a sport egyáltalán, de a fia kedvéért egy egész focicsapatot gründolt. Az első volt, aki a háború és '56 után társasággá szervezte a budapesti zsidó fiatalságot, akik különleges személyisége körül gyűltek össze. Mindig és minden körülmények között kiállt a véleménye mellett. Olyan

¹⁹³ Elhangzott: a Kozma utcai zsidó temetőben, 2014.04.25.

¹⁹⁴ 1942-2014.

¹⁹⁵ Ámosz 9.15

időkben is, amikor ez veszélyes volt. Nem érdekelték a retorziók. Amíg a hatalom meg nem törte pályáját, Scheiber professzornak az egyik legcsillogóbb tudású tanítványa volt. Rabbivá nem avatták fel. A holokauszt 50 éves évfordulójának megszervezéséért a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztjét kapta meg.

A pedagógus

Az OR-ZSE docense. Jelenléte, tudása, hitelessége predesztinálta az oktatói pulpitusra. Axiomákat gyárt. Szójátékokkal fakasztja mosolyra hallgatóit. Tudása lenyűgöző. Vibrálóan érdekes előadó. Következetes konferencia-szervező, aki igazán tudja, ki a zsidó, mi a zsidó. Történetei kifogyhatatlanok, valahogy így születhettek az ősi *aggádák*. Asszociáció-készsége káprázatos, az összefüggések megvilágításának nagymestere, bravúros logikája a legrejtettebb "titkokat" is evidenssé teszi. Imádják tanítványai.

A családfő

Jól emlékszem szüleire. Különösen édesapjára, aki elegáns öltönyében, ezüst markolatú bottal sétált végig a körúton. Kedves mosolyú nővérére, és csodálatos édesanyjára, akik most a magasságokból néznel le ránk. Hitvесе, Ági osztálytársam volt. Négy évig tanultunk együtt az Anna Frank Gimnáziumban. Nagyon jól ismerem őt. A szentírási fogalom, *ézer kenegdo*, társ az életben, mintha rájuk lenne szabva. Ha jól emlékszem '69-ben volt az esküvőjük. Ott voltam, amikor Scheiber ékes szóval összekötötte életüket. Azóta igazi társak voltak, mindig egymás mellett, mindig egymásért, odaadó szeretettel féltve a másikat. Szerelmük gyümölcse Noémi, és a drága Gyuri. Imádták az édesapjukat. Büszke volt feleségével felépített gyönyörű családjára. Nővérével különleges kapcsolata volt. Nagyon lesújtotta nővérének korai halála. 1990-96-ig a MAZSIHISZ elnökhelyettese. 1996 óta a Magyarországi Holokauszt Emlékalapítvány elnöke. 1995-ben a Magyar Köztársaság középkeresztjével tüntették ki. A Magyar Zsidó Ellenállás Emléknappja című tudományos konferencia, "A zsidóság és a nemzeti kisebbségek a 48-49-es forradalmi szabadságharcban", "Az 1848-49-es magyar katona emigrációja", és "Az 1100-éves együttélés" című tudományos konferencia szervezője. Tudományos publikációiból a Magyar zsidó ex-libriszek, Karinthy Frigyes kritikusi arcéle, Vázsonyi az igazi demokrata, A zsidóság helyzete a vegyesházi királyok korában című dolgozata emelkedik ki. Az ünnepek szíve és hangja is ő volt. Családi hagyomány alapján, de személyének fényével emelve tette különlegessé

a Beeréknél a szédert vagy Hanukát. Családi összejövetelek események nagy "toszt" mondója volt. Bármikor tudott frappáns beszédeket mondani. Nagyon nagy a család, de nem volt egy gyerek sem, aki ne ült volna a Balatonon a nyakában Ünnepelte a gyerekek bölcsességét. Mindig hagyta a gyerekeket szóhoz jutni. "Figyelem, a gyerek beszélni akar!"

A családi himnusz szövege: "Thank you for the world so sweet. Thank you for the food we eat. Thank you for the birds that sing. Thank you God for everything. Thank you. Thank you. Halleluyah. Thank you."

Prof. Emer. Dr Domán István főrabbi búcsúztatása¹⁹⁶

ויקם את העמודים לאולם ההיכל¹⁹⁷

A jeruzsálemi Templomnak két oszlopa volt. Jáchin és Boáz.

הקבלה פירשה כי יכין ובוועז הן ספירות הנצח וההוד

A kabbala tanítása szerint az oszlopok üzenete: dísz és dicsőség.

Mi lett a Szentéllyel, amikor meginogtak az oszlopok...? A mai magyar zsidóságnak is két oszlopa volt. Most a második is kidőlt. Mi lesz a magyarországi zsidósággal...?

A szeretet, a gyász s a fájdalom gyűjtött össze bennünket, hogy szorosabbra zárjuk sorainkat, hogy összetartozásunkat hangsúlyozzuk, amikor kegyelettel búcsúzunk a másik tanítómestertől, főrabbitól, egyetemünk díszdoktorától, a magyarországi zsidóság díszétől Prof. dr. Domán Istvántól. Közösségeink, oktatási intézményeink hajtanak fejet egy tudós rabbi eseményekkel és eredményekkel teli pályája előtt. Búcsúzunk a rabbitól, a habilitált bölcsészdokortól, a Talmud professzorától, a történésztől, az újság szerkesztőtől, a szépírótól. A hagyomány tanítását búvároló Mestertől, az idős korban is fiatalos léptű, csintalan tekintetű, halk szavú tudóstól, Egyszóval a rabbitól. Búcsúzunk a hitvestől, az édesapától, a nagyapától és mindannyiunk tanítómesterétől.

Sok-sok beszélgetésünk emlékeiből szemezgetek.

Említette kaposvári őrhelyének, első rabbinikus feladatának helyszínét, amikor is első vizitációja alkalmából drámai érzésekkel átítatottan állott a hivektől megfosztott zsinagóga tövében, amelyet később, 1980. július 18-án a Magyar Néphadsereg szakemberei felrobbantottak. A ház leomlott, de ő úgy érezte, újból építenie kell.

Mesélt szegedi küldetéséről, ahol szívet szorongató érzés hatotta át, amikor helyet foglalt a legnagyobb magyar neológ rabbi Lőw Immánuel rabbiszékében. Elgondolkodó tekintettel vizsgálta a sittin fából készült frígyszekrény feletti idézetet:

זכרו תורת משה עבדי

¹⁹⁶ Elhangzott: a Kozmai utcai zsidó temetőben, 2015.02.24.

¹⁹⁷ I.Kir. 7.21

„Emlékezzetek Mózes a mi tanítómesterünk szent tanítására.”¹⁹⁸

Különösen időszerű e gondolat hangsúlyozása alig másfél nappal Zájín Ádár előtt.

Lelkületét áthatotta a Tóra szeretete, éltető ereje. Hiszen ez irányította lépteit a jesivák, általa oly megkapó módon írásban is ábrázolt világában. Ez éltette a soá rémségei alatt, amikor a zsidó ember életének nem volt értéke. Amikor elpusztították közösségeinket, az emberi lelkeket, a könyveket, s talán a jövőt. A Tóra szeretete vitte az Új Világba, majd tért haza, hogy közösségét és népe szolgálatát válassza örökre.

És sokat beszélt az újpesti zsinagógában töltött éveiről, a majd tizenkilencezer áldozatot elveszítő újpesti közösségről, elfelejtett családokról, az egykoron viruló hitközségről, amelynek romjain különösen csillogtak a helyi zsinagóga oromzatán olvasható örök értékű üzenet betűi Jesája próféta interpretációjában:

ביתי בית תפילה יקרא לכל העמים

„házam az imádság házának neveztesse minden nép számára...”¹⁹⁹

E felismerés vezette életének új színterére a Nemzetközi Keresztény Zsidó Társaság vezetőségébe. Ott is öntudatosan beszélt és tanított hitről, múltból, az átörökítés fontosságáról.

És sokat beszélt élete utolsó közösségéről, ahol rabbinikus munkáját végezte a majd százhusz esztendő Hunyadi téri templomról. Rajongásig szeretett közösségéről, munkatársairól, nyugalmanak évtizedeiről, amikor hosszú évtizedek némasága után magyar anyanyelvünkbe - könyvek formájában - ültette át a Talmud eszmevilágát, gondolatait, textusát. Megszülettek könyvei. Kilenc kötete és több mint háromszázötven publikációja önmagáért beszél. Tudományos életműve feldolgozásra vár, inspirálólag hathat a következő generáció kutatói felé.²⁰⁰

¹⁹⁸ Máleáchi 3.22.

¹⁹⁹ Jesája 56.7

²⁰⁰ Példaképpen megemlítem néhány alapmunkáját:

1. Az első magyarországi zsidótörvény elleni tiltakozás az amerikai sajtóban, in.: MIOK Évkönyv 1975-76.
2. Az amerikai magyar sajtó vélekedése a második magyarországi zsidótörvényről, in: MIOK Évkönyv 1979-1980.
3. Amikor még volt remény, in: MIOK Évkönyv 1986-93.
4. *A győri zsidóság története. Monografikus feldolgozás 1930-47 között*, Budapest 1979.
5. A Budapesti Zsidó Múzeum, in: Kritika 1988/6.
6. A felekezetek közötti békéért, in: Kritika 1988/2.
7. Fordítani a fordíthatatlant, in: Kritika 1990/3.
8. Magyar zsidók és az anyanyelv ápolásáért külföldön, in: Nyelvünk és kultúránk. 59.
9. *A magyarországi jesivák*. A hagyomány kötelékében, Budapest 1990.
10. A magyarországi jesivák növendékeinek szerepe, a magyar nyelv és kultúra megőrzésében, in: Vallásosság és népi kultúra a határokon túl, Budapest, 1990.
11. A magyarországi jesivák történetéből, in: Egyházak a változó világban. Esztergom 1991.
12. Zsidó anekdoták kincsesára, Bevezetés és jegyzetek, Budapest, 1991.
13. A jótékonyosság a Bibliában, Ökumenikus Nyári Egyetem Kecskemét. 1993.

És sokat beszélt a siófoki zsinagógáról, ahol nyaranta minden *sábbáton* istentiszteleten fogadta a pihenni vágyókat, a külföldről hazaérkezett híveket.

Rabbinikus munkájának integráns része volt egyetemünkön való tanítása. Évtizedeken keresztül oktatta az idősebbeket, fiatalokat szép szóval, a Talmud gondolatvilágának érzékelhető gyengédségével. Az egykoron többszörösen is üldözött, de mindig öntudatos rabbi elődeitől örökölt szellemiségével övezve, teljesítette hivatását és emelkedett a magyar rabbikar legnagyobbjai közé.

Nem vettük észre, hogy egy igazi legenda élt közöttünk. Az elmúlt esztendő részesültem az irodalmából idézek

אדם הנפטר בשבת חייב להיות שהוא צדיק?²⁰¹

“Az az ember aki szombaton adja vissza lelkét az Örökkévalónak igaz és különleges személynek tekinthető?”.

Domán István *sábesz*kor adta vissza lelkét az Örökkévalónak. Jóságos, különleges egyénisége adomány volt közösségünknek és szellemi üzenete kísér bennünket céljaink megvalósításában.

14. A kisebbségi érzésről egy rabbi szemével, in: Diakonia 1992/4.

15. A rendszerváltás elemzése zsidó szemmel, in: Pax Christi International, Brüsszel, 1993.

16. Zsidó ünnepek, in: História 1992/10

17. Felelősségünk az élő világért /Ökumenikus Tudományos Szimpózium, 1994.

18. Bibliai képeskönyv. Városok. Tárgyak. Színhelyek, in: Kritika: 1992/1.

19. *Talmud* /Fordítások a Talmudból/ Origó-könyvek, Budapest, 1994.

20. Stories about the "Rebes" in the World of the Yeshivas, in: Folk Narrative and Cultural Identity, Budapest, 1995.

21. Folkloristic Character of the Hungarian Yeshivas in the Last Century, in: Folk Narrative and World View, Peter Lang Europaischer Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main, 1996.

22. Nyomtatásban meg nem jelent kötetek: A jesivák története, azaz egyetemi előadások, Budapest 1999.

23. 2001-ben jelent meg összefoglaló munkája az Ulpius Ház kiadásában: *A Talmud iskolák titka*.

²⁰¹ <http://www.hidabroot.org/he/question/22733>

...Ne félj, mert nem alszik, nem szunnyad Izrael őrzője...

Búcsú Hídvégi Gyögytől ²⁰²

Drámai, fájdalmas hír terjed a világhálón, telefonon s a mindennapok kommunikációjában: a Keresztény-Zsidó Társaság elnökségi tagja, Rosh Ha' Ayin város díszpolgára, a Magyar-Izraeli Baráti Társaság alapító főtákos, a Magyar-Izraeli Baráti Társaságok és Körök Országos Szövetsége tiszteletbeli elnöke, az MTK Baráti Kör örökös tiszteletbeli elnöke – Hídvégi György – visszaadta lelkét Alkotójának. A szentföldi szent földdel a feje alatt, a béke olajágával a kezében, Jichák vi Ben Ácháron, polgári nevén, Hídvégi György, vagy, ahogy született, Hoffmann György az örök útra készül, találkozik az örökkévalósággal.

זה השער לה' צדיקים יבואו בו

תהלים קיח כ

"Ez a kapu az Örökkévalóé, s az Igazak mennek csak be rajta ²⁰³..."

A zsidó hagyomány szerint, aki ilyenkor, Ros Hásáná napján megtér őseihez, azt isteni csókkal fogadja magához a Mindenható.

"A vészidőszak, a holokusztt, amit őseink nyelvén *soának* nevezünk – írja fia, Máté néhány nappal ezelőtt megjelent interjújában – a legfontosabb történelmi határ az európai zsidók számára. Van a soá előtti kor, és van a soá utáni. A kettő között a hatmillió vértanú van. Ők a határ, amelyen csak zsidók mehetnek át. Közülük is csak kevesen. ... Ezt a keveset túlélő maradéknak, őseink nyelvén *se'érit háplétának*²⁰⁴ nevezzük."

Gyuri bácsi, ahogy mi valamennyien hívtuk őt, szülei, Hoffmann Arnold és Beck Margit, mindketten a soá vértanúi. Negyvennégy őszén az Óbuda-Újlaki téglagyárból hurcolták el őket halálmenetben a nácik. Nevük felvésetett a téglagyár egykori helyén álló holokusztt- emlékműre. Egyszer megszámolta, közvetlen rokonságából összesen hetvenhárom személyt, kimondani is drámai, kimondani is fájdalmas, hetvenhárom személyt öltek meg a soában.

²⁰² Elhangzott a Kozma utcai zsidó temetőben 2016.10.07.

²⁰³ Zsoltárok 118. 20.

²⁰⁴ Se'irit háplétá: a soában megmentett maradék

Az őseiről néhány szót. Apai ágon a Hoffmannok Morvaországból származnak, ugyanúgy, mint a legnagyobb rabbik egyike, a prágai csodarabbi leszármazottja, a magyar zsinagógai szószék megmagyarítója, Löw Lipót. Majd Pozsony, Bécs, Pápa, Baja a fő állomások. 1888-ban itt született Gyuri bácsi édesapja, Hoffmann Arnold. Anyai ági nagyapja, Beck Bernát, nagyanyja, Wohlstein Ilona. Bernát és Ilona házasságából hét gyermek született. Egyikük, Beck Margit Gyuri bácsi édesanyja. A Beckek állítólag Spanyolországból menekültek, s ezek szerint talán ők is szefárd zsidók. A Wohlsteinek felvidékiek, nyitraiak és van egy ág, amely galíciai. Összegezve azt mondhatjuk talán, hogy morvaországi, spanyol, felvidéki és galíciai ősök leszármazottja ő, Hidvégi György. A háttér önmagáért beszél. Gyuri a Berzenczey, később Csáky, ma pedig Hegedűs Gyula utcában született. Bár micvája is a Csákyban volt, ahogy a mai napig nevezte, ahogy a mai napig nevezzük, és nem más avatta, mint minden idők egyik legnagyobb magyar neológ rabbija, Hoffer Ármin²⁰⁵.

Közösségünkben ünnepelte bár micvá avatásának 80. esztendejét. Drámai volt, fenséges, félelmetes és egyben felejthetetlen. Az utolsó tanú, az utolsó szemtanú az egykori virágzó XIII. kerületi zsidóságból. Úgy is mondhatnók, ő volt a magyarországi neológ zsidóság egyszemélyes példaképe. Szüleivel is zsinagógába jártak, sőt otthon ortodox háztartást vezettek. Ő maga így mesélte: munkaszolgálatos volt, megszökött, elfogták, a Margit körúti katonai börtönbe zárták, raboskodott, majd megszökött.

Újabb fordulat: a cionistáktól megkapta egy halott erdélyi katona, név szerint, Hidvégi György papírjait. Ezek a papírok megmentették az életét. Az ismeretlen Hidvégi György iránti hálából tartotta meg a Hidvégi nevet és lett a felszabadulástól kezdve hivatalosan is Hidvégi György. 1944-ben aktívan részt vett a zsidómentésben. A 70. születésnapján a Cionista Világszervezet hetven fát ültetett tiszteletére Jeruzsálem hegyén, mintegy megvalósítva a 70. zsoltár 5. mondatát, amely így hangzik:

ישו וישמחו בך כל מבקשיך ויאמרו תמיד יגדל אלהים אהבי ישועתך

תהלים ע ה

“Örvendjetek, örüljetek, akik téged keresnek és így szólnak: nagy az Örökkévaló Isten, akik szeretik a te segítségedet.”²⁰⁶

²⁰⁵ Hoffer Ármin (1870-1941)

²⁰⁶ Zsoltárok 70.5.

Ő is egyike volt a segítőknek. A cionista háttér egyik újabb szempontja, megvilágítása: életed kockáztatásával menteni a másikat. Elemibe a Pannónia utcai iskolába járt. Ide járt lányunokája és most itt tanul dédunokája. Azt írja Máté levelében, hogy fennmaradtak azok a levelezőlapok, amelyeket Gyuri bácsi a munkaszolgálatban kapott és néhány, amelyet ő írt. Ez utóbbiakban lelkükre köti, hogy gondolni sem szabad a kitérésre, még akkor sem, ha úgy hallani, hogy az előnyökkel jár. Zsidóságunkat minden körülmények között meg kell őrizni.

A ma reggeli szlihot, a reggeli bűnbánó imádságunkban Elchánán Ben Jichák²⁰⁷ 1184-ben a következő sort írja:

אשת נעורים

“Ifjúságom szeretett hitvese!”²⁰⁸

Igen, Te vagy az, Katalin. ‘49 novembere óta jóban és rosszban együtt. Gyönyörű házasság, felemelő rátok nézni mindig. Utódotokban az élet folytatódását érzem és látom, a Mindenható Isten kegyelméből. Töretlen szeretetben éltetek és egyetlen gyermeketek, Máté, nekünk, valamennyiünknek is szeretett barátja és büszkesége. Erdő Péter bíboros Máténak írt kondoleáló soraiból idézek: “Szomorúan értesültem Édesapád haláláról. Nagy szeretettel imádkozom érte és azzal a reménnyel, hogy számára az új év egy véget nem érő, boldog "nap" kezdete. Szívből osztozom a család gyászában. Édesapád kedves emlékét szeretettel őrzöm.” Az aláírás egy személynév: Péter.

Befejezésül két személyes élményt szeretnék megosztani veletek. Az első 1985 ősze, Ros Hásáná ünnepe. Az volt a Dohány utcai zsinagógába való beiktatásom első napja. Két ember állt a kapuban, Gyuri és fia, Máté. Belémkaroltak. S az édesapa azt mondta, “Frédikém, tudod, mi van kiírva a zsinagóga fölé?” Minden zsidó tudja:

“Készítetek nekem szentélyt, és én akkor majd közöttetek lakozom!”

“Igen – mondta Gyuri bácsi –, légy úgy rabbi, hogy ott vagy mindig a zsinagógában, de elősegíted, hogy a hívek szívében ott lakozzék, helytől függetlenül, az Örökkévaló Isten.”

A másik emlék. 1991 januárja. Jeruzsálemben élek családommal együtt, s hullanak a Scud rakéták Irak felől. Mindenki fél és remeg: mi lesz holnap? Mi is. Magyarországról senki nem

²⁰⁷ Elchánán ben Jichák, rabbi Jichák ben Smuel MiDámpier fia, Rási csládjának leszármazottja. Költeményének szerzősége évében márthalált halt.

²⁰⁸ Elchánán ben Jichák liturgiai költeményének forrása: Jesája 54.6

érdeklődik felőlünk egy ember kivételével, az Hidvégi György. A háború harmadik napján megszólal a telefon. S idézi a Zsoltárok mondatát, persze nem héberül, csak magyarul.

“Ne félj, mert nem alszik, nem szunnyad Izrael őrzője!”

A 121. zsoltárt olvasom fel:

שיר למעלות

אשא עיני אל ההרים מאין יבא עזרי
עזרי מעם יהוה עשה שמים וארץ
אל יתן למוט רגלך אל ינום שמרך
הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל
יהוה שמרך יהוה צלך על יד ימינך
יומם השמש לא יככה וירח בלילה
יהוה ישמרך מכל רע ישמר את נפשך
יהוה ישמר צאתך ובואך מעתה ועד עולם

“A hegyek felé emelem szemeimet, ahonnan jön a segítségem. Segítségem az Örökkévalótól való, ki égnek s a földnek teremtője.

Nem engedi ingadozni lábamat, nem szunnyad a te őrződ, Izrael.

Íme, nem szunnyad és nem alszik Izrael őrzője.

Az Örökkévaló a te őrződ, az Örökkévaló a te árnyékod a jobbkezed mellett.

Nappal nem ver téged a nap, sem éjjel a hold.

Az Örökkévaló megőrzi téged minden rossztól és megőrzi lelkedet.

Az Örökkévaló megőrzi mentedet és jöttödöt mostantól mindörökre.”²⁰⁹

Mennyei Atyánk, most a tíz bűnbánó napok egyikén ismételten nyisd ki az Ég kapuit imádságaink előtt, és fogadd magadhoz áldott emlékű drága testvérünket. Adj néki csendes pihenést, felhőtlen álmokat. A mélységből imádkozunk hozzád.

Mindenható Uram, drága Istenünk! Hallgasd meg fohászunk, és adj csendes nyugalmat Néki az örök életben. I

²⁰⁹ 121. Zsoltár, Bernstein Béla fordítása

Doff Imre főkantor emlékére ²¹⁰

Valamivel több mint negyven éve az ő kántori énekére iktattak be a budai zsinagóga rabbi székébe. De barátságunk több mint hat évtizedes.

Gyermekfejjel ismertem meg őt, amint a Rabbiképző orgonáján - autodidakta művészként - kísérte Szirmai főkántort, akiről a krónikás azt mondja, kellemes, lágy lírai tenorhangja, magas fokú zenei kultúrája egy idő után az opera műfaja felé terelte figyelmét, de a kántorságnak soha nem fordított hátat. A hatvanas évek végén Glasgow-ból kapott ajánlatot, és élete végéig az ottani hitközség megbecsült, közkedvelt kántora volt.²¹¹

Valamennyiünk nagy ideálját és mentorát mestereként, tekintette Feleki Rezsőt.²¹² Ösztönös tehetség volt, a zene megszállottja. Avatott mestere és interpretátora a *cházánut*²¹³ művészetének. Nagy magyar kántorok formálták zenei tehetségét – elsőként mindig Gotschall Jakab²¹⁴ nevét említette - művészi fejlődését. Rájuk hivatkozott, s az általuk képviselt előimádkozói készséget és képességet ötvözte zseniálisan Sulzer²¹⁵ és Lewandovszky²¹⁶ modernitásával.

Igazi *sliách cibur*²¹⁷ volt, aki értette, ismerte, előadta a *máchzor* és a *szidur* imával megszentelt mondatait. A Huszti Jesívában vallási emélyülés lett osztályrésze, ott ismerkedett meg az akkor még forrásban lévő újhéber nyelvvel, a héberrel.

Sirota után, Lugosi László, Morvai László töltötték be a kántori tisztet. Egy véletlen esemény után Imre lett a budai közösség kántora. Megjelenése, különlegesen udvarias társalgási készsége, a világ zenekultúrájában való jártassága, a *cházánut* szinte tökéletes ismerete és művészetének stílusa gyorsan elfogadottá tették a közösség előtt.

²¹⁰ 2017.08.02

²¹¹ Giora Shalon búcsúztatója az Új Élet-ben

²¹² Rabbiképző egykori főkántora

²¹³ Zsinagógai kántorművészet

²¹⁴ Lásd: Karedos Péter, Gotschall Jakab, Fisch József és mások emlékei, Az imádkozás nagy személyiségei, in: Magyar kántorvilág. Kiválóságaink nyomában, OR-ZSE Magyar Tudomány Ünnepe, 2017.

in: <http://or-zse.hu/mtud2017/fekete-kantor2017.htm>

²¹⁵ Salomon Sulzer (1804-1890.) zsidó zeneszerző, a modern neológ zsinagógai liturgia egyik megalkotója.

²¹⁶ Louis Lewandowski német-zsidó zeneszerző (1821-1894)

²¹⁷ Közösség küldötte

Az egyik nagy ideálja Abrahamsohn Manó volt. A OR-ZSE 2004 től rendszeresen szervezett posztgraduális képzésnek. Az első workshopban a három nagy “ Sándor György, Doff Imre és Kármán György” Manó bácsi zenei nagyságáról, kivételes tehetségéről tartottak előadást. Beszélgetésük egy részletéből idézek:

”Több mint négy évtizedes pesti működésének nagyobbik hányadában a Dohány utcai zsinagóga híveit és látogatóit gyönyörködtette szépséges énekével, szíveket-lelkeket megérintő imádkozásával. Nem állok egyedül azzal a véleménnyel, hogy Ábrahamsohn esetében minden idők egyik legszebb hangjáról beszélünk. Az igazi, hamisítatlan basszbariton hang volt az övé. Ez a hangfaj anatómiailag tulajdonképpen nem is létezik. Mély bariton, vagy magas basszus - így jellemzik általában. Mégis kialakult egy hangideál, ezzel együtt az opera és az oratórium területén egy szerepkör, melyet a nagy szerzők erre a hangfajra írtak. Minden más komponistánál jobban kultiválta ezt a hangfekvést Mozart és Wagner, valamint a francia szerzők egy számottevő része. Általában nagy terjedelmű, erőteljes hang a basszbariton, gyakran a baritonok behízelt melegségének és a basszusok fenséges súlyának jegyeit egyaránt magán viselő orgánus. Ilyen volt Ábrahamsohn hangja. Ha képletes hasonlattal élek, azt mondom: hömpölygő barna bársony.²¹⁸

Csodálattal hallgatta Karvaly Lászlót,²¹⁹ a zseniális Loránd Márton²²⁰, baráti kötelék fűzte őket egymáshoz. Budai rabbiskodásom alatt többször vendégkántoroskodott nálunk, ebben az is szerepet játszott, hogy tesrvére, Vera a Frankel hive volt. Doff Imre még mesélt róla, Giora pedig anekdotáival színesítette a beszélgetést. Az egyik fórumon Doff azt mondta Mártonról: “Először egy kvartettet szervezett, ezzel koncertezett, külföldre is eljutottak. Társai, Kárpáti Gábor, Kohn Jenő és Kovács Sándor voltak. Később megalakította a Lewandowsky kórust. A budapesti templomok kórusaiból toborozta alapító tagjait, később másokkal is kiegészítette. A

²¹⁸ Beszélgetésüket rögzítette: <https://mazsihisz.hu/hirek-a-zsido-vilagbol/mazsihisz-hirek/talalkozasaim-legendas-kantorokkal-abrahamsohn-mano>

²¹⁹ Karvaly László, lásd: Gadó János, A kántor és az előimádkozó, in: <https://www.szombat.org/hagyomany-tortenelem/a-kantor-es-az-eloidmadkozo>

²¹⁹ in: mazsihisz.hu, 2017.01.30.

²²⁰ Loránd Márton (....-2000), a Dohány utcai zsinagóga egykori főkántora, karmester, in: <https://mazsihisz.hu/hirek-a-zsido-vilagbol/mazsihisz-hirek/talalkozasaim-legendas-kantorokkal-lorand-marton>

főváros és vidéki nagyvárosok zsidó közönsége előtt léptek fel, majd Németországba és Csehszlovákiába is eljutottak. A koncerteken ritkán lépett fel énekesként, inkább vezényelt, komponált, és általa ismert zenei anyagot dolgozott fel.”

Amikor Doff Imre *davenolt*²²¹ az áhítat légköre jellemezte a zsinagógai atmoszférát, ahol a héber imádságok üzenetét a csend misztériuma váltotta fel. Valamennyiünk örömeire idős korából mintegy másfél évtizedet az OR-ZSE kántorképzésének is szentelt. Szeretettel, türelemmel, alázattal adta át tudását. A hagyomány átadásának, a héber szövegek értelmezésének mestere volt. Türelemmel tanított, és betegségei idején mérhetetlen alázattal fogadta a sors csapásait, Isten szeretete, mély vallásossága mindig átemelte a nehésségeken.

Ő úgy tanított, ahogy előimádkozott. Úgy imádkozott, ahogy élt. Tanítványainak rajongó szeretete és állandó érdeklődése újabb kihívások felé terelték őt.

Volt végzettünk egy a kártorművészetről folytatott beszélgetés során így írt róla.: ²²²

Ábrahámsohn a pénteki, szombati és a zárándokünnepek liturgiáját tanította. Sirota, a budai kántor, Sulzer és Lewandowski irányzatát folytatta és a nagy ünnepek liturgiáját tanította. Hatalmas anyag volt ez, amelyet Imre nagyjából ma is énekel. Karvaly tanította a hétköznapi, alkalmi (esküvői, temetési, mártír istentiszteletek) kántori kíséretét: a *szlichot*, a *Jom Kipur-katán nűszahjait*. A nűszahokon – magyarázza a főkántor úr – nem lehet változtatni, csak variálni lehet. A „*Haskivénu*”, a „*Lechó Daudi*” ma is improvizálható, nem kötött. A lényegnek kell maradnia, a szép zenei gondolatokat el lehet fogadni és alkalmazni is .

Legyen áldott az igaz ember, *Jichák Eisik ben Menáchem Mendel*, Doff Imre szeretett kollégánk, barátunk, kortársunk és mesterünk emléke!

²²¹ Előimádkozott (jiddis)

²²² Hrotkó Larissza, „Zsidóul” kell élni és „zsidóul” kell imádkozni. A kántorság filozófiája, Gondolatok Doff Imrével folytatott beszélgetésünk ürügyén, in: <https://remeny.org/remeny/2006-nyara-5766-tamuz-av-elul/hrotko-larissza-zsidoul-kell-elni-es-zsidoul-kell-imadkozni/>

Az utolsó a legnagyobbak között²²³

Búcsú Tóth Emiltől

Szinte trópusi melegben gyalogoltunk haza az újlaki, ismertebb nevén Frankel Leó utcai zsinagógából, egy *sábesz* délelőtt talán a '70-es évek utolsó harmadában. Emillel beszélgettünk. Regélt az életéről, a sokéves németországi-svájci pincéri munkájáról, amelyet egyáltalán nem szeretett, de a séf hivatását magáénak érezte. Az valami! – mondta, mert akkor alkotni lehet, improvizálni, a gasztronómián keresztül az érzelmekre hatni. Legjobban az éneklés vonzotta. Elképesztő zenei adottságai voltak, igazi őstehetség, a hangjának szépségét nem mesterek, hanem a természet formálta. Őserő, magabiztosság, s optimizmus csendült ki a tenore drammatico hangjaiból. Csábítottam a budai zsinagógába, bízattam, kérleltem, s azzal érveltem, hogy a nagy Sirota helyén énekelhet.

De ő tántoríthatatlan volt.

Egy hely, a Rabbiképző gyöngyház zsinagógája, és két személy. A legnagyobb magyar 20. századi rabbik és tudósok egyike Scheiber Sándor. És az ő örök ideálja, majd felfedezője, a legelegánsabban éneklő magyar kántor, az operaénekesi babérokkal is ékeskedő csodálatos megjelenésű és Székely Mihály mélységeit idéző bűgő hangú kántor. Valamennyiünk mentora és kedves irányítója, a kezével és tekintetével egyaránt simogató Feleki Rezső egyénisége vonzotta.

Csábítottam Budára, de hiába. A József kőrútra ment, és ott is maradt kántorként, majd főkántorként az elmúlt *sábeszig*, amikor már gyengülő hangján, de még gyönyörűen recitálta a *Löho Dajdi* varázslatos szövegét és dallamát. *Likrász sábosz löhu vönélho*²²⁴, A szombat elé gyertek, mert az az áldások forrása... Emil az áldást osztók, az áldást mondók, a fohász forgácsolók forrása volt.

Az utolsó a legnagyobbak között.

A kántor művészetre, vagy, ha úgy tetszik a kántor mesterségre fiatalságunk legnagyobb zenei pedagógusa, a zseniális tehetségű, különleges felkészültségű, áldott lelkű Ádám Emil tanította. Az egyébként kicsit konfúzus Tóth Emil áhítattal szívta magába Emil bácsi szavait, magyarázatait, szövegértelmezését és mindenek előtt az imakönyv szövegének szent üzenetét.

²²⁴ A szombat köszöntő himnusz második versszakasza kezdődik e szavakkal

Ádám Emil mindig azt mondta neki és a többi kántorjelöltnek: „Soha ne feledjétek a mondatot, amely előttetek vibrál az előimádkozói pulpitus magasságában:

דע לפני מי אתה עומד²²⁵

משנה אבות ג א

“Tudd, hogy ki előtt állsz...”

Imádsággal az emberek lelkét kötöd össze, melyek becsatornázódnak az isteni glória vonzáskörébe. Az ima minden érzelmet árasztani képes. Sírást, fájdalmat, gyászt, emlékezőt, örömet, boldogulást, reményt, sugárzást, az összetartozás érzetét. Emil mindezt megértette. Tanult Ádám Emiltől, és tanult Rezső bácsitól, a nagy mesterek késői leszármazottaitól.

Kilenc évvel ezelőtt együtt voltunk az auschwitz kegyeleti úton. Közben csoportunk Krakóban állt meg, s bemehettünk a 16. század legnagyobb kodifikátorának, REMÁ²²⁶-nak templomába. Középen a varázslatos szépségű, művészi ihletettséget sugárzó tóraolvasó-asztal, s elől a kicsinyke *blemer*²²⁷, az előimádkozói pulpitus, amely egy lépcsőnyivel alacsonyabban van, mint az aljzat szintje, azért, hogy teatralizálja a zsoltár mondatát:

ממעמקים קראתיך ה'

תהלים קל א

"A mélységből kiáltok hozzád Örökkévaló²²⁸..."

Ott akartunk fohászokdni REMÁ templomában, az imával és könnyekkel megszentelt helyen, de nem volt *minjan*, nem volt 10 férfi. S akkor a szent megszállottak elszántságával Emil kirohant REMÁ zsinagógája elé, és érces, gyönyörű tenor hangján az emberekkel teli tér felé azt harsogta: „*Minche*²²⁹... *minche*... Gyertek imadkozni!” S mintegy varázsszóra sok-sok irányból jöttek emberek, s Emil odaállt, „beleállt” az előimádkozói pulpitus mélyedésébe, és az immár teli kis zsinagóga előtt szentori hangon énekelt: „*Mimámákim köroszihó háSém*” – A mélységből kiálltok hozzád Örökkévaló²³⁰. Majd *Ásrét*²³¹ mondtunk, s közösen *káddist*²³², a világ egyik legnagyobb, de elpusztított közössége, a krakkói zsidóság emlékére.

²²⁵ Misná Ávot 3.1.

²²⁶ REMÁ: Rabbi Mose Iszerles (1530-1572), kabbalista, filozofus, a 16. századi áskénáz zsidóság kiemelkedő kodifikátora

²²⁷ Blemer: almemor, tóraolvasó asztal

²²⁸ Zsoltárok 130.1.

²²⁹ Minche: a délutáni ima

²³⁰ Zsoltárok 130.1.

²³¹ Zsoltárok 84.5.

²³² Káddis: arameus ima, Isten nevének megszentelése

Évtizedeken keresztül koncertek sztárja volt. A Goldmark Kórus lebilincselő hangú és celeb maníroktól sem mentes énekes zsenije. Csupa humor, megannyi kedvesség, felejthetetlen udvariasság volt jellemzője. Amit kevesen tudtak, kiválóan beszélt németül, franciául, angolul, jiddisül és egy kicsikét héberül. Majd úgy hozta az élet, hogy tíz évig egy zsinagógában szolgálhattunk, a híres, s egykoron történelmi missziót is teljesítő Rabbiképző templomában.

Piciny kis imahely, melynek egyik oldalát a kegyelet áhítatát hirdető márványablák, a másik oldalát Magyarországon szinte egyedülállóan ezennyi színben pompázó színes ablaküvegek borítják.²³³ Itt imádkozott Emil, itt volt főkántor, sőt *sliách cibur* több évtizeden keresztül. Alázattal, fájdalmat nem ismerve, meggyőződéses hittel *dávenolt* sábeszkor és ünnepen. Azon kevés magyarországi kántorok egyike, aki minden reggel járt zsinagógába. Lelki szükséglete és egyben az önkifejezés eszköze volt az ima.

Öntudatos zsidóként ott látom magam előtt a pár évvel ezelőtti tüntetésen az iráni követség előtt, ahol büszkén fogta és lengette magasra Izrael zászlaját. A nemzeti szimbólum és a kántorművészet szimbiózisa volt ez a pillanat.

Persze mesélhetnék még tovább vidéki legációkról, külföldi utakról, családjáról és a Mercsóról, az ő kedves, öreg, de hűséges autójáról, a Mercédeszről. De nem teszem, mert hív a téli naplemente, s közeledik a mincha elmondásának ideje. Amikor említem az esti imádságban

שומר יהוה את כל אוהביו

תהלים קמה כ

„Őrzi az Örökkévaló azokat, akik Őt annyira szeretik.”²³⁴

Tóth Emil, egy igazi kántor a 20-21. század sivatagában.

²³³ Sommer László, *Fény a zsinagógában*, Civilek a Palotanegyedért Egyesület, 2017. Sommer László, Az egyetemi zsinagóga ablakai, in: Hacofe, in: <https://www.or-zse.hu/hacofe/vol1/sommer-zsinablak-htm>

²³⁴ Zsoltárok 145.20.

A városmajori bölc 235

Amikor beléptem ebbe a zsinagógába a Páva urcában, ebbe az emlék-zsinagógába, mély érzések kavaroztak bennem. Talán 1969, vagy '70 lehetett, az akkor még működő templomban én még prédikáltam. Nem volt ilyen gyönyörű, nem volt ilyen csillogó, nem volt ilyen elegáns. Közben a közösség tagjai elhunytak, a zsinagóga megárvult, majd új feladatot kapott. Reméljük, hogy továbbra is hirdeti az egykori hitet.

Sok évtizedes baráti kötelék fűz a Szántó családhoz, Dr. Szántó Endréhez. Két rövid gondolatot szeretnék megosztani Önökkel, mintegy érzékeltető és bemutatandó hogyan láttam én Szántó Endrét, a bölcset. Miért mondom azt, hogy bölc? Egyszer látogatóban voltam Szántóéknál. „Rámnézett” egy bronz szobor, Nathan volt ő, Nathan, der Weise, a bölc Nathan.²³⁶ Bandi bácsi mesélt arról, ki volt Nathan. Én pedig arra emlékeztem, hogy a Rabbiképzőben Szemere Samu professzor Lessing óráján sokat tudtunk meg, ő még többet beszélt. Dr. Szántó Endre olyan volt, mint Nathan, a bölc.

1977-től kilenc évig a budai zsinagóga rabbija voltam. Szántó Endre „főtisztelendő úrnak” szólított. Egy *bár micvára*²³⁷ készültünk, és az ominózus szombat előtti péntek délután becsípődött az isiász ideg a derekamban. Alig tudtam megmozdulni. Keservesen néztem Szántó doktorra, hogy mi a teendő. Tudta, hogy egy magamfajta vallásos ember nem utazik sábatkor, szombaton. Nagynehezen pénteken este hazavánszorogtam a Frankel Leóból a Wesselényi utcába, lakásunkba.

Másnap reggel azonban újra vissza kell mennem a templomba, hiszen a *bár micvát* nem lehetett elhalasztani. Kétségbe voltam esve. Éjjel 11:00 óra körül csengettek az ajtón, Szántó doktor volt. Izgatta, mi van a rabbijával, megvizsgált, majd injekciókat szűrt a fájós hely köré, hogy reggel elindulhassak, felavatni a 13 éves fiatalembert. Mikor másnap megkérdeztem a doktor urat, miért jött el hozzám késő este?

Azért mentem, hogy, ha kell, segítek...

²³⁵ Szántó Endre munkaszolgálatos naplójából készült kiállítás a Páva utcai Holocaust Múzeumban. Elhangzott: 2018. június 10-én, a kiállítás megnyitóján

²³⁶ Gotthold Ephraim Lessing: Bölc Náthán, Budapest, 1958. Európa Könyvkiadó

²³⁷ Bár micvá: a 13 éves fiúgyermekek felnőttévétele

A következő emlékem vele kapcsolatban, már a Dohány utca zsinagógához fűződik. Szántó Endrét, a neves, elismert orvost részben a Frankel Leó utcai, részben pedig a Dohány utcai zsinagógához kötötte élete. A Dohánynak is ő volt az orvosa. A zsinagógában orgona szólt, vegyes kórus énekelt és különleges harmóniában csendültek fel a különböző melódiák. Az ősi dallamok keveredtek a korszak legnagyobb orgonistájának, az áldott emlékű, zseniális Lisznyai Szabó Gábor²³⁸ komponálta melódiákkal. Ő szerezte a nagyünnepi liturgia *Unetane tokef* imájának prelúdiumát. Soha nem volt a zsinagógában akkora csend, áhítat, mint, mikor a hívek ezt az orgonaszólót meghallották.

Ezt megelőzően csendül fel az egyik legszentebb imánk, az *Ávinu Málkénu*²³⁹. A Dohány utcai zsinagógában kötött forgatókönyv szerint folytak az istentiszteletek. Így azt is előre meghatározták, hogy ki mikor megy a frigyszekrényhez kinyitni az ajtaját. Szántó Endre a jobboldali, Ervin (Öcsi) és István (Poki) pedig a baloldali oszlopnál állt e megrendítő ima alatt. Attól kezdve, hogy – fájdalunkra Szántó Endre elment – Ervin és István áll a két oszlopnál.

Amikor pár héttel ezelőtt Poki felhívott telefonon, hogy felkérjen e kiállítás megnyitására, eszembe jutott ez a két történet. Lessing és a kontinuitás, Szántó Endre és a bölcsesség. Ez a fényképkiállítás felidézi a múlt egy részét, utal a jelenre és a jövőre.

A Szántó Endre naplójából készült kiállítás, e holocaust múzeum szerves része lehet.

Azé a helyé, ahol mártírjaink neveit örökítették meg.

²³⁸ Lisznyai Szabó Gábor (1913-1981), zeneszerő, orgonaművész

²³⁹ Ávinu málkénu

KRÓNKA

Saul király élete az Old Testament Miniatures képein²⁴⁰

Old Testament Miniatures néven vált híressé az az 1250 körül Franciaországban készült *T'nách*, amelyben nem a szövegnek, hanem a képeknek van dominanciájuk. E középkorban készült mű a Szentírás B'réisit, Smot, Józsuá, Bírák, Ruth, valamint Sámuel I. és II. könyvének eseményeit dolgozza fel a miniatúra művészet segítségével. E képeskönyv 283 kis festményt tartalmaz.²⁴¹ Az egyes oldalakat, hogy meghatározzák a képek tartalmát korábban latin, majd arab, perzsa és héber betűs szöveggel keretezték. A művészettörténeti analízis a 286 kép elkészítését legalább öt-hat művésznek tulajdonítja, akiknek neve ismeretlen.

A gótika korában a Szentírásnak az ilyen jellegű illusztrálása elfogadott műfaj volt. Az Old Testament Miniatures a keresztény vallású emberek számára készült, azonban a különböző nyelvű kommentárok bizonyítják, hogy a másik két monoteista vallás, a zsidóság és az iszlám számára, az adott korban és adott körben elfogadott volt. Ahhoz, hogy megértsük a képek és a bibliai szöveg közötti kapcsolatot, szükséges egyértelművé tenni, hogy az Old Testament Miniatures olyan illusztráció sorozat, amely a 13. században látott napvilágot.

A gótikus stílus az európai középkornak a román művészetből kibontakozó, második nagy nemzetközi stíluskorszaka, amelynek jellemző formái a bizánci hatástól kevésbé érintett országokban, elsősorban Franciaországban, majd Németországban alakultak ki.

A gótika elnevezés Vassarinak²⁴², a reneszánsz 16. századi legjelentősebb művészeti életrajz írójának azon történetileg és pszichológiailag téves megállapításán alapszik, mely szerint a középkori művészet a barbároknak nevezett gótoktól ered.

A gótika elnevezést korábban a 15. század előtti egész művészetre értették, később mindannak gyűjtőfogalma lett, amit klasszikus alapokon a művészetben „ízléstelennek, zsúfoltnak, szélsőségesnek” ítélték. Új értelmet a kultúra, az egyetemes emberi kultúra egyik legszebb részeként csak a 18. század végétől a 19. század elejétől kapott. A gótika korában a civilizáció és az ízlés fejlődése szempontjából nagy jelentőségű kulturális központok létesültek. Fokozatosan

²⁴⁰Szentírás és művészet. Fejezetek Saul király életéből az Old Testament Miniatures képei alapján.

Előadás: a Haifa Egyetemen, 1995/6 II. szemeszterében.

in: MENORA, Montreal-Toronto, Kanada, 1995. október 06. pp. 5-6, részletek

²⁴¹ Az eredeti mű lapjait a The Piermont Morgan gyűjtemény (New York), a La Biblioteque Nationale (Párizs) és egy aacheni magángyűjtemény tartalmazza

²⁴² Giorgio Vasari, festő, életrajzíró (1511-1574)

megerősödött a polgárság, de mindenekelőtt a keresztény egyházak szerepe. Ugyanakkor a zsidóság művészete is maradandót alkotott az illusztráció, elsősorban a Haggada-illusztráció műfajában.²⁴³ Az e korabeli Haggadákban - Old Testament Miniatures készültének korában – születtek meg olyan híres Haggadák, mint pl. a Sarajevói Haggada²⁴⁴, vagy az Arany Haggada²⁴⁵, amelyek szintén Biblia-illusztrációkat foglalnak magukban.

Előadásom célja bemutatni, hogy a gótika korában az Old Testament Miniaturesben hogyan ábrázolták Saul király életének egyes fejezeteit, s hogyan mutatható ki az illusztráció és az eredeti bibliai szöveg közötti összefüggés.

Izrael vénei királyt követelnek Sámuel prófétától

ויהי כאשר זקן שמואל וישם את בניו שפטים לישראל
ויהי שם בנו הבכור יואל ושם משנהו אביה שפטים בבאר שבע

²⁴³ Narkis, Becael, *Kitvéj jád ivrijim mecujárim*, Jerusálajim, 1984.

²⁴⁴ The Sarajevo Haggadah, Study by Eugen Werber, Beograd, 1985 (facsimile)

²⁴⁵ The Golden Haggadah, Katalonia, 1320.

ולא הלכו בניו בדרכיו ויטו אחרי הבצע ויקחו שחד ויטו משפט
ויתקבצו כל זקני ישראל ויבאו אל שמואל הרמתה
ויאמרו אליו הנה אתה זקנת ובניך לא הלכו בדרכיך עתה שימה לנו מלך לשפטנו
ככל הגוים
וירע הדבר בעיני שמואל כאשר אמרו תנה לנו מלך לשפטנו ויתפלל שמואל אל
יהוה

שמואל א ח א-ו

„Amikor Sámuel megöregedett, a fiait tette meg Izrael bíráivá. Az idősebbik fiát Joelnek hívták, a fiatalabbat Ábijárnak. Beer Sévában ültek törvényt, a maguk hasznát nézték, ajándékokat fogadtak el, és kiforgatták a törvényt. Ezért Izrael vénei összegyűltek, elmentek Sámuelhez Rámába és azt mondták neki: Nézd megöregedtél, fiaid nem a ta utaidon járnak. Adj nekünk királyt, hogy kormányozzon minket, amint ez minden népnél szokásban van. Sámuelnek azonban nem tetszett, amivel előálltak. Ezért az Örökkévalóhoz fordult.”²⁴⁶

A bibliai szöveg és a kép kapcsolata

Egy 13-14. századi városrészlet képezi a háttérét, ahol a gótikus stílus egyik jellegzetessége, a magasba törő, csúcsíves boltozat tűnik elénk. Az előtérben a bibliai jelenet szereplői látszódnak. Bal oldalon, kőpadon ül Sámuel, a próféta. Köntöse fejét is beburkolja, ezzel a „fejbetakarással” az illusztrátor azt akarja érzékeltetni, hogy itt próféta hallgatja a hozzá közeledő emberek kérését. Négy ember érkezik Sámuelhez, s arcuk a prófétáéhoz hasonlóan, szakállal borított. Ők Izrael vénei.²⁴⁷ Koruk nem tökröződik az arcukon. Külön érdemes megfigyelni a képen látható emberek mozdulatait. A vének vezetőjének kéztartása arra utal, hogy kérni jött Sámuelhez, s érvei alátámasztására, tudniillik, hogy a népnek királyra van szüksége, élénken gesztikulál. Sámuel kéztartása viszont a tétovaságot és a bizonytalanságot tükrözi.

²⁴⁶ I. Sámuel 8.1-6

²⁴⁷ Bámidbár 11.17.

Saul felkenése

A témára vonatkozó szentírási forrás

וישכימו ויהי כעלות השחר ויקרא שמואל אל שאול
לאמר קומה ואשלחך ויקם שאול ויצאו שניהם הוא ושמואל החוצה
המה יורדים בקצה העיר ושמואל אמר אל שאול אמר לנער ויעבר לפנינו ויעבר
ואתה עמד כיום ואשמיעך את דבר אלהים
ויקח שמואל את פך השמן ויצק על ראשו וישקהו ויאמר הלוא כי משחך יהוה על
נחלתו לנגיד

שמואל א ט כו- י א

„Amikor megvirradt, Sámuel felszólta Saulnak a tetőre: Kelj fel, hogy elkísérhesselek!

Saul fölkelte és mind a ketten elmentek, ő és Sámuel. Amikor a város határához értek, Sámuel így szólt Saulhoz: Mondd a szolgálóknak, hogy menjen előre, te meg maradj itt, hogy tudodra adhassam az Isten szavát.

Erre Sámuel fogta az olajos szarut, a fejére öntötte és megcsókolta, s azt mondta: Ezzel fölkent az Örökkévaló örök része fejedelmévé.²⁴⁸

²⁴⁸ Sámuel I.9.26-10.1

A bibliai szöveg és a kép kapcsolata

A képen két témát elkülönítetten ábrázolt a művész. Jobb oldalon Saul legénye, talán fegyverhordozója látszik, aki a szentírási szöveg tájékoztatása alapján, nem lehetett jelen a királyavatás szertartásán. A fegyverhordó kezében dárda van, ezzel jelezve az ember tisztségét.

A kép bal oldalán magának a királyválasztás szertartásának lehetünk szemtanúi. Sámuel szeretettel öleli át az avatás pillanatában a leendő uralkodót. A palástba burkolózó próféta baljával az avatás olaját önti Saul fejére, s ezzel az aktussal felszenteli az első királyt Izraelben.

Sault sorsolással királlyá választják

A témára vonatkozó szentírási forrás

ויצעק שמואל את העם אל יהוה המצפה .
ויאמר אל בני ישראל כה אמר יהוה אלהי ישראל אנכי העליתי את ישראל ממצרים
ואציל אתכם מיד מצרים ומיד כל הממלכות הלחצים אתכם.

ואתם היום מאסתם את אלהיכם אשר הוא מושיע לכם מכל רעותיכם וצרתיכם
 ותאמרו לו כי מלך תשים עלינו ועתה התיצבו לפני יהוה לשבטיכם ולא לפיכם.
 ויקרב שמואל את כל שבטי ישראל וילכד שבט בנימן
 וישאלו עוד ביהוה הבא עוד הלם אישויאמר יהוה הנה הוא נחבא אל הכלים
 וירצו ויקחהו משם ויתיצב בתוך העם ויגבה מכל העם משכמו ומעלה :
 (כד) ויאמר שמואל אל כל העם הראיתם אשר בחר בו יהוה כי אין כמהו בכל העם
 וירעו כל העם ויאמרו יחי המלך :
 (כה) וידבר שמואל אל העם את משפט המלכה ויכתב בספר וינח לפני יהוה וישלח
 שמואל את כל העם איש לביתו :

שמואל א פרק י פסוק יז - כה

:

„Ekkor Sámuel összehívta a népet az Örökkévaló elé Micpába, és szólt Izrael fiaihoz:

Ezt mondja az Örökkévaló, Izrael Istene: Kivezettem Izraelt Egyiptomból és kiszabadítottalak benneteket az egyiptomiaknak és minden királynak a hatalmából, aki csak szorongatott titeket. Mégis ma elvetettétek Isteneteket, aki kiszabadított benneteket minden veszedelemből és szorongattatásból és kijelentettétek: Ne adj nekünk királyt! Rajta hát, járuljatok az Örökkévaló elé törzseitek és nemzetségeitek rendjében.

Ekkor Sámuel minden törzset előléptetett, és a sorsvetés Benjámin törzsére esett. Most a nemzetségek szerint léptette elő Benjámin törzsét, és a sorsvetés Mátri nemzetségére esett. Keresték, de nem találták sehhol. Megkérdezték újra az Örökkévalót: Eljött ide az az ember? Az Örökkévaló azt felelte: Igen, a málhák közt rejtőzik. Odasiettek. Amikor a nép körébe lépett egy fejjel magasabb volt mindenkinél. Ekkor Sámuel így szólt az egész néphez: Nézzétek, akit az Örökkévaló kiválasztott, ahhoz hasonló nincs közöttetek. A nép ujjongott és felkiáltott: Éljen a király! Ezután Sámuel kihirdette az egész népnek a királyság törvényét, bevezette egy könyvbe. Azután hazaküldte a népet, mindenkit a maga otthonába.”²⁴⁹

A bibliai szöveg és a kép kapcsolata

A kompozíció pontosan, elbeszélő ritmusban adja vissza a *T'nách*-beli szöveget. Nem bibliai, hanem gótikus környezetben látjuk a Benjámin törzsbeli Mátri nemzetség tagjait.

²⁴⁹ Sámuel I.10.17-25

Középen áll a társai közül pont egy fejjel kiemelkedő Saul. Tartása, kézmozdulata királyi eleganciára utal. Fejét názirszerű haj, arcát elegáns szakáll borítja. Bíborszínű palástja a középkor végének uralkodói divatját idézi. A kép bal oldalán láthatjuk Sámuel, akinek mozdulata a bibliai szövegre utal, amely szerint: „Nézzétek, akit Isten kiválasztott, ahhoz hasonló nincs közöttetek.”²⁵⁰ A próféta kezében könyvet tart, mintegy a kép nyelvére lefordítva az idézetet: „Sámuel kihirdette az egész népnek a királyság törvényét és bevezette egy könyvbe.”²⁵¹ A képrészlet anakronisztikus eleme, hogy a bibliai korban a könyvnek, vagy a kódexnek a *megilla*, azaz csavart tekercs formáját ismerték. Azonban Sámuel könyvében a szó mai értelmében könyv található.

Saul legyőzi Náchást és az ámmonita hadsereget

A témára vonatkozó szentírási forrás

ויהי ממחרת וישם שאול את העם שלשה ראשים ויבאו בתוך המחנה באשמרת
הבקר ויכו את עמון עד חם היום ויהי הנשארים ויפצו ולא נשארו במ שנים יחד

שמואל א יא. יא

²⁵⁰ Sámuel I.10.24

²⁵¹ Sámuel I.10.25

„Másnap reggel Saul három csoportba osztotta a népet. Hajnal hasadtakor behatoltak a táborba, s mire kivilágosodott megverték az ámmonitákat. A maradék szétszéledt, nem maradt kettő sem együtt.”²⁵²

A bibliai szöveg és a képek közötti összefüggés

Az Old Testament Miniatures jó néhány csata jelenet ábrázolást tartalmaz, de ezek közül kétségkívül ez a legdrámaiabb, s a leglátványosabb. A művész a szentírási mondatot csapongó fantáziája segítségével egy feszültséggel teli jelenetté alakítja, ahol szemtanúi lehetünk élet és halál kérdésének.

A művész interpretációja szerint Saul „két tűz” közé szorítja az ámmonitákat. A kép baloldalán seregei élén vágóban érkezik a teljes harci pompát viselő Saul. Királyi mivoltát a fején lévő korona bizonyítja. Épp halálos csapást mér a királyi díszben feszítő Náchás, az ámmonita uralkodó fejére. A kép jobb szélén Jábés Gileád harcosai törnek ki a városkapun keresztül, és karddal, buzogánnyal végső csapást mérnek a kép közepén lévő öt ámmonita lovasra. A földön halott ámmonita harcosok és kimúlt harci mének bizonyítják a csata végkimenetelét.

A bibliai jelenet megfelelő alkalmat teremt a művésznek, hogy a Saul vezette seregek harca ürügyén az ábrázoló művészet segítségével bemutassa a 13. század harci eszközeit és technikáját. Példaképpen megemlíthető a kép keretén kívüli két esemény, epizód. Jobboldalon a vártoronyból, tehát felülről lő az íjász, baloldalon pedig egy korabeli hajítógépet, ma azt mondhatnánk korabeli ágyút láthatunk.

²⁵² Sámuel I.11.11

A királyság megújítása

A témára vonatkozó szentírási forrás

ויאמר שמואל אל העם לכו ונלכה הגלגל ונחדש שם המלוכה
וילכו כל העם הגלגל וימלכו שם את שאול לפני יהוה בגלגל ויזבחו שם זבחים
שלמים לפני יהוה וישמח שם שאול וכל אנשי ישראל עד מאד
שמואל א יא יד - טו

„Sámuel pedig így szólt: Gyerünk, menjünk Gilgálba, és alapítsuk meg ott a királyságot!
Így hát az egész nép Gilgálba vonult, s ott Gilgálban, az Örökkévaló színe előtt megtették Sault
királynak. S a közösség áldozatát is bemutatták ott, az Úr előtt, és Saul is, Izrael fiai is nagy
áldomást csaptak.”²⁵³

²⁵³ Sámuel I.11.14-15)

A bibliai szöveg és a képek közötti összefüggés

Különleges formájú széken, talán alkalmi trónuson ül a királyi jogart baljában tartó Saul. Arcát hosszú haj és szakáll borítja, fején ott a korona is. Bíborszínű ruhája fölé kékes árnyalatú királyi palást terül. A győztes hadvezért, aki legyőzte az ellenséges ámmonita sereget és királyát, Náchást, megerősítik uralkodói méltóságában. A héber szövegben a „királlyá tették” kifejezés szerepel. A művész az ókortól kezdve ismert „avatást” választott ki, hogy érzékeltesse az esemény rendkívüli mivoltát. A nép élén Gilgálba érkező Sámuel próféta olajat önt Saul fejére, s így alapíttatik újjá, illetve szilárdul meg a királyság intézménye. Ezen a kompozíción is fontos szerepe van a személyek gesztikulációjának. Saul jobbjának mozdulata a korabeli áldást jelképezi, a király és jobboldalon álló híveinek mozdulata a hála és a hódolat érzését hivatott kifejezni.

Felhasznált irodalom:

Sydney Carlyle Cockerell-John Plummer, *Old Testament Miniatures: A Medieval Picture Book With 283 Paintings from the Creation to the Story of David*, h. nélkül, 1969. First Edition

ISBN-13: 978-0807605134

ISSN-10: 080760513

Noel William & Weiss, *The Book of Kings: Art, War, and the Morgan Library's Medieval Picture Bible*, h.n. 2002

Harvey Stahl, *The Iconographic Sources of the Old Testament Miniatures*, Pierpont Morgan Library, M. 638, New York University, 1974

Colette Sirat, *Hebrew Manuscripts of the Middle Ages*, Cambridge University, 2002

ISBN-13: 978-0521090230

ISSN-10: 0521090237

Hatvan évvel ezelőtt²⁵⁴

שיר למעלות אשא עיני אל ההרים מאין יבא עזרי

עזרי מעם יהוה עשה שמים וארץ

אל יתן למוט רגלך אל ינום שמרך

הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל

תהלים קכא

Föl, föl a hegyekre, és égbe tekints szemem!

Onnan jön a segítség, onnan a kegyelem,

Az Úr, csak az Úr lesz az én segítőm,

Ki a mennyel, a földet alkotta dicsőn.

Nem engedi elbotlani lábamat,

Nem szunnyad őrzőm, egyre támogat.

Nem szunnyad Ő, oh sohasem alszik el,

Bízzál őrződben, bízzál Izrael!²⁵⁵

Megrendülten és meghatottan, gyásszal és egyben fájdalommal a lelkemben állok itt ehelyütt az Emlékezés Fala előtt, azon a helyen, amelyről el lehet mondani a bibliai szavakkal: "*admat kodes hi....* szent hely ez!²⁵⁶ " Az emlékezés helye, ahol nevek, nevek és nevek lettek márványtáblára vésve. Olyanok, akik itt, ebben a városban születtek, akik itt éltek, dolgoztak, tevékenykedtek, akik e környezetben, e város vonzáskörzetében éltek, építettek, dolgoztak, tanultak és tanítottak. Gazdagították a magyar zsidó kultúrát, gazdagították a magyar kultúra és társadalom összességét. Szerették és szolgálták a hont, melynek polgárai, melynek szülőttei,

²⁵⁴ Elhangzott: Kecskeméten, a "... Zsidók megkülönböztetésének tárgyában" című kormányrendelet megjelenésének 60. évfordulóján tartott tudományos ülésen, 2004.03.29.

²⁵⁵ 121. Zsoltár, Telekes Béla fordítása

²⁵⁶ Smot 3.5.

elkötelezettjei, s hű fiai voltak. De az ország, amelyet hazának tartottak, ebben az időben, megtagadta, nem védte meg, sőt kiszolgáltatta őket. Előidézte és okozva ezzel a magyarországi zsidó történelem legnagyobb traumáját, és egyben a magyar történelem legszörnyűbb és legvéresebb éveit, hónapjait.

- 1794- ben, kétszázötven évvel ezelőtt minden zsidó üzlethelyisége a tűz martaléka lett, a város jelentős része leégett.
- 1814-ben, százkilencven évvel ezelőtt alapítják első zsinagógájukat a helyi zsidók.
- 1844-ben, százhatvan évvel ezelőtt alapítják a helyi zsidók első, négyosztályos iskolájukat.
- 1864-ben, száznegyven esztendővel ezelőtt kezdtek a kecskeméti főzsinagóga kivitelezéséhez és hét esztendővel később felemelő események közepette, avatják fel a város egyik építészeti remekét, a "hazai romantika egyik legszebb példáját".
- 1874-ben, százharminc évvel ezelőtt született Dr. Kecskeméti Ármin²⁵⁷ a magyar zsidóság legnagyobb zsidó történésze, Makó későbbi főrabbi, a Szegedi Egyetem egykori tanára.
- 1884-ben, száznegyven esztendővel ezelőtt választják meg a Pester Lloyd főszerkesztőjévé a Kecskemétről származó orvos-tanítót, akit "európai súlyú és nevű" újságírónak tartanak. Ő Ignó Hugó édesapja.
- 1894-ben a millenium évében, százötven évvel ezelőtt a Kecskeméti Hitközség hozzákezd a piactér környékén álló bérházak építéséhez, hozzájárul a belváros építészeti arculatának formálásához.
- 1904-ben, száz évvel ezelőtt kerül a Szolnoki Művésztelepre a korábban Kecskeméten szolgáló Fischmann Simon rabbi fia, a századforduló művészetének egyik legtekintélyesebb személyisége, aki Fényes Adolf néven beírta nevét a magyar képzőművészet történetébe.
- 1914-ben kitér a I. világháború, melyben sok zsidó vállalt hősi halált a hazáért.
- Ugyanebben az évben hunyt el Perls Ármin²⁵⁸ a legnagyobb magyarországi neológ rabbik egyike.

Ugyanakkor virágzik az élet. A helyi neológiában, és az ortodox világban. Az ortodox zsinagógában -egyébként a magyarországi ortodox zsinagógákban igen ritka – állatmotívumokat ábrázoló falképfestészet ma is nyomon követhető.

²⁵⁷ Kecskeméti Ármin (1874-1944)

²⁵⁸ Perls Ármin rabbi (1854-1914)

Zsinagóga, hívek nélkül...de falain *Ávot* traktátusának idézete és művészete.

- 1934-ben, hetven évvel ezelőtt látott napvilágot városunk szülöttének Dr. Kecskeméti Árminnak, Kecskemét szüköttének - későbbiekben hatalmas szakmai sikert hozó köteteinek, az *Ezsjásnak* - sajtó alatt lévő második kötetének bevezetője az Emlékkönyv Dr. Hevesi Simon papi működésének negyvenedik évfordulójára írt nemzetközi érdeklődést kivívó tanulmánya.
- 1944-ben, hatvan évvel ezelőtt holokauszt. Csak "címszavakban".

1. április: megalakul a Zsidó Tanács.

2. május: felállították a gettót

3. június-július: a téglagyár területén felállítják a megyei gettót. Június végéig, mintegy hetven zsidó önként vetett véget életének. A cionisták mentőakciói ellenére kiszolgáltatottan, emberségében megalázva a kecskeméti zsidókat is deportálják. Alig van a városban, aki felemeli tiltakozó szavát, amikor az Isten képmására teremtett zsidóembert vagonokban szállítják a gázkamrák és a krematóriumok felé. S ők a vonatban még mindig éneklük: "Isten áld meg a magyart jó kedvvel, bőséggel. Nyújts feléje védő kart..."

S védőkart nem nyújt sem az Úr, sem az ember...!

A meggyalázott tóratekerceket, Pápához és Óbudához hasonlóan eltemették. Zsidó vallási szokás, még az elpusztított tóratekeres darabok is földben pihenhetnek, sőt sírkövet is állítunk emlékükre.

A kecskeméti zsidóság élete befejeződött, s lassan már olyan is alig van, aki elmondaná a káddist, a halottakért, a vértanúkért szóló imát.

Történelmietlen a kérdés: mit lett volna e genocídium nélkül? Születtek volna újabb lángeszű írók, költők, városépítők, művészek, tanárok, kereskedők, kétkezi munkások? Játszani tudó, gondtalan tekintetű gyermekek, leendő sportolók, olimpiai bajnokok: újabb Hajós Alfrédok, Fuchs Jenők, Komjádi Bélák, Pettschauer Attilák, Weisz Richárdok, Kabos Endrék, Székely Évák, Keleti Ágnesek...

Talán már tudnánk a rák ellenszerét? Talán a "megnemszületettek" között lett volna tudós, aki ismeri-feltalálja a gyógyíthatatlannak tűnő betegségek ellenszerét. Pedagógus, aki nem "középkorolás fokon", de egyetemi szinten tanította volna a nép összességét?

Dr. Wallenstein Zoltán így fogalmazott Kecskemét legnagyobb főrabbijának emlékmű állításánál.

"Te hálátlan világ, vigyázz, ha engem, a zsidót lekicsinyelve meg akarsz tagadni, mert

akkor meghazudtol téged saját múltad. Keletkezésed története, s meghazudtol saját jelened: erkölcsi civilizációd kezdete, istentiszteleted rítusa, és meghazudtol jövőd feladatául az erkölcs-etikai színvonalra fölemelkedni tudást tanító szellemed...

Eljön még az idő, amikor mindenki azt vallja, hogy "Egy az Isten, egy az ember!", ez tartott fenn eleddig is, ezáltal élsz öröklétig."

Te érted....²⁵⁹

Egyik nagy mesterem, Buda egykori főabbija, Benoschofsky Imre, a jelenlévők közül talán sokan ismerték a nevét, három évtizedes pályafutása után Harminc év után...²⁶⁰ címmel összefoglalta élete addigi pályáját.

Januárban volt harminc éve, hogy rabbivá avattak. Szabadjon - három évtized után Benoschofsy tanítványaként - nekem is áttekintést adni eddigi munkáimból. Ez az ötödik olyan kötetem, amelyben megkísérlem bemutatni ars poetica-mat, s a körülöttünk levő világot.

Miért Te érted... a kötet címe?

A sok stúdium közül, amit az elmúlt években alkalmam volt hallgatóimnak tanítani, az egyik, a Talmud különböző aggádáinak magyarázata. Már együtt volt a gyűjtemény, mintegy negyven tanulmány, amelyet úgy éreztem, már meg lehet jelentetni, már érdemes közzé tenni.

Tanítottam hallgatóimnak tehát a talmudi szöveget, s éppen *Megilá* traktátusát, az egyik legszebb és viszonylag a „legkönnyebben” olvasható szövegrészt magyaráztam:

תרגום של תורה – אונקלוס הגר אמרו מפי רבי אליעזר ורבי יהושע תרגום של נביאים – יונתן בן עוזיאל אמרו מפי חגי זכריה ומלאכי. ונזדעזעה ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה, יצתה בת קול ואמרה: מי הוא זה שגילה סתריי לבני אדם?

עמד יונתן בן עוזיאל על רגליו ואמר: אני הוא שגיליתי סתריך לבני אדם. גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי עשיתי ולא לכבוד בית אבא, אלא לכבודך עשיתי שלא ירבו מחלוקת בישראל, ועוד ביקש לגלות של כתובים יצתה בת קול ואצרה לו: דיך!²⁶¹

מגילה ג א

Az első ismert fordítás Onkelosz, a prozelita nevéhez köthető. A hagyomány alapján fordította le az ősi szöveg első egységét, a Tórát. Utána jött egy másik tudós, név szerint Johánán ben Uziél, aki a proféták, Chágáj, Zechárjá és Máleáchi tanítását átvéve, lefordította a szent szöveget, arameusra.

²⁵⁹ Elhangzott: Dr. Schőner Alfréd beszéde, hasonló című könyve bemutatóján, Budapest, Lurdy-ház, Alexandra Könyvruház, 2004. június 17.

in: <http://or-zse.hu/sonerbesz-sonerkonyvbem2004.htm>

²⁶⁰ Benoschofszky Imre, *Harminc év után...*, Budapest, 1958

²⁶¹ Megilla trak. 3/a

ונדעזעה ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה

“Erec Jiszráél megremegett négyszázszor négyszáz mérföldön keresztül. Ekkor megszólalt egy égi hang, és így szólt:

Ki az, aki felfedi a titkomat, és lefordítja az Írást más nyelvekre?

Jochánán ben Uziél válasza:

Én vagyok az Uram, aki felfedtem, ezt a titkot minden ember előtt. Egyértelmű – folytatja a talmudi szöveg, - hogy nem magam miatt, nem az én dicsőségemért tettem. Nem is atyám házának a dicsőségéért fedtem fel a Szent Iratokat, a zsidó kultúra ősiségét, hanem *Te Érted* tettem ezt, Örökkévaló.”

Amikor ehhez az idézethez értem, úgy éreztem, megtaláltam könyvemhez a megfelelő címet. *Te Érted* tettem Örökkévaló! Ugyanakkor a szójátékkal élve, Te - kedves olvasó - érted, tudod, mit akarok tanítani, miről szeretnék beszélni.

Ez a könyv a zsidó kultúráért íródott annak reményében, hogy elolvassátok, mit szándékoztam eddig tanítani életem különböző őrhelyein.

Sokat gondolkodtam, hogy hatvan esztendővel a soá után, milyen választ lehet adni a gondokkal, problémákkal, kételyekkel küszködő ember számára. Van, aki a nemzeti identitást keresve, Izraelben találja meg otthonát, van, aki a diaszpórában él és keresi a maga gyökereit, pluralista identitását. A soát átélte és az utána született első emberöltő is keresi saját azonosságtudatát, a történelem hozta megpróbáltatásokból való kiutat.

Rabbiként, oktatóként e kötet tartalmával kíséreltem megadni az egyik lehetőséget. Feleletet?

Ez az én válaszom: ez a könyv! Te érted ...! Annak reményében élek, ha elolvassod ezeket az ősi tanításokat, benne megtalálod (?) a mindenkori üzenetet.

Te érted szól - nem a harang, hanem - az írás.

A meggyalázott tóratekercesek üzenete²⁶²

1974-ben fiatal rabbiként kerültem hivatalosan Szegedre. Előtte már három és fél évig jártam le a Tisza parti városba. Abban az időben Szeged megválasztott rabbija, nemcsak ennek a gyönyörű zsidó közösségnek lehetett vallási vezetője, hanem egyben megtisztelték egy másik címmel: az Alföldi Izraelita Községkerület rabbija is volt.

Szeged környékén, a szinte elnéptelenedett, vagy akkor azt hittük, hogy elnéptelenedett vidéki közösségekben az a különleges adomány lett osztályrésze, hogy ott is végezhetett rabbini szolgálatát. Tizenkét, egykoron virágzó, város tartozott hozzánk. Olyanok, mint Kecskemét, Kiskunfélegyháza, Békéscsaba, Hódmezővásárhely, stb. Ma már jó néhány évtized messzeségéből, némi rátekintéssel azt kell, hogy mondjam, ezeken a helyeken nagyjából újjáéledt a zsidó közösségi élet. Ezeknek sorába beletartozott Makó is, amely a II. világháború előtt kiváló tudósokat, nagyszerű értelmiségeket, szorgalmas munkásembereket és kereskedőket adott Makó városának. A város zsidóságának sorsa, a II. világháború alatt ugyanaz lett, mint általában a magyarországi vidéki zsidóságé. Nagyjából csak a temetők, és az elhagyott zsinagógák maradtak meg.

1973-ban, vagy '74-ben Makón voltam egy hétfőn, péntek este, illetve szombaton istentiszteletet vezettem le, vasárnap a közösség megmaradt tagjaival egy gyülekezeti teremben leültünk és beszélgettünk. A szombat délelőtti istentiszteletnek volt számomra egy döbbenetes emléke. Jobban megértik a történetet, ha a korábban már elmondott bevezetőt is figyelembe veszik. Tehát, fiatal szegedi rabbiként Makón a helyi zsinagógában, szombaton, ahogy szokás, kivették volna a tóraszekrényből, a frigszekrényből, Mózes Öt Könyvét, a Tórát, amely nem könyv formában, hanem tekeresként használatos, s így olvassák fel a hetiszakaszt, a soros részt. Azon a szombaton délelőtt azonban nem jött össze tíz férfi. Hagyományőrző zsidó közösségben akkor tartanak istentiszteletet, ha tíz zsidó férfi van jelen. Vallási törvényeink szerint nem lehetett közös istentiszteletet tartani, közösen imádkoztunk hát. Tórát olvasni sem lehetett. Kinyitottuk a

²⁶² Elhangzott: a Deák téri Evangélikus Gyülekezet Dísztermében, 2009.03.18.

frigyszekrényt, hogy legalább megtekintsük vagy ránézessünk a Tóra tekercesekre, és láttam ott öt-hat Tórát, régi tóraruhákba öltöztetve.

A Tórának a kegytárgyai, a koronája, a mutatója elveszett, a helyiek szerint ellopták. Az imádkozás végén a hívek már elhagyták az imatermet, amikor a helyi maradék közösség világi vezetőjével még néhány szót váltottam. Odafordultam felé és azt mondtam. - Elnök úr, én sírás hangját hallok. Rám nézett, körbe nézett és azt mondta, én nem hallok semmilyen sírást, itt nem sír senki. És én mégis sírást hallottam. Ő nem hallotta.

Elhagytam a termet és eltelt egy hét, kettő, egy hónap, két hónap, és találkoztam egy általam nagyon tisztelt nagyra becsült emberrel, a közösségi élet akkori vezető személyiségével, és elmondtam neki az átélt történetet. Ő így szólt:

- Fiam, te jól hallottad, mert nemcsak az emberek tudnak sírni, hanem a könyvek is, illetve a tóratekercesek. Az elhagyott tóratekercesek, ha a közösséget elpusztítják, a magukra maradt tóratekercesek könnyeket hullajtanak, és hallatszik a sírásuk. Igen, a könnyező tóratekercesről szeretnék szólni, és arról az üzenetről, amelyet e tóratekercesek számomra, a hívő ember számára, a gyakorló rabbi számára jelentenek.

Az első tóratekerces, amelyet mutatok Önöknek, Lovasberényből származik. Két-három esztendővel ezelőtt, lehet talán négy is, Lovasberényből kaptam egy meghívást a helybeli temető felavatására. Újraavatására.

Lovasberény, tóratekerces-töredék

Lovasberényben a II. világháború előtt kicsiny, de intenzív zsidó közösség volt. A II. világháború alatt a település teljes zsidóságát elvitték Auschwitzba, és mindenkit elpusztítottak. Talán két-három ember jött vissza.

Mi maradt meg? A temető. A temetőből azonban a sírkövek eltűntek. Az értékes sírköveket ellopták, a kevésbé értékeseket szó szerint és a szó átvitt értelmében elnyelte a föld. Miért használom ezt a kifejezést, hogy elnyelte a föld? Mert valójában ez történt. A különböző időjárási viszontagságok következtében ezek a kövek elsüllyedtek a földben, és mintha teljes mértékben eltűntek volna. Lovasberényben a II. világháború előtt igen jelentős volt a sváb lakosság is. Még a zsidótörvények bevezetése előtt egy ilyen kis közösségben nem nagyon volt ellentét az ott élő emberek között. Nem nagyon törődtek avval, hogy kinek mi a vallása. Inkább azt nézték, hogy a másik milyen ember.

Svábok és zsidók nagyjából békességben éltek Lovasberényben a II. világháború előtt mindaddig, amíg a holokauszt be nem következett. Együtt játszadoztak a gyerekek. Az egyik sváb gyerek, aki zsidó gyerekekkel is játszott, elbitangolt a többivel, és elmentek a zsidó temetőbe. S látták, hogy milyenek a sírok, hogy a betűk hogyan néznek ki. Ennek a sváb gyerekeknek az emlékezetében a sírkertbeli látogatás megmaradt.

A háború után nem jött vissza zsidó család.

A svábokat nagyobb részt kitelepítették és az a bizonyos gyerek, akiről beszélek, - hadd mondjam meg a keresztnévét: István - Németországba került, és állatorvos lett. Valamikor a 70-es években már felnőtt emberként visszajött Lovasberénybe, s kereste az emlékeit. Kereste a barátait, de alig-alig talált. Végül elment a temetőbe, ahol gyerekként játszott, és látta, hogy a zsidó temetőből nem maradt semmi. Ekkor úgy döntött, hogy jobban szemügyre veszi a temetőt. Kezébe vett egy ásót, leásott a földbe, és legnagyobb meglepetésére az ásó beleütközött egy sírkőbe. Elkezdte kézzel kaparni, s lassan előjött egy sírkő, majd egy második, majd egy harmadik. Visszament családjához, és szervezett egy csapatot, kb. tizenöt-húsz embert, akik Németországból eljöttek Lovasberénybe, és elkezdtek a lovasberényi temető sírköveit kiásni a régmúltból. Körülbelül nyolcvan - száz sírkövet találtak meg, és mindegyiket helyreállították. Amikor mindez elkészült, akkor kerültem én Lovasberénybe, hogy újra felavassuk a temetőt, hogy ismét legyen az emlékezésnek kertje.

Maga az esemény döbbenetes volt, temetők emberek nélkül, temetők közösség nélkül. És mégis emlékeztetnek a múltra. Néhányan Budapestről jöttünk, néhányan az ország más részeiből, és nem utolsó sorban egy olyan ember, aki nem messze Lovasberénytől szolgál református lelkészként. A temető újjáavatásának szertartása végén ez a református lelkész kért szót, és egy döbbenetes történetnek lehettem szem- és fültanúja. Kihúzott a táskájából egy tóratekeres darabot, megmutatta a közösségnek és elmondta a történetét. Ez a tóratekeres töredék Lovasberény környékéről került elő 1944. legvégén. Egy magyar kiskatonának volt a lábára rátekerve, amivel vérző sérülésekkel teli lábát próbálta védeni. Bekopogott lelkészünk édesapjához, aki szintén pap volt, és kért egy kis vizet. A lelkész leültette és látta, hogy a kiskatonának a lába be van bugyolálva valami furcsa anyagba. Észrevette a héber betűk borította pergamen darabot, mely a fiatalembernek a vérével volt átitatva. Ekkor a lelkész azt mondta a katonának, hogy a tóratekeres helyett odaadja neki az ingét, hogy azt tekerhesse a lábára, a tekereset pedig adja át neki. Megtörtént. A katona eltűnt, soha nem tudták meg mi lett a sorsa. Ez a tóratekeres töredék ott maradt a lelkésznél, akinek a fia ezen a temetőavatáson megmutatta azt a bizonyos tóratekeres darabot, mely nem egész három columna. Mindig, amikor ilyesmit látok, keresem, vajon van-e valami üzenete ezeknek a tóratekeres részleteknek. Olyan szöveget tartalmaznak, amely minden misztikum nélkül a 21. század emberének is szól. Végigolvastam a szöveget, és teljesen önkényesen kiválasztottam egy mondatot:

למען ילמד ליראה את ה' לשמור את כל דברי התורה הזאת ואת החוקים האלה

לעשותם

דברים יז יט

„Azért hogy megtanuld, és féld az Örökkévalót, a Te Istened, hogy megőrizd mindezeket a tórai parancsokat és a törvényeket, hogy megcselekedd azokat.”²⁶³

Amikor ezt a szöveget elolvastam, kicsit borzongott a hátam, mert éreztem, hogy üzenet értéke van ennek a mondatnak. Az első „*jilmád*”, tanulni, a második „*lejirá*”, a tanulás alapján legyen meg szívedben az istenfélelem, a következő „*lismor*”, megőrizni a törvényt.

²⁶³ Devárim 17.19.

Előadásom elején rabbi pályám első éveiről beszéltem, amikor Szegedre vitt a sorsom. Szeged után Buda következett, ahol mintegy tíz esztendeig voltam rabbi, majd életem során Európa legnagyobb zsinagógájának, a Dohány utcai zsinagógának lehettem rabbija öt éven keresztül. Külön anakronizmusa egy magamfajta rabbinus életének, hogy a világ egyik legnagyobb zsinagógájának lehettem rabbija, életem utolsó²⁶⁴ egységében pedig a világ talán legkisebb zsinagógájának vagyok a vallási vezetője, a Rabbiképző templomának. Amikor Budán voltam rabbi, - ez úgy a 80-as évek közepén volt,- gyakran végeztem olyan funkciókat, amelyek szokványos, de soha nem megszokható rabbinikus funkciók, például temettem. Sokat jártam ki Óbudára, az óbudai zsidó temetőbe, ahol sok-sok embernek van végső pihenőhelye, s amely a maga unikalitásával, minden egyes alkalommal mellbe vágott. A magunkfajta ember számára is nehezen fogadható el a halál. Természetesen tudomásul vesszük, de az ember ilyenkor mindig életének egy részétől búcsúzik. Akiket én kísértem utolsó útjukra, nagyobb részt egykor a híveim voltak. Olyanok, akikkel, ha nem is minden nap, de minden héten együtt voltam.

Úgyhogy amikor kimentem Óbudára a temetőbe, találkoztam egyik oldalon emberekkel, majd utána találkoztam sírkövekkel, melyek alatt a föld mélyén ott pihent a földi porhüvely. A lélek pedig már a magasságokban, valahol Istennél lakott. Elmentem Schreiber Ignác, Óbuda nagytehetségű fiatalon elhunyt rabbijának sírjához, aki 1931-ben halt meg. Schreiber Ignác Óbudának volt a rabbija.²⁶⁵ Ő avatta fel az óbudai temetőt. Amikor megvásárolták a telket, odahozták Óbuda más területéről a 18-19. századi exhumált sírokat. Schreiber Ignác temetőavató beszédében azt a kérdést tette fel: vajon ki lesz az első ember, akit itt ebben az új temetőben eltemetünk?

A kérdés drámai volt

Akkor még nem nagyon volt autó. Inkább konflis és villamos. Akkor a Bécsi úton villamos járt. Schreiber befejezte funkcióját, a táskájába tette reverendáját, jött a villamos, rohant utána, fel akart ugrani rá.

²⁶⁴ E mondat megfogalmazásakor még nem tudtam, hogy 2013-tól a Hegedűs Gyula utcai zsinagógában fogok szolgálni.

²⁶⁵ Schreiber Ignác rabbi (1891-1922)

Az ugrást elvétette, és a villamos halálra gázolta. (Egyes korabeli hírforrások szerint autóbaleset volt a tragédia oka.) Fél órával korábban feltett kérdésére megérkezett a drámai felelet. Az első halott az óbudai temetőben Schreiber Ignác volt.

Később meglátogattam az Üvegház mártírjainak emlékművét. A meggyalázott tóratekerccsek és emberi hamvak emlékhelyét. Magára hagyott, bogánccsal és tüskével körülvett sírkőhöz értem, ahol a következő szöveget találtam:

„...mert ő olyan, mint az olvasztónak a tüze, vagy a ruhamosók lúgja.”²⁶⁶

MÁRTIRJAINK TETEMEIBŐL
1944-BEN VEGYSZERT KÉSZITETT
AZ EMBERTELENSÉG.
ILYEN MEGGYALÁZOTT HAMVAKAT
TEMETTÜNK ITT EL
EGY MEGSZENTSÉGTELENITETT
TÓRA-TEKERCCSEL EGYÜTT.
ISTEN KÜLDJÖN GYÓGYULÁST
SZÍVÜNKNEK.
GYÓGYITSA MEG AZ EMBERISÉG
LELKÉT BÉKÉVEL.

²⁶⁶ Máleáchi 3. 2.

RIF²⁶⁷ szappan és meggyalázott tóratekercs. Egy sírban.

A harmadik epizódot is megosztom Önökkel: Kaposvár. Ez nem néhány évvel ezelőtt, hanem az elmúlt polgári év utolsó hónapjában, decemberben történt. A polgári év végén Hévízre utaztam, kikapcsolódni. Ebben az esztendőben Hanuka egybeesett karácsonnyal. Vittem tehát magammal a hanuka gyertyatartót és benne a gyertyákat, hogy meggyújtsuk a hanuka mécset; első nap egyet, második nap kettőt és így tovább.

Igen ám, de mi az ünnep második napján, hanuka ünnepének második napján mentünk el, és az elutazásom előtt egy nappal villant az agyamba, hogy a hanuka gyertyagyújtás negyedik napján nekem Jahrzeitom van, azaz halálozási évfordulóm az édesanyám után. Vallási kötelezettség ilyenkor, hogy közösségbe menjek imádkozni. Káddist kell mondani. Igen ám, de Hévíznek már nincsen zsidó közössége, hiszen a hévízi zsidóságnak is ugyanaz volt a sorsa, mint minden más vidéki közösségnek.

S kezdtem a térképet nézni, hogy Hévíz környékén hol van egy olyan közösség, ahol még össze lehet hozni istentiszteletre tíz férfit. Megtaláltam Kaposvárt. Nincs olyan messze, talán egy óra autóval. Véletlenül a Kaposvári Hitközség elnöke egyetemünk hallgatója volt jó pár esztendővel ezelőtt. Felhívtam telefonon, s megkérdeztem lehet-e Hanukakor istentiszteletet tartani a kaposvári mini-zsinagógában?

²⁶⁷ RIF : Reichsstelle für Industrielle Fettversorgung

Kaposvár, tóratekercs-töredék

A válasz örömet okozott, így a kaposvári közösségben Hanuka ünnepséggel egybekötött istentiszteleten imádkozhattam édesanyám emlékére, ahol nemcsak tíz férfi jött össze, hanem húsz férfi, és nem negyven ember, hanem ötven-hatvan, értsd: másfélszer annyi hölgy is összegyűlt erre a nagyon szép eseményre, Hanuka ünnepének negyedik napjára.

Meggyújtottam a gyertyákat, és elmondtam a halotti imát édesanyám emlékére, közösségben, ahogy illik. Ahogy kijövök a zsinagógából, látok a falon egy bekeretezett üveg alatt lévő tóratekercs-et. Abban a pillanatban odamentem a szöveghez, s rögtön vizsgálni kezdtem, hogy vajon ez milyen tóratekercs részlet? S van-e üzenete? Kiderült, hogy ez is egy 1944-ben meggyalázott tóratekercs volt. Valaki megtalálta, majd pár esztendővel ezelőtt a közösségnek adta, és a helybeliek így módon őrizték meg. Idézek a megmentett-megmenekült textusból:

וִירָא כְבוֹד ה' אֵל כָּל הָעֵדָה

במדבר טז י"ט

„Az Örökkévaló dicsősége megjelent az egész gyülekezet előtt.”²⁶⁸

²⁶⁸ Mózes IV.16.19.

Amikor ránéztem erre a szövegre, próbáltam összefüggéseiben nézni és felidézni, hogy hogyan kerültem én Kaposvárra Budapestről Hanuka negyedik napján. Lelkiismeret furdalásom volt, hogy én elmegyek pihenni, amikor édesanyámnak halálozási évfordulója van, és nem maradok otthon, hogy el tudjam mondani a kaddis imát. Körbenézek és találok Hévíztől mintegy hetven kilométerre egy közösséget Kaposváron, ahol hónapokon keresztül nem volt istentisztelet. Egy hívó szóra eljöttek az emberek, s ahogy jövök ki a zsinagógából, s ránézek a falra, ott találok egy elpusztított tóratekerics maradványát, amelyen megtalálom ezt a kiemelkedő, szembeötlő mondatot: "megjelenik az Örökkévaló dicsősége a közösségnek".

Nem tudom eleget hangsúlyozni, én nem vagyok a misztikus világban elmélyedt ember. Nem vagyok a kabbalának elkötelezettje, de valahogy ezeknek a mondatoknak az aktualitása, ezeknek a mondatoknak az üzenete, egy kicsit mélyebben belevésődött a lelkembe, mint bármi másé.

Üzenet az utókornak. Üzenet a 21 századnak. Vajon halljuk a meggyalázott pergamenek üzenetét?

Felhasznált irodalom:

שלמה שפיצר, קהילות הונגריה, מפעל מורשת הונגריה, מכון ירושלים תשס"ט

יוסף כהן, חכמי הונגריה והספרות התורנית, מפעל מורשת הונגריה, מכון ירושלים, תשס"ט

פנקס הקהילות הונגריה, המערכת לביא, קצבורג.... יד ושם, ירושלים, תשל"ו

1. Újrakezdések. Zsidósors Somogy megyében a XVIII. századtól napjainkig, szerk: Bősze Sándor Kaposvár, Somogy Megyei Levéltár, 2005.
2. Büchler Sándor, *Az óbudai hitközség történetéből*, MZSSZ, Budapest, 1907. pp.176-177.
3. Somkuti Éva, A lovasberényi zsidó község 1798. évi privilégiumlevele, in: A zsidók Fejér megyében 1688-1867, szerk: Farkas Gábor, 1986.09.23-án Székesfehérváron tartott konferencia előadásai, Fejér Megyei Levéltár, Székesfehérvár, 1989.
4. Sommer László, Környezetvédelmünk zsidó vonatkozásai, „...elfelejtett zsidó temetők” Lovasberényi zsidó temető...in. <http://www.or-zse.hu/resp/sommer-mtud2005.htm>

Beszédes kövek²⁶⁹

וירד משה מן ההר וקרב אל המחנה וראה את העגל שעשו
בשעה שנתן לו הקדוש ברוך הוא את הלוחות היו סובלין את עצמן, כיון שירד
וקרב אל המחנה
וראה את העגל – פרח אותו הכתב מעליהם ונמצאו כבדים על ידיו של משה

מדרש תנחומא, כי תשא

Midrás Tánchumá, Ki Tiszá 26-ban olvassuk:

„S Mózes lejött a Szináj hegyről, s lassan a nép táborához érkezett.

Meglátta az elkészített aranyborjút.

Amikor Mózes megkapta a Mindenhatótól a Bizonyság Tábláit, biztonsággal szorította magához azokat.

Megpillantotta az aranyborjút... A tíz ige betűi pedig elszálltak...

S akkor a kőtáblák elviselhetetlenül súlyosak voltak, s „Mózes indulatosan eldobta és összetörte azokat...!”²⁷⁰ (M.II. 32.19.)

E szavakat interpretálta Haráv Jechiél Zur, korszakunk egyik vallási tekintélye:

מילים הדבוקות לאבן, ויש מילים היודעות גם לפרוח מעל האבן

„Szavak kötődnek a kövekhez.

ismert igéktől megfosztatott a Kőtábla.”

Somogy megyében a II. világháborút követően csak a kaposvári zsidó hitközségben indult újra a hitélet, mert a falvakba és a kis városokba csak néhány ember érkezett vissza. A Kaposvári Zsidó Hitközséget (korábbi nevén Kaposvári Izraelita Hitközség), mintegy 180 évvel ezelőtt alapították, kezdetben igen szerény létszámmal. Ezt megelőzően éltek már zsidó közösségek Somogyban, így Tabon, Taponáron, Marcaliban, Szigetváron stb... Jelentős létszámnövekedést a

²⁶⁹ Elhangzott: a Magyar Tudomány Ünnepe 2007 rendezvénysorozat, A Tízparancsolat című előadásán az OR-ZSE Szentírás- és Talmudtudományi Tanszék rendezésében, Budapest, 2007. 11.20.

²⁷⁰ Midrás Tánchumá, Párását Ki Tiszá

19. század közepén és végén regisztráltak. Ebben az időben fejeződött be a zsinagóga építése, mely a város egyik legnagyobb épülete.

Mindössze 360 körül volt azoknak a száma, akik túléltek a soát.

Az 1950-es évek legvégén született egy határozat, amely szerint a kaposvári zsinagógát, miután "rossz" helyen állt a városban, és ezt értsd a szó topográfiai, ideológiai és "bármilyen" értelmében, meg kell szüntetni, le kell bontani.

Kaposvári zsinagóga. Az eredeti épület: 1864. Újjáépítette: Baumhorn Lipót, 1906.

Végül is arra a "racionális" technikai megoldásra jutottak, hogy nem lebontani, hanem felrobbantani kell a templomot. 1980. július 18-án a Magyar Néphadsereg szakemberei Kaposváron felrobbantották a zsinagógát, azt a gyönyörű épületet, amelyben generációk imádkoztak áhítattal az Egek Urához, s amelynek a tetején kb. 12 méter magasságban egy mintegy két és fél méter magas bronzból készült kőtábla állt. A Bizonyosság Táblái, a Tízparancsolat kezdő soraival.²⁷¹

²⁷¹ in: Újrakezdések. Zsidósors Somogyban, szerk: Bósze Sándor. Kaposvár, 2005. p. 195.

A kaposvári zsinagóga a robbantás pillanatában 1. (archiv)

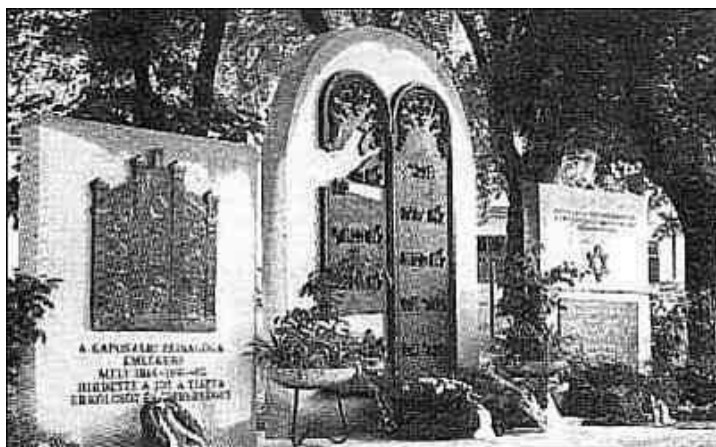
A kaposvári zsinagóga a robbantás pillanatában 2. (archiv)

Különleges véletlene a történelemnek, hogy egy akkori fotóriporter, Király J. Béla, megörökítette a jelenetet, tehát az eset a mai napig dokumentálható. Ki is van állítva a kaposvári kis zsidó közösség imaházának aulájában az a pillanat, amikor összeomlik az épület. Egyébként 1974 - ben döntöttek (?) a zsinagóga eladásáról, idézi a történész.²⁷²

Hívó emberként azt mondom, nem véletlen, másképpen meg nem tudom magyarázni, hogy a zsinagóga leomlott, de egyetlen valami megmaradt: az egykoron az oromzaton álló bronzból

²⁷² in: SML SMT. V. B. Egyházügyi Titkárának iratai 849-1975. "Az épületet a magyar állam nevében a megyei tanács vette meg." (i.m. p.195)

készült két kőtábla. A Tízparancsolat Igéi, összetörve, meggyalázva, megcsonkítva, a barbarizmus mementójaként.

Mártíremlékmű, Kaposvár, 1984.

Azonban az egyik oldala mégis (!) épen maradt, a jobb oldali.

A bal oldali széttört.

A jobb oldalon lévő igék, amelyek Isten és ember közötti parancsolatokról szólnak, érintetlenül maradtak! A bal oldaliak, amelyek az ember és ember közötti kapcsolatokról szólnak, széttörttek! Már évek óta mártíremlékműként őrzi a pusztulás pillanatát, mindenki megtekintheti a kaposvári zsinagóga helyén, örök emlékezetként.

מילים הדבוקות לאבן, ויש מילים היודעות גם לפרוח מעל האבן

„Szavak kötődnek a kövekhez.

ismert igéktől megfosztatott a Kőtábla.

A moábita kő²⁷³

Az elmúlt években mindenütt a világon százmilliók tekintették meg a Da Vinci-kód²⁷⁴ című filmet. S benne egy feltételezés, amely egyeseknek - nem is keveseknek - hitbéli meggyőződését zavarta, bántotta, másoknak kriminalizált korunk egy újabb rejtélyét jelentette. Hatása szinte kiszámíthatatlan volt. Ma turisták tízezrei zarándokolnak a Da Vinci-kód helyszíneihez, kutatva, keresve a vélt, vagy valós igazság - nagyobb részben a fantázia szülte-bizonyítékait. A nyomokat, amelyek többek között a világ legnagyobb múzeumához, a világ egyik legtekintélyesebb múzeumához, a párizsi Louvre-hoz vezettek.

Három és fél évtizeddel ezelőtt életemben először már eljutottam Párizsba. De a lenyűgöző, világhírű alkotások tengerében, hiába kerestem, nem találtam az ókori zsidó történelem egyik legmeggrázóbb emlékét, létünk, történelmünk egyik hiteles "bizonyítékát" a moábita követ, más néven a Mésa-követ, a Mésa-sztélét.

A kérdéskör jobb megértése érdekében itt mellékelem Scheiber Sándor fordításában az első Magyarországon megjelent és a moábita kőről szóló szöveg kezdő mondatait.²⁷⁵ Íme:

1. "Én Mésa vagyok, Kemos fia, Moáb királya, a diboni.
2. Atyám harminc évig uralkodott Moáb felett, és én uralkodom atyám után.
3. Én emeltem e bámát (= oszlopot) Kemosnak Karhában, a megsegítés oszlopát,
4. mert megsegített minden királytól, és mert engedte látnom minden ellenségem vesztét.
5. Omri uralkodott Izrael felett, és elnyomta Moábot, hosszú ideig, mert Kemos megharagudott országára.

²⁷³ in: <https://or-zse.hu//dvar/dok/dokdalap.htm>

²⁷⁴ Eredeti cím: The Da Vinci Code, amerikai film, Ron Howard rendezése. A film Dan Brown azonos című regényének adaptációja, 2006,

²⁷⁵ E sorok *A feliratoktól a felvilágosodásig* című, 1977-ben megjelent válogatásban, a Nyelvi emlékek című fejezetben láttak napvilágot.

6. Felváltotta őt fia, s az úgy mondotta: "Megalázom Moábot."
Az én időmben szólt így.
7. De láthattam az ő és háza bukását. És Izrael elpusztult örök
pusztulással.
8. Elfoglalta Omri Mádéba országát, és Izrael lakott benne, az ő idejében és fia
9. idejének felében negyven évig. De visszaszerezte Kemós az én napjaimban..."

Az eredeti történet, s az írás párhuzamos szövege, ha nem is szó szerint, de változó tartalmában, Királyok II. könyvének harmadik fejezetében a negyedik és a huszonnegyedik verse között is megtalálható! Íme:

4 ומישע מלך-מואב היה נקד ; והשיב למלך-ישראל מאה-אלף כרים, ומאה אלף
אילים צמר

5 ויהי כמות אחאב ; ויפשע מלך-מואב במלך ישראל

6 ויצא המלך יהורם ביום ההוא משמרון ; ויפקד את-כל-ישראל

7 וילך וישלח אל-יהושפט מלך-יהודה לאמר, מלך מואב פשע בי, התלך אתי אל-
מואב למלחמה ; ויאמר אעלה, כמוני כמוך כעמי כעמך כסוסי כסוסיך

8 ויאמר אי-זה הדרך נעלה ; ויאמר דרך מדבר אדום

9 וילך מלך ישראל ומלך-יהודה ומלך אדום, ויסבו דרך שבעת ימים ; ולא-היה ⁹
מים למחנה ולבהמה אשר ברגליהם

10 ויאמר מלך ישראל ; אהה כי-קרא יהוה, לשלשת המלכים האלה, לתת אותם
ביד-מואב

11 ויאמר יהושפט, האין פה נביא ליהוה, ונדרשה את-יהוה מאותו ; ויען אחד
מעבדי מלך-ישראל ויאמר, פה אלישע בן-שפט, אשר-יצק מים על-ידי אליהו

12 ויאמר יהושפט, יש אותו דבר-יהוה; וירדו אליו, מלך ישראל ויהושפט ומלך

אדום

13 ויאמר אלישע אל-מלך ישראל מה-לי ולך, לך אל-נביאי אביך, ואל-נביאי אמך;
ויאמר לו מלך ישראל, אל, כי-קרא יהוה לשלשת המלכים האלה, לתת אותם ביד-

מואב:

14 ויאמר אלישע, חי-יהוה צבאות אשר עמדתי לפניו, כי, לולי פני יהושפט מלך-

יהודה אני נשא; אם-אביט אליך ואם-אראך

ועתה

15 : קחו-לי מנגן; והיה כנגן המנגן, ותהי עליו יד-יהוה

16. ויאמר כה אמר יהוה; עשה הנחל הזה גבים גבים

17 כי-כה אמר יהוה, לא-תראו רוח ולא-תראו גשם, והנחל ההוא ימלא מים;
ושתיתם אתם ומקניכם ובהמתכם

18 ונקל זאת בעיני יהוה; ונתן את-מואב בידכם

19 והכיתם כל-עיר מבצר וכל-עיר מבחור, וכל-עץ טוב תפילו, וכל-מעייני-מים
תסתמו; וכל החלקה הטובה, תכאבו באבנים

ויהי בבקר כעלות המנחה, והנה-מים באים מדרך אדום; ותמלא הארץ את-המים

21 ויכיל-מואב שמעו, כי-עלו המלכים להלחם בם; ויצעקו, מכל חגר חגרה ומעלה,
ויעמדו על-הגבול

22 וישכימו בבקר, והשמש זרחה על-המים; ויראו מואב מנגד את-המים אדמים
כדם

23 ויאמרו דם זה, החרב נחרבו המלכים, ויכו איש את-רעהו; ועתה לשלל מואב

24 ויבאו אל-מחנה ישראל, ויקמו ישראל ויכו את-מואב, וינסו מפניהם; ויכו-
(ויכו-) בה, והכות את-מואב

"4. Mésá pedig, Móáb királya, baromtenyésztő volt és adózni szokott Izraél királyának százezer bárányt és százezer gyapjas kost.

5. És történt, midőn Acháb meghalt, elszakadt Móáb királya Izraél királyától.

6. Kivonult tehát Jehórám király egyik napon Somronból és megszámllalta egész Izraélt.

7. Ment és küldött Jehósáfáthoz, Jehúda királyához, mondván: Moáb királya elszakadt tőlem; jössz-e velem háborúba Moáb ellen? Mondta: Felmegyek, én úgy, mint te, népem úgy, mint a te néped, lovaim úgy, mint a te lovaid.

8. Mondta: Melyik úton menjünk föl? És mondta: Edóm pusztája útján.

9. Ment tehát Izraél királya meg Jehúda királya és Edóm királya és kerülőben jártak hét napi úton; de nem volt víz a tábor számára, sem a barom számára, mely velük ment.

10. És szólt Izraél királya: Jaj, bizony azért hívta az Örökkévaló e három királyt, hogy Móáb kezébe adja őket

11. Erre szólt Jehósáfát: Nincs-e itt egy prófétája az Örökkévalónak, hogy általa megkérdezhessük az Örökkévalót? Ekkor megszólalt valaki Izraél királyának szolgái közül és mondta: Itt Elísá, Sáfát fia, aki vizet öntött Elijáhu kezére.

12. Erre mondta Jehósáfát: Ő nála van az Örökkévaló igéje! És lementek hozzá Izraél királya meg Jehósáfát és Edóm királya.

13. És szólt Elísá Izraél királyához: Mi közöm hozzád? Menj atyád prófétáihoz és anyád prófétáihoz! De mondta neki Izraél királya: Ne így! Mert azért hívta az Örökkévaló e három királyt, hogy Moáb kezébe adja őket.

14. Ekkor mondta Elísá: Él az Örökkévaló, a Seregek Ura, aki előtt állok, bizony, ha nem tekintem Jehósáfát Jehúda királyának személyét, nem is tekintenék reád, s meg se néznék.

15. Most pedig hozzatok nekem egy hárfást! Volt ugyanis, amint hárfázott a hárfás, rajta volt az Örökkévaló keze.

16. És mondta: Így szól az Örökkévaló: Csináljatok e patakban gödröt gödör mellé.

17. Mert így szól az Örökkévaló: nem fogtok látni szelet, nem fogtok látni esőt, de a patak meg fog telni vízzel, s majd isztok ti, meg jószágtok és barmotok.

18. De ez csekély az Örökkévaló szemeiben, még Moábot is kezetekbe adja;

19. s megverték minden erősített várost és minden kiváló várost, és minden jó fát ledöntetek és minden vízforrást eltömtök, minden jó telket kövekkel rontotok el.

20. És volt reggel, a lisztáldozat bemutatása idején, íme víz jött Edóm felől, és megtelt a vidék vízzel.

21. Mind a Móábbeliek pedig meghallották, hogy felvonultak a királyok velük harcolni, akkor egybegyűltek mind kezdve attól, a ki övet köt föl, és megálltak a határon.

22. Mikor reggel fölkeltek, a nap pedig felsütött a víz fölött, a Móábbeliek átellenből a vizet vörösnek látták mint a vér.

23. És mondták: Ez vér! Elpusztították egymást a királyok és megverték egyik a másikat; most tehát zsákmányra, Moáb!

24. Mikor Izraél táborához jutottak, fölkeltek az Izraelbeliek és megverték Moábot, úgy hogy megfutamodtak előlük; vereséget tettek benne és megverték Moábot."²⁷⁶

Miért olyan érdekes ez az 1868. augusztus 19-én felfedezett fekete bazaltból készült un. epigrafikus sztélé, a Louvre-ban található moábita-kő? Méretei: 124 cm magas, 71 cm széles és 71 cm mély. Az emlékkövet töredékekből rekonstruálták. A szöveg több mint kétharmad része jól olvasható ez a szélein és alul kissé töredékes e győzelmi felirat.

A bibliai archeológia hön óhajtott vágya volt, egy olyan kompetens, önmagáért beszélő, hiteles régészeti dokumentum megtalálása, amely a bibliai história történeti adatait, topográfiai helymeghatározásait, a szentírási személyek, beazonosítását teszi lehetővé a társtudományok adekvát eredményei által.

Mésa-sztélé, avagy a moábita kő a Louvre Múzeumban

A sztélét a Holt tenger keleti partján, 1868-bn fedezte fel egy elzászi származású Jeruzsálemben élő hittérítő, Frederick Augustus Klein²⁷⁷. Korábban már sokszor, sok helyütt hallott a sivatagi beduinok által őrzött, általuk - állítólag - kultikus erővel felruházott bazaltkő oszlopról.

²⁷⁶ Dr. Bernstein Béla fordítása

²⁷⁷ Frederick Augustus Klein (1827-1903)

Klein, hosszú kitartó és következetes kutatásai eredményeképpen megtalálta a bazalt oszlopot és diplomáciai lépéseket kezdeményezett a kő megmentésére. Az epigráfia tudományában jártas ember lévén egyszeri olvasatra már megértette, hogy itt felbecsülhetetlen értékről van szó. Leghatározottabb szándéka volt, hogy közkinccsé tegye, bemutatandó a világnak e különleges történelmi bizonyítékot. Sajnos rajzot nem készített a kő eredeti állapotáról, azonban azonnal értesítette a német konzult és sikeresnek tűnő tárgyalásokat folytatott a helyi beduinokkal, hogy a bazaltoszlopot Berlinbe szállítsák. A tárgyalásokról azonban tudomást szerzett a térségben tartózkodó több francia és angol tudós, s tervek sokasága fogalmazódott meg bennük. Ki hogyan szerezhetné meg e felbecsülhetetlen archeológiai leletet? Valóságos verseny, licit alakult ki a megbecsülhetetlen moábita kő megszerzéséért.

A sztélé kimenekítése a korszak nagy orientalistájának Charles Clermont-Ganneunak²⁷⁸ volt köszönhető (1846-1923) Egy ügyes kezű, jó rajzkészséggel rendelkező arab közvetítő segítségével másolatot készíttetett a moábita kőről. Ez a másolat ma szintén a Louvre-ban található, e kópia segítségével a korszak szakemberei egyértelműen meghatározták, hogy miről van szó.

Megállapítást nyert, hogy Méša, Moáb királyának győzelmi oszlopát találták meg. Moáb ugyanis akkor kiszakadt a korabeli Izrael birodalmából és önálló kis királyságot szervezett és épített. Önálló államot alapított.

Mielőtt a német konzul Berlinbe szállíthatta volna a moábita követ, megindultak a diplomáciai alkudozások és úgy tűnik nemcsak a diplomáciaiak. A kő ideiglenesen eltűnt, mint később kiderült tűzben felizzították, mert az a legenda terjedt el, hogy az írásos bazaltdarab mélyén egy felbecsülhetetlen drága kincs található. A részekre széttördelt, szétvágott különleges értékű moábita követ Jeruzsálem régiség piacán árusították. A kincs majdnem végleg elveszett.

Clermont-Ganneau 1872-ben, kifinomult diplomáciai műveletekkel, és nyilvánvaló kiterjedt összeköttetései alapján, megszerezte a széttöredezett moábita kő két legnagyobb darabját, majd a maradékok közül is jó néhányat. Rekonstruáltatta azt, majd huszonhárom évvel

²⁷⁸ Charles Clermont-Ganneau (1846-1923)

az eredeti kő megtalálása után 1891-ben már a Louvre-ban tekinthették meg a kutatók, illetve a látogatók.

Maga a szöveg moábita nyelven íródott, de a betűk írásjele az ókori héber betűket tükrözik. Ez az első olyan archeológiai bizonyíték, amelyben a "jod" "hé" "váv" "hé", azaz a Mindenható négy betűs, tetragrammaton neve megjelenik! Egyike, azon emlékeknek, amelyen a Jiszráél, azaz Izrael neve szerepel.

Jelentőségét fokozza, hogy egész sor bibliai helységnév, és a Szentírásunkban lévő személynév is megfogalmazást nyer a moábita kővön. Többek között az ókori Izrael egyik legismertebb királya Omri is. A Mésa-kő, vagy a moábita kő egyik legvitatottabb eleme a Bét Dávid, azaz Dávid háza kifejezésének elfogadása illetve elfogadtatása.

Egy másik archeológiai felfedezés segített a kérdés megoldásában. Egy másik, a föld mélyéről előkerült kő, a Tel Dán-sztélé. André Lemaire²⁷⁹, korunk egyik leghíresebb epigráfusa, - történész és nyelvész – a héber és az arámi nyelv szakértője, aki az ősi nyugati sémi civilizáció kutatására központosította kutatásainak tárgyát, fejtette, meg a Tel Dán-sztélét.

Tel Dán-sztélé, s benne megemlítve: Dávid Háza

Tel Dán egy észak-izraeli település. Az itt előkerült dokumentumon, 1993-ban, André Lemaire felfedezni véli a *Bét Dávid*, Dávid háza kifejezést! Ugyanő, a Louvre-ban végzett vizsgálata

²⁷⁹ André Lemaire (1942-)

alapján felhívja a figyelmet, hogy a moábita kő 31. sorában szintén a *Bét Dávid*, azaz Dávid Háza kifejezés található. A tudós feltételezett állítását többen megkérdőjelezték.

A moábita kő felbecsülhetetlen, egyedi jellege és jelentősége abból adódik, hogy az archeológia segítségével alátámasztja a bibliai történetírás igazát. Mint korábban már írtuk a szentírási szöveg igazolást, bizonyítást nyert a moábita kőn lévő bevéselt textus által. Ez a legnagyobb szabású archeológiai bizonyíték, amelyet a 19. században fedeztek fel, és amelyen lévő harmincnégy sor az ókori zsidó történelem egyik legfontosabb emléke.

Felhasznált irodalom:

J.C.L. Gibson, "Inscriptions in Moabite", in: Textbook of Syrian Semitic Inscriptions, vol 1, Oxford 1975, pp. 71-84

John Andrew Dearman, *Studies in the Mesha inscription and Moab*, Atlanta, Ga.: Scholars Press 1989. [ISBN 1555403565](#).

Grüll Tibor, Ásatás és áskálódás, in.: http://bibliairegeszet.blog.hu/2009/08/28/asatas_es_askalodas

שלמה מורג, עיונים בתכונות לשון של להגים עבריים קדומים, בתוך ארץ ישראל תשי"ט

„Biztonságos jele az örökké tartandó szeretetnek”

Adalék a zsidó homiletika történetéhez²⁸⁰

Bizonyítható, hogy a polgári időszámítás szerinti 3. században Pannónia területén már élt zsidó közösség és volt zsidó ember.

A történelmi tényt Scheiber Sándor kutatása alapján ismerhetjük meg igazán. E szerint a Pannóniában élt Cosmius egy sztélét, áldozati emlékkövet állított Alexander Severus császárnak, s ennek a sztélének a feliratán olvasható volt a rangja is: „...Cosmius... arche synagogos Iudaeorum.” Ez a férfi az Intercisa-i (mai Dunaújváros) zsidó közösség feje volt, a polgári időszámítás 3. évszázadában. Ez a sztéle, amely Cosmius nevét megörökítette, megőrizte egyszersmind a 3. századbeli Pannónia zsidóságának és közösségi életének emlékét is.²⁸¹

Hosszabb-rövidebb megszakításokkal Pannóniában, később Magyarországon, mintegy tizenhét-tizennyolc évszázadon keresztül éltek, illetve élnek zsidók, kisebb-nagyobb közösségekben. Hol a befogadás, hol a kiutasítás volt az ebben a térségben élő zsidók osztályrésze. Sok évszázad történetét átugorva hadd koncentráljak a 18. század végére, illetve a 19. század első évtizedeire.

1817-ben, vagy 1818-ban hangzik el Krakauer Salamon beszéde, de ez nem egyértelműen ismeretes sem a nagyközönség, sem pedig a magyarországi kutatók előtt. Annál inkább ismeretesek olyan beszédek és más írott dokumentumok, amelyek általában az 1848-as szabadságharcot megelőző években, tehát a reformkorban kerültek ki a nyomdából.

Ezek közül az első, amelyre felhívom a figyelmet, Ballagi Mór első magyar nyelvű Tórafordítása. A mű 1840-ben Pesten látott napvilágot. A Tóra magyar fordítása, természetesen, katolikus és protestáns változatban már jóval korábban megjelent, de olyan zsidó szerzőtől, aki

²⁸⁰ Elhangzott: az ELTE. BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete A retorika a társadalomban - a társadalom a retorikában c. konferenciáján, 2012.11.09, in: A régi-új retorika, Az egyházi retorika, szerk: Dr. Raátz Judit, Dr. Tóth Etelka, ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszéke, Budapest, 2013, pp. 23-29. ISBN 978-936-284-348-3

²⁸¹ Ezt a táblát 1864-ben Rómer Flóris fedezte fel a dunapentelei postaház egyik hátsó épületébe befalazottan. Akkor még látható volt a tábla felső részén Alexander Severus reliefje. Ez ma már hiányzik róla. A feliratot először Theodor Mommsen olvasta el helyesen", in: Scheiber Sándor, Magyarországi zsidó feliratok, Budapest, 1960. p. 30.

héber és jiddis nyelvtudása mellett, anyanyelvi szinten tudott magyarul, ez az első ilyen jellegű alkotás. Nem csak egyszerű fordítás volt, hanem kommentárral, érintőlegesen Rási kommentárjával ellátott Tóra kiadás.²⁸²

Nem sokkal, mindössze hét évvel később jelenik meg, 1847-ben Rosenthal Móricz tollából az első, zsidó által lefordított, bilingvis, kétnyelvű imakönyv. A könyv egyik oldalán a héber szöveg, a másikon az ennek megfelelő magyar, elegáns, kulturált fordításban.

Ugyanebben az évben jelenik meg egy Morvaországból származó, rendkívül tehetséges rabbi, Löw Lipót, prédikáció-gyűjteménye Magyar Zsinagóga címmel. Ez volt az első magyar nyelvű zsidó folyóirat, mely Pápán jelent meg 1847-ben.²⁸³

Löw Lipót Szegedet 1850-től egészen haláláig, nemcsak a magyarországi, hanem az európai zsidó közösségeknek is egyik centrumává teszi.²⁸⁴ Ebben az időszakban egymás után jelennek meg a zsidó prédikációgyűjtemények. Érdeemes közülük egyet jobban szemügyre venni. Lebovits József rabbi, a Baranya megyei Mágocson egy kicsinyke közösség élén tevékenykedett.²⁸⁵ Ott jelentette meg 1899-től húsz éven át folyóiratát, az elsőt, amely magyar nyelven adta közre a Magyarországon elhangzott válogatott zsinagógai prédikációkat. Két évtized nem kis idő! A legnagyobb magyarországi rabbik Pesttől Debrecenig, Szegedtől Kaposvárig,

²⁸² Rási a középkor legnagyobb írásmagyarozója 1040-ben született Troyes-ban, és 1104-ben halt meg ugyanott. Szerepe és jelentősége felbecsülhetetlen, nélküle nem lehetne ismerni a Tóra középkori interpretációját, és nem lehetne ismerni az azt megelőző héber irodalmat. Filológiai-történeti, művelődéstörténeti, s egyéb szempontokból is külön jelentősége van. Lásd: Wellesz Gyula, *Rási élete és működése*, Bp., 1896. I.M.I.T.

²⁸³ A Magyar Zsinagóga c. periodikát Löw Lipót adta ki Pápán. Mindössze egyetlen száma jelent meg. Ebben Löw sürgeti a T'nách Magyar fordításának elkészítését.

²⁸⁴ "Szeged városának nevét ismertté a művelt világban Löw Lipót tette. Erről a szegediek nagy része nem is tud." Hídvégi, i. m. p. 13. Lásd még Scheiber Sándor, *Folklór és tárgytörténet III.*, Budapest, 1984, pp. 154.

²⁸⁵ Lebovits József baranyamágocsi főrabbi (szül. 1862.12.02.) Magyar Zsinagóga címmel homiletikai és lelkesítő szakközlönyt jelentetett meg. Ezzel több mint két évtizedes lehetőséget nyújtott a legkiválóbb magyar rabbiknak, magyar nyelvű prédikációik publikálására. Lebovits az ún. status quo mozgalom vezető személyisége volt. 1927-ben bocsátotta közre Zsidó Hitéleti Lexikon c. munkáját.

mind Baranyamágocsra, ebbe a kis helységbe küldik el leírt beszédeiket Lebovits összegyűjti és folyóiratában példaadásként közreadja azokat.

Az első magyar nyelvű imát, nem beszédet, ismereteink szerint 1840-ben, ismét csak Szegeden mondta el az ottani hitközség jegyzője, Bauer Márkfi Hermán,²⁸⁶ aki később a Magyarító Egyletnek lesz egyik vezérlő személyisége.²⁸⁷

Zsoldos Jenő, a magyar zsidó pedagógia kimagasló képviselője, aki hosszú-hosszú évtizedekig volt igazgatója a Zsidó Gimnáziumnak (előbb a Leánygimnáziumnak, majd a Leány- és Fiúgimnáziumnak), igen magas színvonalon foglalkozott irodalom- és művelődéstörténettel is.²⁸⁸ Többek között így ír: "Löw Lipót 1844-től rendszeresen magyar nyelven prédikál." Nagykanizsán majd később Pápán. Ugyancsak ebben a korszakban egy újabb helységben, Aradon Steinhardt Jakab rabbi szintén rendszeresen prédikált magyarul.²⁸⁹ Az utolsó bibliográfiai adat, amelyet itt megemlítek, még egy helységnév, és még egy személy: Székesfehérvárott Zipser Máyer rabbi 1845-től rendszeresen tartja beszédeit magyar nyelven.²⁹⁰

Előadásom központi alakja Krakauer Salamon. A Krakauer családnév önmagáért beszél, feltételezhető, hogy vagy ő maga jött Magyarországra Krakkóból, vagy valamelyik felmenője származhatott e városból. Egyetlen olyan helyet találtam, Zsoldos könyvének kívül, amelyben Krakauer Salamon neve szerepel, ez Komlós Aladárnak *A magyar zsidó szellem-történet c.*

²⁸⁶ Bauer Márkfi nevét megtalálhatjuk a Pesti Hírlap 5. évfolyamának 734. számában (1846. augusztus 18.)

²⁸⁷ A Magyarító Egylet 1843-ban alapították azzal a céllal, "hogy a magyarrá váló felnövekvő nemzedékek nyelvben is magyarrá váljon..." Részletesen lásd: Schöner Alfréd, *A magyar nyelv szerepe a hazai zsidó liturgiában*, Budapest, 1973, diplomamunka kézirat.

²⁸⁸ Zsoldos Jenő, *A magyar irodalom és a zsidóság*, Budapest, 1943. p. 86.

²⁸⁹ Steinhardt Jakab (Makó, 1818-Arad, 1885) több, mint negyven évig tölti be az aradi főrabbinátus vezető pozícióját. Az Országos Rabbiképző létesítésének egyik propagálója. Első publikációja: *Egyházi beszéd, tartotta Baján az újonnan épült izraelita templom felszentelése alkalmával*, Arad, 1845.

²⁹⁰ Zipser Mayer (Balassagyarmat, 1815-Rohonc, 1869), rabbi oklevelén Chátám Szofér névalírása is olvasható. 1851-ben Pesten doktori diplomát szerez, Székesfehérvárott 1844-től végzi szolgálatát. Elkötelezett híve a "reformeszmének". Ennek szellemében hitközségi alapszabályzatot dolgozott ki, és olvasótermet létesített. Talmudikus értekezéseit a kor kiváló szakfolyóirataiban, többek között a Löw szerkesztette Ben Chananja címűben tette közzé. Zipsernek önálló fejezetet szentel munkájában Bernstein Béla (*A zsidók története Vas vármegyében c. tanulmány-sorozatában*, in: *Magyar Zsidó Szemle*, 1912-1916.) Az összegyűjtött dolgozatokról lásd: Bernstein Béla emlékkönyv, fel. szerk: Mózer Ibolya, Szombathely, 1998. p. 43.

munkája. Komlós a következőképpen ír: "Krakauer Salamon magyar és német szöveggel adja ki 1817-ben Nagykőrösön, valószínűleg németül elmondott templomi beszédét."²⁹¹ Komlós feltételezése szerint a beszéd nem 1817-ben hangzott el, s nem magyarul, hanem német nyelven. Egy évvel később, 1818-ban talán már magyarul is megjelent.

Még egy forrásra hivatkoznék, egy izraeli kiadványra, a Pinkász Hákehilot – Hungárija-ra.²⁹² Ebből az alapvető fontosságú szekunder dokumentumból idéznék néhány gondolatot, természetesen magyarra fordítva: "Nagykőrös zsidóságának első zsinagógáját 1817-ben építették, nem zsidó földtulajdonosok adománytelkén. Addig hitéletüket magánimaházakban végezték. Az új zsinagógát Krakauer Salamon avatta fel, ki beszédét magyar nyelven tartotta."²⁹³ Szembehelyezkedik itt Komlós állítása, aki szerint németül prédikált, a Kehilot Hungárija adattal, melynek megfelelően Krakauer Salamon magyar nyelven mondta el beszédét.

1936-ban hasonló kiadásban megjelent egy számunkra most rendkívül értékes publikáció, melynek címe "Heggionos". Grósz Dávid adta ki itt, Kőrösön egy helyi kis nyomdában másodközlésként. Grósz azt jegyzi meg a címlapon, hogy ez az a beszéd, amelyet 1817-ben mondott Krakauer Salamon magyar nyelven a zsinagóga felavatásakor, és egy évvel később magyar nyelven ki is adták. E munka 1936-os kiadása, persze ma alig hozzáférhető, de éppen most került ki a sajtó alól új, reprint kiadása.²⁹⁴

Nemes, archaikus magyarsággal szólal meg ez a beszéd, amint ortográfiája is a múlt század első évtizedeinek magyar helyesírását idézi. Felépítése, gondolatmenete tükrözi és átörökíti a klasszikus rabbinikus prédikációk hagyományait, a magyar szónoklati nyelv minden ékességével, csillogásával átszőve.

²⁹¹ Komlós Aladár, *Magyar-zsidó szellemtörténet a reformkortól a holocaustig*, Budapest, 1997. Az adatot megerősíti Szinnyi József, *Magyar írók élete és munkássága* című bibliográfiája is, Budapest, 1900, VII. köt., 190. hasáb.

²⁹² Slomo Spitzer, *Kehilot Hungárija*, Jerusálajim, 1969.

²⁹³ Primer dokumentumnak az eredeti dokumentum, a korabeli nyomtatott kiadvány tekintendő. Az idézet szekunder forrás: *Encyclopaedia of Jewish Communities - Hungary. Pinkász Hákehilot – Hungárija*, Jerusalem, 1976, Yad Vashem p. 557.

²⁹⁴ Facsimile kiadás, Nagykőrös, 1998.

Hogy kik vettek részt az 1817-es avatási szertartáson, pontosan nem tudjuk, de a beszédben utalás van arra, hogy ott lehettek az avatáson a segítségnyújtók, adományozók, mint tudjuk, nem zsidó emberek. De ha nem voltak is ott, érezhető Krakauer szándéka, hogy akár közvetve is eljusson hozzájuk köszönete. Krakauer beszédét olvasva az is felmerül, kikhez kívánt szólni: a nemesi rendhez, az előljárókhöz, tisztségviselőkhöz és "földes rendek"-hez, a "nagytszteleetű polgármester"-hez, Nemes Tenke Sándorhoz a városbíróhoz, a "fő uraságok"-hoz, a "tekintetes közbirtokosság"-hoz és a város polgáraihoz. Mindenek előtt Krakauer természetesen hittestvéreihez, a zsidókhöz intézi szavait. Szigorúan logikus szerkezetben épült fel beszéde, amely nem alapulhatott máson, mint a Biblián. Idéz a Zsoltárok könyvéből, Maleáchi próféta könyvéből, a Királyok Könyvéből, Ezra könyvéből, és az úgynevezett posztbiblikus irodalom forrásából is merít. Idézek e beszédből néhány - kissé szubjektívnek tűnő -, de úgy érzem egyetemes értékű gondolatot.

a) "Ami pedig engemet mindenekelőtt elragad és lelkesít, az a felettébb élesztő érzése a senkit ki nem rekesztő emberszeretetnek, amelyet ezen városnak nemes lakói mindezen templomnak felállítására bővséges segedelmek által megmutattak."

b) "Vajon nem egy-e mindnyájunknak az Atyja, vajon nem egy Isten teremtett-e minket?"²⁹⁵ Szentírásunk egyik legklasszikusabb tanítása, amely univerzalitásról beszél, s arról, hogy nincs magasabb, meg alacsonyabb rendű ember, csak ember van, Isten-teremtette, egyforma Ember. Íme a 180 évvel ezelőtti világlátás, amely azóta sem veszített aktualitásából!

d) "Örök emlékezet felmarad nálunk, Nemes Szalay József úrnak, akinek fundusán előbbeni synagógánk áll vala." Nyomon követhető annak a kőrösi polgárnak, Nemes Szalay József úrnak a személye, akinek a telkén az első imaház állott, aki tulajdonát önzetlenül a zsidó hívek rendelkezésére bocsátotta.²⁹⁶

²⁹⁵ Maleáchi 2. 10.

²⁹⁶ A helyi zsidó hitközség alapítása az 1780-as évekre tehető. Rabbik 1802-ben választottak, Mandel Farkas személyében. "1817-ben ógermán homlokzatú templomot építettek a közbirtokosság támogatásával, amely 1172 forint adománnyal segítette elő a templom építését. A hozzáépített görög stílusú oszlopcsarnok későbbi alkotás. Így állott fenn 1911. július 8-áig, amikor egy földrengés megrongálta annyira, hogy le is bontották, in: Magyar Zsidó Lexikon, szerk: Ujvári Péter, Budapest, 1929.

e) Felszólításnak, hitvallásnak, útmutatásnak és összefoglalásnak is tekinthető Krakauer Salamon beszédének vallomása: "Ezen ünnepünk maradjon állandóul szíveinkben, mint biztonságos jele az örökké tartandó szeretetnek."

Ők érezték a modern idők szavát. Értették ezeknek a szavaknak az üzenetét Vajha megértenők mi is!

Európa egyik legszebb zsinagógája Miskolcon

Egy tanulmány elkészítésének előéletéhez²⁹⁷

1968-ban még rabbijelöltként Scheiber Sándor professzor az Országos Rabbiképző Intézet akkori igazgatója legációra küldött Miskolcra. A miskolci zsidóság a vidéki közösségek fellegrója volt. Sajnos múlt időben kell beszélnem, hiszen ez az állítás ma már nem igaz. E nagy múltú, tradíciókkal rendelkező közösség szükségszerűen teremtette meg azokat az intézményeket, intézményrendszereket, amelyek a 19. század közepétől a század, a millennium végéig egymásra szinte kinőttek a földből. Ezen épületeket a magyarországi zsidó szellemi alkotások töltötték meg. Pedagógiai munka és karitatív tevékenység, szociális eseménysor, valamint a klasszikus irodalom búvárlása jellemezte Észak-Magyarország e jelentős központját.

Első vizitációm alkalmából személyesen tapasztaltam, hogy a zsinagógát, e mély áhítatra méltó, meghitt belső szakrális teret, gyakran használták hitéleti célokra: minden hétvégén, péntek este és szombat délelőtt rendszeres istentisztelettel. E gyönyörű zsinagóga belső tere, amely több mint 1500 személy befogadására alkalmas, az 1970-es évek elején péntek-szombatonként legfeljebb 70-80 férfit invitált imára. A kisebb városokból, falvakból Miskolcra beköltözött hívek nagyobb része már nem az ortodox vallási szokások szerint rendezte be életét. Azt sem mondhatnám, hogy neológok voltak, hiszen, amikor e téma előtérbe kerül, meghatározásbeli kérdésekkel küszködöm. Vajon mit jelentett e terminus technicus, azaz a neológia szakkifejezés, az 1970-es években Miskolcon? Az ortodox közösségek elnevezésükben azt tételezték fel, hogy a vallási élet mind külső, mind belső formai jegyei, intézményei egyaránt megtalálhatók voltak. Melyek ezek az alapvető intézmények? Hevra Kadisa? Azaz temetkezési egyesület? Igen, volt. Mikve? Igen. Hiszen mind a férfiak, mind a hölgyek - természetesen külön épületben - rendszeresen igénybe vették a rituális fürdőt. Kóser konyha és étterem is volt, ami az ortodox rabbi felügyelete alatt működött, de a klasszikus vidéki ízeket idézte, és a társasági élet központjának is számított. A hozzávalókat az ortodox húscég szállította. Ezen kívül még kóser pékség is színesítette a palettát.

²⁹⁷ in: <https://or-zse.hu/hacofe/vol5/soner-egytanulmany-muveszet2012.htm>

Weisz Jenő - becenevén Reb Jidu - volt a hitközség rabbija. Megjelenésében és tudásában egyaránt tekintélyes, nagy tiszteletnek örvendő személyiség. Jiddis az anyanyelve, de válogatott kifejezéseket használó magyar nyelvű prédikációi a hívek osztatlan elismerését vívta ki. A prédikáció nyelve azonban nagyobb részt a jiddis volt, hiszen a hívek egy jelentős része így is igényelte a drósét, az írásmagyarazatot.

A miskolci közösség a második világháború előtt demográfiailag igen jelentős gyülekezetnek számított. Talán az egyik legnagyobb vidéki zsidó közösség volt Magyarországon. Több mint 10-15 ezer lélekkel, egyesek azt mondták, hogy elérte számuk a húszezres nagyságrendet. Különös tragédiája a magyarországi közösségeknek, hogy e gyülekezet túlnyomó többségét is elpusztították, elnyelte őket Auschwitz pokla. Időseket, fiatalokat, asszonyokat, gyermekeket, kisdedeket egyaránt. Emlékük megmaradt a zsinagóga udvarán, a táblákon felsorakozott nevek áradata örök mementó az utókornak.

A miskolci zsidóságot dominánsan az ortodox világszemlélet jellemezte. Talán ez volt az egyedüli a nagy magyarországi zsidó közösségek között, amelynek nem volt kifejezetten neológ árnyalata. Ez a "csodarabbik" vidéke. Olaszliszktól egészen Sátoraljaújhelyig. A mai napig zarándokok, látogatók százai, talán ezrei jönnek, és teljesítik a "*kever avot*"²⁹⁸ *micváját*. A 18. század végének, a 19. század elejének első évtizedei hatnak a 21. századra is. Vallási, irodalmi halachikus alkotásaikkal ércnél maradandóbb emléket hagytak az utókorra, és formálólág hatottak a világ zsidóságának szellemi arculatára. A helyi közösség jelentős szerepet játszott e nagyváros mai imázsának kialakításában, az urbanizációban. Elévülhetetlen az érdemük az iparban, a gazdaságban, a korabeli tömegkommunikáció megteremtésében, a marketing tevékenységben, és nem utolsósorban pedagógiában, valláspedagógiában egyaránt. Itt működött többek között a budapesti tanítóképzőn kívüli az egyedüli megalapozott zsidó vallási tudást adó tanítóképző intézet.²⁹⁹

A zsinagóga építészetéről.

²⁹⁸ Sírlátogatás

²⁹⁹ Miskolci Izraelita Tanítóképző, 1929. Lásd: A miskolci zsidóság a két világháború között és a Holokauszt idején, II. Rákoczi Ferenc Megyei és Városi könyvtár, Miskolc, 2014. október 15. in

https://www.rfmli.hu/sites/default/files/5sz_halasz_dorottya_miskolc_holokauszt_konferencia2-1.pdf

A tanítóképző igazgatója Serbu Adolf (1889–1945) volt. Emléktábláját e sorok írója avatta fel a zsinagóga udvarán a nyolcvanas évek közepén

A magyarországi zsinagóga építészetnek két olyan személyisége van, akik a szó szoros értelmében döntő módon befolyásolták a magyarországi zsinagógák építészetének történetét. Az egyik Ludwig Förster, Förster Lajos, a másik a szárnyaló tehetségű Baumhorn Lipót.

Förster építette a Dohány utcai zsinagógát is. A híres bécsi épületek megtervezése és kivitelezése után a 19. század közepén invitálták őt Pestre. Megtervezte a kéttornyos zsinagógát, amelyet 1859-ben avattak fel. Ludwig Försternek az volt az elve, hogy két vagy inkább háromhajós belső tereket kell építeni. Ezt a Dohány utcai zsinagógánál fogalmazta meg a legkarakterisztikusabban, majd vidéken, először Miskolcon, 1863-ban. Formateremtő művész volt, akinek alkotásai Magyarország nagyon sok helyén megtalálhatók. A zsinagóga külseje meglehetősen puritán, a homlokzaton itt is megjelenik a kettős kőtábla, a Tízparancsolat. Ludwig Förster modern ember volt. Új idő, új stílus, új világszemlélet. A világot immár behálózza az úgynevezett vallási liberalizmus szellemisége, adott esetben, az építészetben is. Itt, Miskolcon is kialakította az orgonának szánt belső teret, azonban e monumentális hangszer megformálására, illetve elhelyezésére vallási okok miatt már nem kerülhetett sor.

Magyarországon az első ilyen, mondhatni forradalmi tette, Löw Immánuel édesapja, Löw Lipót szánta magát az 1836-ban, amikor a nagykanizsai zsinagógában elhelyeztette az orgonát. Hatalmas lavinát indított el.

Löw elvei hatottak a pápai zsidóságra is, amikor a mai napig álló, tündöklő szépségű, kétemeletes épületet fogalmazta meg e református székhely centrumában, Pápán. Mi több, a *bimát*³⁰⁰ is az *áron hákodes*³⁰¹, az úgynevezett Áron szekrény előtti térben kívánta elhelyezni. Később ugyanezt szerették volna megvalósítani Miskolcon is. Sikertelenül.

Az 1850-es évektől megjelenik az egyedi jellegű, nevezzük így információs tábla. A tóraolvasó asztalnak illusztris eleme lesz ez, amelyen szép, elegáns, kalligrafikus betűkkel, héberül olvashatók a tóraolvasás előtti és utáni benedikciók, a *brahák*³⁰². Jobb és bal oldalán

³⁰⁰ tóraolvasó asztal

³⁰¹ frigszekrény

³⁰² áldások

feliratok, héber betűs tulajdonnevek, és ami először talán meglepőnek tűnik, magyar fordításuk. A héber textus mellett magyar szavak az ortodox zsinagógában.³⁰³

Két szóról, két fogalomról külön tesztek említést: *málbis árumim* a "ruhájuktól is megfosztottak megsegélyezése", *Keren Kájemet leJisráél* a Zsidó Nemzeti Alap.³⁰⁴ Mind a két szó jelzésértékű, hiszen az elkészítés korának teljes szellemisége, mi több, zsinagógai elvárása formálódik meg a tóraolvasó asztalt körülölelő táblákon. Az egyik a két világháború közötti időszakot idézi. *Keren Kájemet leJisráél* utal a 20. századi zsidóság mozgalmi közül az egyik legjellemzőbbre, leginkább dominánsra, az úgynevezett, "Erec Jisrael Földmegváltása"³⁰⁵ jelentőségére. Ez az a korszak, amikor szinte alig van olyan ház Magyarországon, ahol ne gyűjtöttek volna a *Keren Kájemet* számára. Elődeink, apáink, nagyapáink otthonaikban gyűjtötték a kék-fehér színű gyűjtőperselyeket, amelyekbe vallási árnyalatra való tekintet nélkül (?), bedobtak néhány kisebb pénzdarabot, és minden hónapban egyszer az arra hivatott személy begyűjtötte. A bennük lévő összeget elküldték a Szentföldre, és ott visszavásárolták a földeket a helyi fellahoktól. Személyes adományukkal hozzájárultak a modern Izrael létrejöttéhez. A második táblán lévő szó is üzenetértékű: *málbis árumim*, deportáltak felruházása.

A második világháború a miskolci zsidóság életében is tragikus változást hozott. A helyi zsidóságot is elvitték, kisémmizték, tönkretették. Az 1945 után újraélődő közösség egy jelentős részének ruhája sem volt. A ruhagyűjtés e nemes, ma már kevésbé ismert akcióját a zsidó közösség legszentebb helyén, a zsinagógán belül, a tóraolvasó asztal környékén is hirdették. Várták az adományt, és szétosztották az arra rászorulóknak.³⁰⁶

³⁰³ Fiatal koromban több ilyet láttam az egykori budapesti ortodox közösségekben. Hadd említsem meg a teljesen méltatlan körülmények között elfelejtett Akácfa utcai, Jósika utcai, Garay utcai, Király utcai zsinagógát, avagy a Dobozi utcai sült, a Vörösmarty utcai kis zsinagógát, vagy a mai napig reggeli és esti istentiszteleteknek is időnként helyt adó Dessewffy utcai zsinagógát

³⁰⁴ Lásd: Tóth Sándor PhD dolgozata, A föld megváltása előbbrevaló a nép megváltásánál, OR-ZSE, 2018.06.14

³⁰⁵ Ez a kifejezés szerepel a miskolci táblán.

³⁰⁶ A tóraolvasó körüli táblák betétlapjai a kor követelményeinek megfelelően változtak.

A Förster által épített zsinagóga Borsod-Abaúj-Zemplén megye kiemelkedő építménye. Az egyetlen olyan zsinagóga, amely e térségben még ma is működik. A '70-es években, mint már említettem, 70-80 ember vett részt a péntek esti, szombat délelőtti istentiszteleteken. Ma, 2012-ben, jobb esetben péntek este is és szombat délelőtt is van *minján*³⁰⁷, van istentisztelet. Förster csodálatos építményét, amelyet nemrégén városrendezési szempontokat is figyelembe véve, maga a város renováltatott, a nagyünnepek kivételével legfeljebb csak idegenforgalmi célokra használják. A helybeliek ápolják a hagyományt. Néhány tíz ember még kötődik az épülethez. Évente egyszer, az *ázkárára*³⁰⁸, az ország különböző részeiről, még külföldről is, visszajönnek az elszármazottak, vagy a követő generációk tagjai. Elzarándokolnak a temetőbe, és ott áldó kegyelettel, fájó emlékezéssel gondolnak a 16-18 ezer miskolci zsidóra. A hajdani épületek sokaságára, és benne a ma is büszkén álló, magasodó, gyönyörű Förster zsinagógára, ami hirdeti a helybeli közösség egykori nagyságát, öntudatát, büszkeségét.

Úgy tűnik, nem csak a könyveknek, az épületeknek, a magyarországi zsinagógáknak, elsősorban a vidéki zsinagógáknak is megvan a maguk sorsa.³⁰⁹

Szomorú sorsa.

³⁰⁷ Tíz főből álló imaközösség

³⁰⁸ Minden évben megrendezik a Miskolc és környéke zsidósága deportálásának emléknapját

³⁰⁹ Európa egyik legszebb zsinagógája újul meg Miskolcon, olvashattuk 2018-ban a médiákban Lásd: <https://akibic.hu/2018/01/11/europa-egyik-legszebb-zsinagogaja-ujul-meg-miskolcon/>

Adalékok a "Harminchat igaz ember" legendájának motívumtörténetéhez³¹⁰

A zsidó hagyomány szerint, minden nemzedékben található 36 igaz ember, aki miatt fennmarad a világ. A jiddis nyelvben az elnevezésük: *Lámed Vávnyik*.

Az igaz ember gondolata³¹¹ - tudományosan alátámasztott forrásirodalom nem áll rendelkezésre - már a *T'nach* irodalmában megfogalmazódik, például Szodoma és Gomora történetében. Ábrahám meg akarja menteni a két várost, azzal a feltétellel, ha meghatározott számú *cáddikot*, azaz igaz embert talál ott. A fogalom megismétlődik Mislé azaz Példabeszédek könyvében, ahol a következő áll héberül³¹²:

צדיק יסוד עולם

משלי י כה

"az igaz ember a világ alapja".

Ez az egyik alapmondat, amelyből a legenda kifejlődik. Talmudi asszociációkban e megfogalmazás úgy értelmezendő, hogy mintegy 30-45 igaz ember volt, van, illetve lesz a világon.³¹³

³¹⁰ in: Hacofe, 3. Tematikus szám: MMXII Vo. I IV. Nr. 1. A téma érintőleges bemutatására már volt kísérlet a Keresztény Közéleti Akadémia és a Keresztény- Zsidó Társaság konferenciáján, A keresztény-zsidó dialógus régi és új kihívásai című, 2005. március 10-én tartott előadásomon, címe: "A Világ Jámborainak eszméje a hagyományos zsidó irodalomban" in: <http://www.gondola.hu/cikkek/41005>

³¹¹ Tudományosan alátámasztott forrásirodalom igencsak hiányos

³¹² Mislé 10. 25.

³¹³ A responzum irodalomban is gyakran felvetődik a *Lámed váv cádikim* kérdése. Háráv Uziél Élijáhu 2001-ben így ír in: <https://www.kipa.co.il/%D7%A9%D7%>

אולם לפי דברי התלמוד במסכת סוכה יש 36 צדיקים שמקבלים פני שכינה בכל יום.

תלמוד בבלי מסכת סוכה דף מה עמוד ב

A *Lámed Váv Cádikim*, azaz a 36 igaz ember teóriája első alkalommal a talmudi irodalomban a babilóniai amora³¹⁴, Abbajé megfogalmazásában, Szanhedrin traktátusában található.³¹⁵

אין בעולם פחות משלושים ושישה צדיקים שמקבלים פני שכינה בכל דור

"Minden nemzedék a világ 36 igaz ember érdeméért áll fenn, akiket megérintett az isteni glória jelenléte".

Ennek variense Szuká traktátusában olvasható, ahol a Jesája-beli forrást is feltüntetik:

והא אמר אביי : לא פחות עלמא מתלתין ושיתא צדיקי דמקבלי אפי שכינה בכל
יום, שנאמר (ישעיהו ט) אשרי כל חוכי לו - ל"ו בגימטריא תלתין ושיתא הוו

A szentírási forrás Jesája könyvének 30. fejezetében a 18. versét jelöli meg.

אשרי כל חוכי לו

ישעיה ל יח

"...boldogok azok, akik Reá várakoznak..."

A *lámed, váv* szó számértéke: 36.³¹⁶ Erre a Jesája-i mondatra vezethető vissza talán - néprajzi, vagy vallási - szempontból a 36 legendájának bibliai alapja. A témára vonatkozó alap kutatások

³¹⁴ A tálmud korának mestere, tanítója

³¹⁵ Szanhedrin 97.a.

közül kiemelkedik Gershom Scholem³¹⁷, a kabbala kutatás egyik legismertebb személyiségének tanulmánya: *Lámed Váv Cádikim nisztárim bámászoret Jiszráél*, azaz A 36 rejtett, igaz ember a zsidó hagyományban.³¹⁸

A harminchat igaz típusát, "prototípusát" (?) kerestem a soát túlélő fiatalok között, akik hazát kerestek a kinasztító világban, akik írták, megálmodták a hággáda-interpretációt, a Cionista hággádát.³¹⁹ Ebből idézünk:

„*Má nistáná hááljlá háze mikol hálélot?*”³²⁰ Miben különbözik ez az éjszaka a többi éjszakától? Minden más éjjelen egyedül ülünk *plugáinkon*,³²¹ *háchsaráinkon*³²² és éljük eseménytelen, várakozással teli szürke életünket. De ezen az éjszakán összegyűlt a mi mozgalmunk nagy-nagy családja, gyerekek, fiatalok és öregek, hogy megemlékezzünk az egyiptomi kivonulásról, a szabadság ünnepéről, melynek jegyében napjaink egyiptomi kivonulásáért küzdünk.

Máduá? Miért oly árva és egyedülálló népünk a többi népek között? Miért üldözik, és miért gyűlölik őt? Meddig vándorol még talaját vesztetten a gálutban? Feje fölött még az ég sem szabad – szétszórtan és szétváltan bolyong. Meddig? Meddig? *Ád mátáj?*

Miért nem tárják ki országunk kapuit testvéreink előtt, kik utolsókként maradtak meg a pusztulásból, s a halálból tértek vissza?

³¹⁶ Az, hogy Rá, Istenre várakoznak, azt héberül úgy mondják, hogy *lo*, úgy írják le héberül, hogy *lámed-váv*.

³¹⁷ Gersom Sálom (Solem) 1897-1982, kabbalakutató, a 19. század egyik kiemelkedő zsidó gondolkodója

³¹⁸ A kötet 1986-ban, Tel Avivban jelent meg

³¹⁹ Lásd : Schöner Alfréd *Acionista Hággáda*, A peszách-esti olvasmány kodifikált textusának átalakítása 1945-48-ban, Magyarországon

³²⁰ Idézet a Hággádából. Peszách első két estéjének klasszikus kérdése. Héberül: *Árbá kusijot*. Forrása a Misnában található, Peszáchim traktátusa 10/4-ben.

³²¹ Plugá: munkások (főleg leendő építőmunkások) részére szervezett sejtek. Feladatuk: átképzés, felkészítés az Ország építésére.

³²² Háchsará: cionista átképző telep. Felkészítő az ereci életre. Műhelyekkel és kicsi földekkkel rendelkeztek.

Miért hallgat a világ, és miért nem törődik szenvedéseinkkel még most sem, a háború után? Meddig lesz még Izrael első az áldozatok között, és utolsó a megváltottak sorában?”³²³

E veretes sorok – pontos impresszum adatok híján – valószínűleg az 1946-ban kiadott kétnyelvű, héber-magyar könyvatos Haggádában³²⁴ láttak napvilágot.

E kötet a holokauszt utáni cionista irodalmi könyvek egyik jellegzetes alkotása.

*Haoved Hakibbuci*³²⁵ *Dror Habonim B’Hungaria*³²⁶ mozgalom kiadásában megjelent *Haggáda sel Peszách*³²⁷ a maga korában egyedi szellemi-irodalmi produktum volt.

A modernkori cionizmus ideológiájának gyökerei a 19. század első évtizedéből táplálkoznak.³²⁸ A zsidóság sorsformáló, történelmi ideológiája 1800-1948 között új lehetőséget teremtett a magyarországi zsidóság életében. Az alijázás, egy korábban is már ismert, de igazán a 19. század végétől egészen napjainkig terjedő időszak élő fogalma.³²⁹ A cionizmus a maga sokszínűségében egymástól elkülönülő irányzataival, az előbb említett mintegy tizenöt évtized viharos történelmének integráns része. Fellendülésében, aláhullásában mindig szerepet játszott a nagypolitika³³⁰ és a magyarországi zsidóság ortodox és neológ irányzatainak³³¹ viszonya a cionizmushoz

³²³ Haggáda sel Peszách, Haoved Hakibbuci Dror Habonim B’Hungaria, Budapest, é.n. p. 13.

³²⁴ Haggáda: elbeszélés.

³²⁵ Haoved Hakibbuci: a baloldali Haoved mozgalomból kivált szervezet, a kibuci élet kizárólagosságának híve.

³²⁶ Baloldali, szocialisztikus cionista mozgalom.

A fent említett – Haoved Hakibbuci Dror Habonim B’Hungaria - cím, illetve mondat mindegyik eleme önálló, bővebb, tudományos, értékelő munkát igényel. Lásd: Dror Habonim and Haoved Hakibbuci. Liskat Hakeser. Mazkirut, Ejn Charod 1947 October, in: Kibbutz Lohame Hageetaot, p. 3.

³²⁷ Peszách esti olvasókönyv, amely midrások, zsoltárköltemények, áldások, imák, pijutok, stb. gyűjteménye.

³²⁸ A magyarországi cionista mozgalom gyökerei már Herzl Tivadar előtt erősen kirajzolódtak. A Magyar Cionista Szövetség azonban csak 1927-ben alakult meg, amelyet 1947-ben betiltottak. A rendszerváltás után újjáalakult. Jelenlegi tagjai: Hanoar Hacioni, Hasomer Hacair, Bnei Akiva, Habonim Dror, Herut, Kidma, Marom, Oneg Sabbath Klub, Oz Ve Salom, WIZO és a Likud.

³²⁹ Az alijá szó, „felmenetelt” jelent. Az Izraelbe való hazatérés, kivándorlás terminus technicus. A fogalom már Genezis könyvében (50.12) is megjelenik.

A témáról lásd: NOVÁK 1998.

NOVÁK 2000.

³³⁰ Lásd: KOMOLY 1992.

³³¹ Lásd: PIETSCH 1999. 84-99.

Hillél és a pogány ábrázolása a Kneszet menóráján³³²

A mai napon különböző vallású, de a Bibliát forgató tanulmányozó és kutató emberek foglalkoznak „Széfer Bámidbár” Mózes Negyedik Könyvének összességével, illetve különböző reminiscenciákkal. A bevezető előadás szóljon Mózes IV. könyvének fontos motívumáról, a menoráról.

A Kneszet menórája

Az első képen a monumentális kompozíciót, láthatják, azt a 3,5 méteres menorát, amely Jeruzsálemben, Izrael fővárosában a Kneszettel az izraeli Parlamenttel szemben található.³³³ Az elmúlt 10 esztendőben különböző konferenciákon lehetőségem volt Benjámin Elkáná szobrász ezen kompozícióját bizonyos szempontok alapján analizálni.³³⁴

³³² Elhangzott: az OR-ZSE Dísztermében, a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából tartott Széfer Bámidbár c. konferencia bevezető előadása, 2013.11.11. Az előadás hanganyagát ...lásd: http://www.or-zse.hu/mtud2013/2013_11_11_szecsikonf_soner1.mp3

³³³ Osztfeld, Hává – Bec, Szára, *Má meszáprim hátávlitm biMenorát háKneszet*, 1993.

³³⁴ - Sch.A. „És készíts színarany lámpatartót...” Gondolattöredék a Kneszet-kert menorájának analizéséhez in: hegedus.bzsh.hu/web/index.php/dr-schner-alfred...

- Sch.A. Megváltás és a Jövő. A megváltás képzetének allegorikus-történeti asszociációi a Knesszet-kerti menóra reliefjein in: <https://www.or-zse.hu/dvar/dok/amegvaltas/soner-amegvaltas2009.htm>

Szemből nézve a baloldali első és második kar összes díszítését láthatják, a rajtuk lévő reliefeket, illetve a középső relief sort már alkalmam volt vizsgálni. Most jobbról a második kar reliefjét analizálom. Amint arra már utaltam, Mózes IV. könyve foglalkozik részletesen, és a kommentár irodalom még annál is gazdagabban a „menorá”, vagy magyar kiejtéssel a menorá képzetével. Az ókori vándorlások idején amikor Izrael gyermekei a sivatagban vonultak Egyiptomból az Ígéret földje felé, a Szentírás adatai szerint és a későbbi kommentátorok precíz elemzése alapján építettek egy ideiglenes lakhelyet, „Miskán”-t, ahol az „istentiszteleteket” tartották. A Szentírásból vett mondat közismert citátum, amely több zsinagóga oromzatán szerepel. Többek közt a Dohány utcai zsinagóga bejárati portálja felett hatalmas betűkkel mintegy üzenetként áll a veretes mondat:

ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם

שמות כה ח

„Készítsetek Szentélyt nekem, hogy közöttük lakozzam.”³³⁵

ועשו לי משכן ושכנתי בתוכם, ולא אמר ושכנתי בתוכם לרמוז כי לא עיקר עשיית
המקדש ועל ידי זה תשרה שכינה, אלא העיקר הוא שיטיבו מעשיהם ללכת בדרך
הישר והיה לבבם שלם לפני השם³³⁶

Tehát nem a Szentélyben, hanem közöttük!

Nem a falak között, hanem az emberek között, az emberek szívében, az emberek lelkében, az emberek gondolataiban. A *Miskán*, a pusztai vándorlások szentélye egy meghatározott struktúrával rendelkezett, amelyet a hagyomány szerint az első művészember, Becálél ben Uri, ben Húr, azaz Becálél Úrinnak a fia és Húrinnak az unokája készített.³³⁷ A kommentár irodalom szerint a mindenható Úristen tűz formájában megmutatta a menorá külső megjelenési formáját, előképét, prefigurációját, amelynek alapján elkészült az a menorá, amely aztán a *Miskán*ban a vándorlások templomában a szolgálatban lévő papok, a kohániták rendelkezésére állt.³³⁸

³³⁵ Smot 25.8,

³³⁶ Lásd: Saul Regev prof. Kommentárját Trumá hetiszakaszához, in <https://www.biu.ac.il/JH/Parasha/teruma/reg.html>

³³⁷ Smot.31.1-10

³³⁸ Menáchet 29/a

תניא רבי יוסי ברבי יהודה אומר ארון של אש ושולחן של אש ומנורה של אש ירדו
מן השמים וראה משה ועשה כמותם, שנאמר: "וראה ועשה כתבניתם אשר אתה
מראה בהר"

תלמוד בבלי, מסכת מנחות כט, א

A Menóra a Jeruzsálemi Templomban, a Salamon, Dávid fia által épített Templomban ugyanazt a szerepet töltötte be, mint a *Miskán*ban a vándorlások idejének Gyülekezeti Sátorában. Az első templomban és a második Jeruzsálemi templomban, amely az i.sz. 70-ben elpusztult, azonos hivatást töltött be. A közös bennük, hogy mindezekben ott volt a menóra. A világítótest, amely éjjel nappal égett és meg volt a maga klasszikus értelemben vett rendeltetése és küldetése.

Mi a kapcsolat az ókori, a vándorlások korának menórája, és a Jeruzsálemben felépült, épített menóra között? A több ezer éves zsidóság jelkép sorozatának egyik legősibb motívuma a menóra. Amikor hallgatóimtól kérdeztem, hogy véleményük szerint melyik a legismertebb zsidó motívum, nagyobb részük azt mondta, hogy a Dávid csillag a Mágen Dávid. S amikor érveltem, hogy talán ez a "legfiatalabb" zsidó motívum nagyon meglepődtek. Annak ellenére, hogy az ókorból ismerünk számos Dávid csillag ábrázolást, azok semmilyen összefüggésben nincsenek a mai Dávid csillag motívummal, hanem a keleti kultusznak eltérő háttérrel rendelkező formái.

A leginkább domináns jelkép tehát a menóra.

Jól ismert például az „etrog”, vagy a „luláv” is, amelyek jellegzetes ókori zsidó művészeti, ha úgy tetszik művészettörténeti motívumok.³³⁹ Nem véletlen, hogy amikor intézményünk újjá alakult, és magunknak logót választottunk, a menóra, a legősibb szimbólumok egyike mellett döntöttünk.

S most néhány gondolatébresztő mondat a *Menorát háKneszet*-ről

AZ 1950-es évek elején felkérték a korszak ismert szobrászát, a Németországban született, de később Nagy-Britanniában élő és alkotó művészt, Benjamin (Beno) Elkánát, készítsen tervet, szimbolizálандó a kapcsolatot az ókori zsidóság és a modernkori zsidóság között, művészeti-ikonográfiai szempontból. Elkáná terve az volt, hogy menórát kell újból megfogalmazni. Ez utalna az ókori Jeruzsálemi Szentélyben, korábban a vándorlások korában szolgálatot teljesítő menórára, de még sem ugyanaz. Elkáná mindenképpen olyan művet akart alkotni, amely asszociációs rendszer, gondolati párhuzam az ókori menóra és a modernkori menóra között. A

³³⁹ Lásd Zvi Ilán könyvének bevezető tanulmányát, in: *Bátéi kneszet kedumim...*, Jerusálajim, 1992.

donátor Nagy-Britannia Parlamentje volt. A menóra 1954-55-ben készül, '56-ban felavatják, és elhelyezik a Kneszet épülete előtt.

A menorá ágait mintegy harminc kisebb relief díszíti.. Ezek a medalionok a zsidó történelem különböző eseményeire utalnak. Most tehát jobbról a második karról szólok.

Az első, kép Hilél és a pogány jelenete, Sábát traktátusának klasszikus története. A második kép Bar Kochba szabadságharc egyik vezérére utal. A harmadik Simon Bár Jocháj a kábbalá gondolatának megfogalmazóját és elindítóját ábrázolja. Az utolsó a háláchá kérdésköre, középen Áronnal, a főpappal, valamint Áron és gyermekeinek története.

A Talmud Sábát traktátusában beszél azokról az elemekről, amelyek a klasszikus irodalom forrásai lettek. A polgári időszámítás szerinti első-második század korszakában vagyunk, 1800-1900 évvel ezelőtt, amikor az ókori zsidóság két szellemi centrummal rendelkezett, két klasszikus iskolával. Az egyik Hilél iskolája, a másik Sámájé.

Sámáj³⁴⁰ és Hilél³⁴¹ két világlátás.

Hogyan és miképpen próbálják a mindennapi élethez idomítani a háláchát, a vallási törvényt, hogyan és miképpen gondolják az életet megszervezni, újra rendezni az új történelmi miliőben. A két mesterre Sámájra és Hilélre egy-egy szakkifejezést használ a klasszikus irodalom. Sámájra, „*lechumrá*”, a szigorító, Hilélre „*lekulá*” könnyítő jelzöt használja. Sámáj fundamentalista volt, és Hilél reformer? Nem! Mind a ketten próbáltak alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez. Sámáj inkább a nehezítő megoldásokat részesítette előnyben, Hilél a toleranciára, a békés megoldásra törekedett, a kompromisszumra. Ime, az eredeti textus Sábát traktátusából³⁴²:

שוב מעשה בנכרי אחד שבא לפני שמאי א"ל גיירני ע"מ שתלמדני כל התורה כולה
כשאני עומד על רגל אחת דחפו באמת הבנין שבידו בא לפני הלל גייריה אמר לו
דעלך סני לחברך לא תעביד זו היא כל התורה כולה ואידך פירושה הוא זיל גמור

שבת ל"א א

A klasszikus kérdés, melyet sokan ismernek, hogy egy pogány odamegy Sámáj mesterhez és azt mondja neki: szeretnék betérni a zsidóságba. A Talmud tele van humorral, ez is egy csöpp kis szarkazmussal lett átítatva. Addig, amíg fél lábon állok, addig mond el, hogy mi a zsidóság lényege – szólt a pogány. Hogy valaki megfogalmazza egy ideológiai gondolat lényegét ennyi

³⁴⁰ Sámáj az i.e. I. századi korszakos mester, aki az u.n. Párok Korában az utolsó Bét Din feje volt.

³⁴¹ Hilél az I. században, a Párok Korában a Szánhedrin feje volt, korszakformáló egyéniség

³⁴² Sábát 31.1.

idő alatt, lehetetlen. Sámáj elkergette. A pogány elmegy Hilélhez, a másik iskolamesterhez, a kérdés ugyanez volt: mond el nekem mi a zsidóság lényege addig, amíg fél lábon állok. Hilél így szólt, a korszak klasszikus nyelvén arameusul:

דעלך סני לחברך לא תעביד זו היא כל התורה כולה ואידך פירושה הוא זיל גמור

שבת ל"א א

„amit nem akarsz magadnak, azt ne tedd a másiknak.”³⁴³

Ez a zsidóság lényege. Az összes többi csak kommentár. Majd hozzátesz egy mondatot: most pedig indulj el, és kezdj el tanulni! Ezt a gondolatot fogalmazza meg Benjamin Elkáná ezen a reliefen. Jobb oldalon ott áll Hilél mester, vele szemben a pogány, ahogy fél lábon áll, és sugallja a kérdést: mondd mi a zsidóság lényege?

Minden igazi alkotás hordoz örök értékű üzenetet. Visszatérünk a legelső kompozícióhoz, a menórához. Ott olvasható egy olyan idézet, amelynek forrása Zehária könyvében található, és itt a menóra két oldalán végig húzódik:

לא בחיל ולא בכח כי אם ברוחי אמר יהוה צבאות

זכריה ד ו

„nem erővel, nem fegyverrel hanem szellemmel így szól az Örökkévaló, az Égi Seregek Ura”³⁴⁴.

³⁴³ Sábát trakt. 31/a

³⁴⁴ Zechárjá 4.6.

Zsinagóga Toledóban

Santa Maria La Blanca zsinagóga³⁴⁵

A spanyol zsidóság aranykora - héberül *Tor házáv sel jehudé Szfárad* - a 9-13. századi Spanyolország gazdasági fellendülésének ideje, melynek integráns része a gondolatok szabad szárnyalása, amikor három világvallás – zsidóság, kereszténység, iszlám – együttélése válik lehetővé, mely igen ritka az emberiség történelmében. Politikai, kulturális, tudományos szellemtörténeti értelemben a spanyol zsidóság a maximumot érte el, illetve nyújtotta. Bizonyos országokban, bizonyos helyeken a sok szenvedést és megpróbáltatást is átélő zsidóság időnként „kegyelmi” állapotban részesül az Örökkévalótól, aranykorszaka van.

³⁴⁵ Sinagoga de Santa Maria La Blanca, zsinagóga Toledóban, in: Yerusha, Zsidóság és kulturális antropológia. Online folyóirat, 2014/1

in: <http://www.yerushaonline.com/content/?v=6a3a7df2>

A korszakot különösen akkor érthetjük meg, ha egy kicsit beleolvasunk abba a szépirodalomba, amely ez alatt a háromszáz év alatt héber, vagy arab nyelven jelent meg. Köztudott, hogy a zsidó irodalom egy része nem héber nyelven, hanem arabul látott napvilágot, hiszen az volt akkor a domináns nyelv. E kor kiemelkedő személyisége a költő Slomo ibn G'virol³⁴⁶ és a költőfejedelem Juda Ha-Lévi,³⁴⁷ aki filozófus és orvos is volt egyszerre. Legismertebb műve, amely a mai napig olvasmányaink tárgya és kutatásaink forrása, a híres Kuzari. A Cion iránti vágyódását kifejező versciklus a zsidó irodalomtörténetbe Cionidák néven

³⁴⁶ Slomo ibn G'virol (Gáborol) költő. Salamon Ibn G'virol született Malagában, majd Granadában nevelkedett. 1070 körül halt meg Valenciában. Megveti az életörömeiket. Költeményei akár világfájdalmat, akár bölcselkedést, akár gúnyt közvetítenek, telve vannak pompás képekkel. Az első a héber költők közül, akinek szíve népéért és földjéért dobog...” in.: Scheiber Sándor, A feliratoktól a felvilágosodásig, Múlt és Jövő Lap-és Könyvkiadó, Budapest, 1997. p.148.

A spanyol aranykor költőjéről magyar nyelven lásd: Dr Kiss Arnold, Salamon Ibn Gabirol, in.: Népszerű zsidó könyvtár, h.é. nélkül

³⁴⁷ Jehuda Halevi, A judaizmus mint poézis és mint antifilozófia, in: Staller Tamás, Zsidóság és filozófia, Budapest, 2006, pp 70-92.

vonult be.³⁴⁸ Ibn G'virol A királyi korona *keter malchut* című verse a zsidó liturgiába is bekerült, a korabeli világlátásról tesz tanúbizonyságot.³⁴⁹

E korszak a legszebb, a leggazdagabb és legtökéletesebb illusztrált héber nyelvű kéziratokat produkálja, melyek közül jó néhány magyarországi közgyűjteménybe is bekerül, így a Magyar Tudományos Akadémia Keleti Gyűjteményének Kaufmann Kollekcijába, ahol kiemelt figyelemre tarthat számot az ún. Kaufmann Haggada.³⁵⁰ 1300-ban jelenik meg Barcelonában a *A Hágádát Szarajevo a szarajevói Haggada*, mely a 19. sz. közepén került elő Szarajevóban, s így nevét e városról kapta.³⁵¹ E haggada azon haggadák legismertebbike, amely tartalmában a legjobban közelít a Biblia Pauperum³⁵² fogalmához. Az első rész a világ teremtésének a misztériumától Mózes haláláig kis illusztrációkban, figurális ábrázolással mutatja be a bibliai történetet.

Toledo az i.e. 2. században már létező település volt. Egyes - nem történelmi – források feltételezések szerint a 2200 évvel ezelőtti városalapításban zsidó emberek is részt vettek. I.e. 192-ben elfoglalják a rómaiak. Feljegyzésekből tudjuk, hogy a fegyverkereskedelem és a toledo

³⁴⁸ Lásd: Patai József, *Héber költők*, Budapest 1916, pp 128-155

„Gabirol egyházi dalait a zsidó néplélek annyira megbecsülte, hogy azok helyet foglaltak a különböző rítusú liturgiákban, imádságos könyvekben, imarendekben. A *keter malchut*-ot latinra Donatus, spanyolra Nieto, németre Dukes, Sachs és Heller, magyarra több részletet Klein Mór fordított, az egészet Kecskeméti Lipót.” in.: Dr. Kiss Arol, Salamon Ibn Gabirol, h.é.n. p. 38.

³⁴⁹ Lásd: Lewin, Jisráél, *Keter málchut leRábi Slomo Ibn G'virol*, Tel Aviv, 2005.

³⁵⁰ Kaufmann Haggada 2. kiadás

E sorok írójának felkérésére az OR-ZSE volt hallgatója, Reiner Rafael a következőket írta szemináriumi dolgozatában: „A Kaufmann-gyűjtemény három csoportra tagolódik: kódexek és kéziratok, geniza-töredékek, és nyomtatott könyvek. A kéziratok a héber irodalom összes ágára és korszakára kiterjednek. Ilyen a héberbetűs arab nyelven írt *Kitáb al-muhtavi*, Júszuf al-Baszír műve a 11. századból, vagy a Misna-kódex, mely egy Dél-Arábiából származó zsidó tudós szorgalmából a teljes Misna kritikailag megrostált szövegét nyújtja. A kéziratok között egy *hungaricum* is található - Buda visszavételének (1686) egy szemtanútól héber nyelven írt elbeszélése. A gazdagon díszített, festményes kéziratok, a zsidó könyvművészet legszebb alkotásai közé tartoznak, ezért a gyűjtemény inkább műtörténeti, semmint irodalmi szempontból bír nagy értékkel. Ilyen az ún. Kaufmann-Haggada, melynek facsimile-kiadása két ízben is megjelent, először Scheiber Sándor (1957), majd Gabrielle Sed-Rajna (1990) gondozásában. in: <http://www.or-zse.hu/konyv67.htm>

³⁵¹ Szarajevói Haggada, az 1300-as évek elején, Barcelonában jelent meg. Története unikális. Valamikor 1850 és 1880 között került elő olyan formában, hogy Szarajevóban (ahol szefard zsidó közösség van a mai napig) meghalt egy idős zsidó, és a család nem tudta kifizetni a temetés költségeit. Hogy valamilyen módon mégis kompenzálja az összeg ki nem fizetését, egy könyvet adományozott az elhalt könyvtárából a Hevra Kadisának. Így került elő Szarajevó városában a Spanyolországban írott illusztrált kézirat Haggada, amely a nevét arról a városról kapta, ahol előkerült. Két facsimile kiadása Belgrádban jelent meg.

³⁵² Biblia Pauperum. A szegények Bibliája, értsd: az emberek tudatlanok, analfabéták voltak, ezért a bibliai történeteket illusztrációkkal mutatták be, vizualitással tudták elősegíteni a pedagógiai és hitbeli gondolatokat.

penge gyártásának fő központja volt. Az i.sz. 540-ig a neve Toldot volt. I.sz. 711-ben a muzulmán hódítás során a város arab kézbe kerül. Később a kereszténység dominanciája nyomja rá bélyegét a város, illetve az ország szellemi arculatára. E korszak tehát a muzulmán világ, szellemiség, a zsidó háttér és a hódító katolicizmus, a kereszténység hármasság köteléke, mely 1492-ig, a kiűzetésig tart, amikor spanyol Izabella és Ferdinánd kiűzi a zsidókat és a muzulmánokat Spanyolországból.

Korabeli források szerint az i.sz. 5. században, 550 körül már jelentős zsidó közösség élt Toledoban, a zsidóság virágzása a 11. századra tehető. A 11. századi keresztény mozgások, győzedelmes hadjáratok következtében a katolicizmus dominanciája került előtérbe. S bár ugyanez történt Toledoban is, a zsidóságnak a muzulmán kultúrával való szimpátiája változatlan maradt szellemiekben, nyelvében és nem utolsósorban művészetében, különös tekintettel az építészetre. A korabeli antiszemitizmus ott sem múlt el nyomtalanul, 1180-ban már korlátozzák a zsidók jogait Toledoban, amit RIF jegyzett le.³⁵³ Ám a zsidóság létrehozta saját intézményeit, a Temetkezési Egyletet (Hevra Kadisa), rituális fürdőt (mikve), tanintézményeket (héder, jesiva), zsinagógát, stb.

Judeira, a zsidó negyed

³⁵³ RIF= Rabbi Jichák Álfászi (1013.1103). Észak Afrikában született és Lucenában elhunyt tudós. Rabbi Niszim ben Jákok és Rabbi Chananel ben Chusiel tanítványa, 1088-ban elhagyja szülőföldjét és Cordovában telepszik meg. Iskolateremtő mester volt. Korszakformáló munkássága elsősorban a halachára koncentrál., több száz responsuma formálta kora és a későbbi korszakok szellemi arculatát

Toledo egyik dombján, a Juderia, a zsidó negyed központjában építik fel 1205-ben zsinagógájukat. A zsinagóga természetesen Jeruzsálem felé nézett, gyönyörű apszisa, *áron hákódese*, frigyszekrénye volt. A zsidóság építészet történetében a frigyszekrények két típusát ismerjük. Az egyik az a típus, mely a keleti fal síkjában van, nem mobil, amelyet a spanyol kultúrkörben nem frigyszekrénynek, hanem *héhál*-nak neveznek. A másik, a keleti falon lévő mozgatható frigyszekrény, melyet négy keréken ki lehetett vinni a templomból, ha éppen nem imádkoztak. A Santa Maria La Blanca zsinagógában állandó frigyszekrény van. 28 oszlop tartja a zsinagóga boltozatát.

Ha egy székesegyházról beszélünk, azt mondhatnánk, öt hajós, mivel zsinagógáról van szó öt elkülöníthető oszlop sor díszíti, az oszlopok tetején pedig nem a görög kultúrából ismert klasszikus dór, ion, vagy korintoszi oszlopfők találhatók, hanem ún. mudejar oszlopok³⁵⁴. Ennek az építészeti kultúrának a képviselői nem az „avantgárd” kultúrkörhöz tartoztak, hanem toleránsak voltak a fennálló társadalmi renddel, hogy működésük viszonylag zökkenőmentes lehessen. A mudejar építészet elterjedt és ismert volt a spanyol kultúrkörben.

Santa Maria La Blanca zsinagóga. Belső enteriőr

³⁵⁴ A mudejar arab szó, mely engedelmességet jelent.

Nemcsak az oszlopfők különlegességében nyilvánul meg, hanem az ablaknyílások speciális szerkezetében is látható. A rózsablakok motívuma a 11. századtól kezdődően végighúzódik egész Európán, s elérkezik egészen Pestig, hogy az 1859-ben felavatott Dohány utcai zsinagóga geometrikus motívumaiban felismerhessük a spanyol-mór hatást, majd a stílus teremtő Dohány utcai zsinagóga mintájára, hatására épült zsinagógákban ugyanúgy megjelennek e motívumok. A toledo-i zsinagógával összefüggésben érdemes megemlíteni az ággádikus midrás állítását:

כשאדם בונה בית עושה לו חלונות צרות ורחבות מבפנים, כדי שיהא האור נכנס מבחוץ ומאיר מבפנים. ושלמה שבנה בנת המקדש, לא עשה כך. אלא עשה חלונות צרות מבפנים ורחבות מבחוץ, כדי שיהא האור (הרוחני שהיכל) יוצא מבית המקדש ומאיר לאורם³⁵⁵

במדבר רבה פרשת טו

Látható minden, az oszlopok, az ívek, a geometriai díszítés és azok a különleges ablakok, melyek befelé szélesednek és kifelé szűkülnek, mert a zsidó hagyomány szerint a Jeruzsálemi Szentély ablakai voltak ilyenek azért, hogy „a belülről megvilágított Tóra a maga fizikai és szellemi valóságában kifelé szórja a fényt, és a fizika törvényei szerint, minél szűkebb a rés annál messzebbre világít.”³⁵⁶

³⁵⁵ Bámidbár Rábá 15. fejezet

³⁵⁶ Machon háMikdás közleményét lásd: <https://www.temple.org.il/single-post/>

Fresko-részlet, Santa Maria La Blanca

Eltűnik zsinagóga jellege a Santa Maria La Blanca zsinagógának az 1300-as évek elején, mert elveszik a zsidóktól, és ráépül egy katolikus templom. Összeolvad a zsinagógai és a katolikus templomi milliő. Az áron hákodes fölé egy kereszt kerül. A 19. sz. vége óta újra zsinagógává minősítik, azonban már nem működő zsinagógaként funkcionál, hanem, mint nemzeti látogatóhelyet tartják számon. Tulajdonosa a spanyol állam, mely átadja a Spanyolországi Zsidó Hitközség közösségének egy „csere-megállapodás” keretében, Izrael Állama felajánlja, hogy Az „utolsó vacsora” termét átadja a katolikus egyháznak, ha a katolikus egyház a Santa Maria La Blanca zsinagógát visszaadja a zsidóságnak. Évtizedek beszédes hallgatása után új fordulat következett be az épület sorsába. Erről így számolt be a sajtó:³⁵⁷

„A toledói zsinagóga épületéért cserébe a katolikus egyház ellenőrzése alá kerülhetne a Sion-hegyi utolsó vacsora terme, amennyiben létrejön a pénteken párizsi források által megszűntetett, a maga nemében példátlan alku.³⁵⁸ A 12. században Toledóban épült zsinagógát kaphatja meg Izrael, amennyiben - korábbi ígéreteihez híven - a katolikus egyháznak átadja a Sion-hegyen álló gótikus épületet, amelynek első emeletén található a Coenaculum.³⁵⁹ E terem maradt csak meg a Mária "elszenderülése" emlékére a keresztesek által emelt templomból. Párizsi források szerint a cserealku feltételeit jelenleg tanulmányozza az izraeli kormány, s elképzelhető, hogy az izraeli államfő 2005. novemberi vatikáni látogatása során köttetik meg a példátlan "barter", a készülő államközi szerződésre építve.

Jeruzsálemben még 2000-ben az akkori katolikus pápa, II. János Pál tartott misét azon a helyen, ahol a keresztény hagyomány szerint lejáratott a bibliai utolsó vacsora. A Jeruzsálem óvárosának falain kívül, a Sion-hegyen álló Mária halála apátsági templom egy boltozatos kőcsarnoka ott épült, ahol Jézus megjövendölte tanítványainak Júdás általi elárulását és önnön kereszthalálát. Az épületet az izraeli kormány restauráltatta, s a világ minden tájáról érkező keresztény csoportoknak szinte "kötelező" felkeresni e kegyhelyet. Egyébként az utolsó vacsora

³⁵⁷ in: National Geographic Magyarország, 2005. október 14.

³⁵⁸ H.M. egyetemünk c. egyetemi tanára személyes kapcsolata révén érdeklődésére 2007. novemberében az illetékes vatikáni körökben, azt a választ kapta, hogy a megegyezés még várat magára.

A megállapodás a mai napig nem köttetett meg (2020)

³⁵⁹ Az utolsó vacsora terme

terme alatt, a keresztes épület alsó szintjén található néhány kamra, melyeket Dávid király sírjaként tisztelnek.”³⁶⁰

³⁶⁰ in: National Geographic Magyarország, 2005. október 14.

Fényt áraszt... a lélek melegét is átplántálja...³⁶¹

Térségünk egyik legtekintélyesebb, legnagyobb múlttal rendelkező és mindig megújulásra képes közössége a Komáromi Zsidó Hitközség. Olyan gyülekezet, amelyet végigszántott és elemeire bomlasztott az elmúlt évtizedek viharos története. Ugyanakkor a 20. század utolsó évtizedének egyik jellegzetes mikro csodája a fönix poraiból újraéledő helyi zsidó közösség. Megrázó, megdöbbentő, de talán nem meglepő történet az övék. Mélyen hívő emberként, rabbiként azt mondom: a Mindenható áldó kegyelme, mosoly-töredéke lengi körül e kis közösség újjászületésének, revitalizációjának körülményét.

Mi az, ami lehetővé teszi, segíti e történéseket?

Egy tántoríthatatlan család rendíthetetlen hite és optimizmusa?

Két irodalmi csengésű névvel megáldott fiatalember elszántsága, reménye, küzdeni akarása, céltudatossága?

A történelmi változások üzenete? Kérdések fogalmazódnak meg bennem, amelyekre egyértelműen hallom a válaszokat. A bennem felgyülemlett érzelmeket vetem most papírra, és – szinte vázlatpontokban - foglalom össze napjaink közép-keleti valóságának egy töredékét, a valóságos és virtuális közösségek megszületésének konkrét eredményeit. A KZSH centrumként működik, amely vonzza, egybefogja, irányítja a közvetlen környezetében élők vallásos életét, adott esetben világképét. Őrzi, óvja és áhítattal vigyázza az elődök építette templomot, melynek emlékét imával szenteli meg a rendszeresített, s már-már újjáéledő hagyomány. Múzeumában különleges színárnyalatokkal ékesített áhítat uralja a néha kifejezetten varázslatosnak tűnő múlt relikviáit. Nagyünnepen és többször *sábátkor* újból megtelik, a fohászoktól megszentelt ódon épület. Együtt tanulják és tanítják a zsidó hagyomány alapjait. A tradíció átöleli az ország minden városából érkező vendéget, s a térség múltját kutató, s jelenét vizsgáló emberek vibrálásait is áthatja. Az OR-ZSE végzettjei, hallgatói is hozzájárultak a vallási élet felélesztéséhez, mivel a Tóra igéit olvasták, interpretálták a közösség tagjai számára. Kántoraink, kántorjelöltjeink fohásza lélektől lélekig szól.

³⁶¹ A 20 éves Hitközségi Híradó köszöntése
in: Hitközségi Híradó XIV. reg. évf. 5-6. szám, 240-241. szám
Komárno, 2016. május-június

A Komáromi Zsidó Hitközség életében – legalábbis, ami a legújabbkori történetét illeti - meghatározó jelentőségű, illetve súlyú volt a „Menház” elnevezéssel elkészített zsidó kulturális és közösségi központ honlapja. Létszámában, az ismert történelmi okok miatt, jelentős mértékben megfogyatkozott, identitásában meggyengült közösségnek, illetve közösségi életnek segítségére sietett a 20. század végének, illetve a 21. század elejének technológiája. És megszületett a Komáromi Zsidó Hitközség virtuális változata. Így országhatárokon és földrészekon keresztül húzódik egy kis szlovákiai zsidó közösség útjának és jelenének értékelése. A magyar, szlovák, angol és héber nyelvű honlap-változat egy picit már a jövő felé szól, a jövő ígérete.

Pont húsz esztendővel ezelőtt született meg a kulturális közösség központjának gondolata, amely az 1996-ban felújított zsidó Menház épületében adott otthont a háború előtti háromból egyedülként fennmaradt zsinagógának is. Külön figyelmet érdemel, hogy a közösség egykori neves tagjairól elnevezett termekben teljességre törekvő képet igyekeznek nyújtani a zsidóság történelméről, szokásairól és kultúrájáról. Hadd említsem itt meg a Schnitzer Ármin³⁶² Mikromúzeumot, a Spitzer Béla nevét viselő kis könyvtárt,³⁶³ a Pinchas Leb Frieden Oktatási Forrást³⁶⁴, a Hitközségi Híradó online-ját, a különböző közösségek, testvér hitközségek információs bázisát is. Iskolai emlénapokat tartanak Komáromban, Nagymegyereen, Párkányban, Dunaszerdahelyen, Marcelházán és így tovább, és így tovább...

Felnőttoktatásuk és tanár továbbképzési fórumuk a maga nemében szinte teljesen egyedülálló, mintaértékű, példaértékű. Befejezésül, szabadjon egy személyes élményt megosztani az olvasóval. Érzelmi és baráti kapcsolataim mintegy húsz esztendőre vezethetők vissza. Többször voltam Komáromban személyesen, és egyik alkalommal az amerikai konzervatív mozgalom egyik kiemelkedő személyiségének, rabbi Arnold Turetskynek és feleségének látogatása koronázta meg komáromi vizitációnkat.

Az azóta már elhunyt nemzetközi hírű tudós rabbi és kiváló pedagógus Turetsky, egy *sábátot* töltött a városban. Tórát olvasott, tanított, emberekkel beszélgetett.³⁶⁵ Magával hozta az amerikai közösségek üzenetét és szeretetét. Az ott elhangzott egyik prédikációjának utolsó mondatát idézem, amelyben Jeremiás próféta szavait citálta:

³⁶² Schnitzer Ármin (1836-1914): Az Országos Rabbiegyesület elnöke, Komárom főrabbiája

³⁶³ in: <https://kehreg.com/spitzer-bela-konyvtarkniznica/>

³⁶⁴ in: <https://www.slideshare.net/guestd781fd/pinchas-leb-frieden>

³⁶⁵ Rabbi Arnold Turetsky 2002-ben tartott előadást Komáromban, in: <https://or-zse.hu/hirdetes/2002/komarov2002.htm>

כה אמר יהוה קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה מאנה להנחם

על בניה כי איננו

ירמיהו לא יד

„Hang hallatszik a magasságokban. Ráchel siratja gyermekeit, akik már nincsenek...”³⁶⁶

כה אמר יהוה מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה כי יש שחר לפעלתך נאם יהוה ושב

מארץ אויב

ירמיהו לא טו

„S mégis töröld le szemedből a könnyeket, és ne legyen ajkadon több sírás , mert van jövője

tetteidnek, van jövője az utódaidnak”.³⁶⁷

A néhai rabbi Turetsky által említett jeremiási idézettel köszöntöm az olvasót, és kívánok a Komáromi Hitközség összességének, idősebb és fiatalabb vezetőinek további alkotókészséget, hosszú évtizedeket, legyenek továbbra is képesek összefogni e térség zsidóságát és, mint a történelmi sötétségben a fáklya, világítsanak, szórják a derű, az optimizmus és mindenek előtt a Tóra világosságát, amely nemcsak fényt áraszt, hanem egyben a lélek melegét is átplántálja az arra áhítóknak.

³⁶⁶ Jeremiás 31.14.

³⁶⁷ Jeremiás 31.15.

Egy zsinagóga útja Suriname-tól Jeruzsálemig³⁶⁸

Bét hákneszet cedek vesáalom

Suriname zsinagógája a maga nemében unikális. Azt mondani egy zsidó templomról, hogy „unikális”, eléggé általános jelző, hiszen melyik zsinagóga nem egyedi.

A Dohány utcai, a világ talán legattraktívabb, legnagyobb zsinagógája, vagy nem messze ettől romos, vagy felújított állapotában – mindig szépségében pompázó Rumbach utcai templom? Vagy ha továbbmegyek a Kazinczy utcai ortodox schül,³⁶⁹ amelynek belső tere a maga nemében lenyűgözi az odalátogatót? Kilépve Budapestről, Szegedtől Debrecenen át Apóstagig, Miskolctól Nagykanizsáig, Győrtől Kaposvárig egyedi zsinagógák sorát látjuk, amelyek a maguk nemében szintén egyedülállóak.

Amiért e téma felkeltette érdeklődésemet, annak elsősorban az az oka, hogy néhány héttel ezelőtt, amikor Izraelben jártam, az Izrael Múzeumban egy egész új tárlatot, egy teljesen különleges kiállítási részt néztem meg, ahol négy zsinagóga látható. Az eredeti helyszíneken darabokra szedték őket, és az adott államok engedélyével elhozták Izraelbe, és a múzeumban egymás mellett ismét felépítették őket. 16-17-18. századi zsinagógákról van szó. Az Indiából származó a legrégebbi³⁷⁰ Cochin városából, a németországi egy fából készült illusztrált zsinagóga Horb-ból³⁷¹, Olaszországból, Venetóból egy barokk stílusú zsinagóga³⁷² és a negyedik, Suriname fővárosából, Paramarivoból került a kiállító térbe.

Horb fazsinagógájának díszítése

³⁶⁸ in: <https://mazsihisz.hu/hirek-a-zsido-vilagbol/mazsihisz-hirek/schoner-alfred-egy-zsinagoga-utja-suriname-szigetetol-jeruzsalemig>

³⁶⁹ schül: zsidó templom (jiddis)

³⁷⁰ Kadavumbagam zsinagóga, Cochin (india) (1539-44)

³⁷¹ Horb zsinagógája, közel Bamberhez (Németország), 18. század közepén fából épült, díszesen textussal illusztrált

³⁷² Vittorio Veneto zsinagóga (Olaszország), 1646- ban épült barokk templom

Az egykori Suriname-i zsinagóga külső látképe

Ott álltam a négy zsinagóga, négy kultúra előtt, s a köztük lévő összefüggéseken gondolkodtam. Ez alkalommal a Suriname-i Nevé Shalom zsinagógára koncentrálok. Suriname Brazíliától északra, a Karib tengeren lévő egykori Holland Guayana középső része.

Hogyan kerültek zsidók Suriname szigetére a 17. században? Hogyan jutnak el zsidók „a világ végére”, s írják zsinagógájuk keleti homlokzatára: „Mindenható Istenem, hallgasd meg a fohászomat, Jákob Istene!” Fohással az ajkukon érkeztek ide ezek az emberek, akikről a korabeli leírásokból jól ismert, hogy valamennyien Spanyolországból menekültek az 1492-es kiűzetés következtében. Ismert tény, hogy spanyol Izabella és Ferdinánd kiűzte azokat a zsidókat és muzulmánokat, akik nem akartak áttérni a katolikus hitre. Abból az országból akarták elűzni a zsidókat, amelyben a zsidóság spanyol aranykorában Juda Halevitől Hazdai Ibn Sapruton át Abraham Ibn Ezráig alkotott, s gazdagította Spanyolország és egész Európa kultúráját. E szfárádi (spanyolországi) zsidóság egy része a kiűzetés után Németalföldre került. Németalföld a maga szabadelvűségével, a szabad vallásgyakorlás megengedésével különleges országnak számított.

A felújított frigyszekrény, immár Jeruzsálemben

A hollandok sokszor mindenben az élen voltak. Ha egy mai fiatalt megkérdezzük arról, mi jut eszébe Hollandiáról, azt feleli, futball. Egy generációval korábban a tulipánra szavaztak volna. Még korábban Van Eyck vagy Rembrandt jutott volna eszükbe. Minden kor Hollandiájának megvan a maga íze és bája, illetve a szó legszorosabb értelmében vett liberalizmusa. Ebből adódóan az emberek kereskedtek, utaztak, tengerre szálltak. Azt az utat, amit ma kb. 21 óra alatt lehet megtenni repülővel, azt akkor hónapok alatt tették meg, mint egykoron nagy elődjük, Cristophoro Colombo, aki végig azt hitte, hogy Indiába érkezett, és nem tudta, hogy nem róla, hanem Amerigo Vespucciról fogják elnevezni azt a földrészt, amit ő fedezett fel.

A Németalföldön élő Spanyolországból menekült szfárádi zsidók is utaztak. Így jutottak el a mai Brazília területére, ahonnan továbbmentek a Karib tengerre egészen Suriname-ra. Suriname egy nagyon sokszínű állam, ahol legalább 20-25 különböző etnikum keveredik egymással. Feketék, fehérek, vágott szeműek, keresztények, muzulmánok, zsidók, akik – a korabeli leírások szerint – viszonylag nyugalomban és békességben éltek együtt, távol Európától. Ők – szemben a „civilizált” Európával – a „barbár” világban, békében tudtak együtt élni.

El lehet ma képzelni egy olyan ezer négyzetméteres területet, ahol egy mecset és egy zsinagóga békében megfér egymás mellett száz éven keresztül? Suriname-ban azonban így volt. Muzulmánok és zsidók a saját hitük szerint imádkoztak a Mindenhatóhoz, és fogalmazták meg fohászukat.

Hogy imádkoztak a Mindenhatóhoz, és fogalmazták meg fohászukat? Hogy volt-e feszültség? Természetesen. Hogy kik között? A zsidók között. Azt szokták szarkasztikusan mondani, ott ahol “két zsidó él, legalább három hitközségre van szükség”. Így történt ez Suriname-on is, mert kiderült, hogy Németalföldről nemcsak a szfárádi zsidók, hanem askenáz

zsidók is kikerültek Paramarivoba. Azonnal vita kerekedett arról, hogy szfárádi, vagy askenázi liturgia szerint vezessék-e le az istentiszteleteket. Feltételezhetően az első zsinagóga alapkövetétele 1613-ban volt, és 1627-ben avatták fel az épületet. E zsinagóga majdnem kétszáz évig működött. A két zsidó közösség közötti megbékélésnek köszönhetően immár közösen interpretálták imádságaikat, akár szfárádi, akár askenázi rítus szerint.

Zsinagóga és mecset a főváros közepén

A paramarivói zsinagóga homlokzatán a *Bét Hákneszet Cedek Vasalom* felirat látható. A belső tér askenázi jellegű, ugyanígy a *bimá*³⁷³ azonban a zsinagóga belső terének sötétbarna színei inkább szfárádi zsinagógára emlékeztetnek. Ugyanakkor a Karib tenger hangulatának megfelelően a falak, a bútorok egy része és a homokpadló fehér. A szfárádi stílusú homokpadló az Egyiptomból való kivonulást idézi meg. Minden zsidó, aki e zsinagógába belép, tudja, hogy az egyiptomi kivonulás a lelkükben él. A barokk jellegű zsinagóga különlegessége, hogy a tóraolvasó asztalt két oldalról lehet megközelíteni, a hívek a rövidebb úton mennek fel, a hosszabbon jönnek le, szimbolizálva, hogy gyorsan megyünk fel a "szináji magaslatokra", és minél lassabban távolodunk el tőle. Az enteriőrben megtaláljuk a rabbi széket, az előljárók üléseit is.

Hogyan kerül e zsinagóga Jeruzsálembe?

1990-ben megszűnik a Suriname-i zsidóság ilyen formában létezni. A fiatalok elvándorolnak, egy részük alijázik, a másik Brazíliába, vagy az Egyesült Államokba települ. A szigeten olyan kevesen maradnak, hogy *minjánt* már alig tudnak fenntartani. Ekkor megállapodás történik Suriname kormánya és Izrael Államának kormánya között. A Suriname szigetén lévő szfárádi zsinagógát, amely gyökereiben Spanyolországból eredeztethető, négyzetméterenként

³⁷³ tóraolvasó asztal

szétvágják, minden egyes darab számot kap, és a szétszedett zsinagóga darabjait hajón Jeruzsálembe szállítják.

A frigyszekrény felirata:

וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל

דברים ד מד

„És ez az a törvény, amelyet Mózes Izrael fiai elé helyezett”³⁷⁴

Izraelben három évig tart, míg rekonstruálják az eredeti tervek alapján, és az Izrael Múzeumban felépítik eredeti formájában, tisztelegve a szfárádi zsidóság tehetsége, lelki nagysága, érzékenysége iránt, megadva a tiszteletet annak a közösségnek, amely zsinagógájának falára a hagyomány megszentelte mondatot írták: „Hallgasd meg az imádságomat” most és az elkövetkezendő időkben egyaránt.

A jeruzsálemi Izrael Múzeumban megtekinthető ez a zsinagóga csoda, amelyhez a spanyol és a portugál zsidók leszármazottai elzarándokolhatnak egyszer egy évben leróni kegyeletüket őseik emléke előtt.

³⁷⁴ Devárim 4. 44. Az idézetben csillaggal megjelölt betűk a frigyszekrény elkészítésének évére, 1771-re utal.

Adalékok a Dávid ikonográfiához

Gáza és Mérot zsinagógáinak mozaikjai³⁷⁵

A Bialik könyvkiadó 1949-ben Abraham Yaary ismert korabeli szerkesztő gyűjtése és szakavatott kommentárja kíséretében megjelentette az egykori feljegyzéseket Meshullam miVolterra szentföldi utazásai címen. Miről szól e kötet?

A renaissance korának ismert és elismert tudósa és egyben új tájakat megismerni kívánó személyisége volt Meshullam ben Menachem da Volterra.³⁷⁶ 1481 tavaszán Nápoly kikötőjéből indul nagy utazásra Alexandriába. A 15. századi jeles utazó, a firenzei Lorenzo di Medici udvarához tartozó Volterra, akinek írásai kéziratos formában maradtak fenn, veszélyektől sem visszariadva utazott tovább, hogy ellátogasson *Erec Jiszráélbe*, a Szentföldre. Varázslatos helyekre jut el, és szubjektív beszámolót közöl Gázáról, majd Hebronról, s legvégül Jeruzsálemről. Gázáról azt írja, hogy szép és gazdag vidék, amelyben jelentős zsidó közösség él, saját zsinagógával. A helyi zsidók bortermeléssel és kereskedéssel foglalkoznak. Az utazó két nevet is említ a helyiek közül, Moshe Yehuda Szfaradiét és vejét, az ötvös Méir Szfaradiét. A 15. századi utazó érintőlegesen ismerhette (?) Gáza városa zsidóságának történetét, hiszen már idézi Gáza városának nevét:

ויהי גבול הכנעני מצידון באכה גררה עד עזה...

בראשית י ט

„És Kanaán határa volt Cidontól Gerár felé egészen Gázáig”³⁷⁷

A Gázában élő zsidók története a Makkabeus korig vezethető vissza, de és a helyi közösségek életéről a Mísna és a Talmud idejéből is rendelkezünk ismeretekkel.

³⁷⁵ in: Remény, Zsidó Társadalmi, Közéleti, Kulturális Folyóirat, 20. évfolyam 3-4. szám, főszerk: Benedek István Gábor, Budapest, 2017. pp.46-49
ISSN: 1419-077X

³⁷⁶ Meshullam ben Menahem da Volterra olasz-zsidó kereskedő és utazó volt a 15. századi Firenzéből. Meshullam egy zsidó családból származott, a toszkán Volterra városban, és fontos ékszerkereskedést folytatott Firenzében apjával, Menahem ben Aaron da Volterra-val, in: https://de.wikipedia.org/wiki/Meshullam_da_Volterra

³⁷⁷ B'résit 10.19.

Az 1965-ben egyiptomi régészek által feltárt szenzáció keltő archeológiai eredmények lázba hozták a kutatók világát. Vajon mit rejtegetnek az előkerült építészeti romok, őskeresztény templomot, avagy korabeli zsinagógát?

Zsinagógát, amelyet a neves utazó, Volterra láthatott? Korabeli kutatók e helyen két régi zsinagóga működését feltételezték. Most a Földközi-tenger partján egykoron állt zsinagógát vesszük górcső alá. A 30x26 méter nagyságú épület belső terét oszlopsorok tagolták. Déli részében színes mozaik kompozíció látható, a jól kirajzolt medalionok közepén afrikai állatok alakjai körvonalazódnak. Középen kiemelkedik Dávid király alakja, aki Orpheus³⁷⁸ attribútumait hordozza. A kompozíció felett előtűnik az ábrázolt személy neve, Dávid.

Jól olvasható nem messze e kompozíciótól az eligazító görög nyelvű szöveg:

„Mi, Menachem és Josua az elhunyt fakereskedő Jisai fiai adományoztuk ezt a mozaikot 508 július-augusztusában.”

A korábbi feltételezések szerint ezen épület keresztény templom. A hatnapos háború után a korábban Egyiptomhoz tartozó terület Izrael része lett. Az izraeli archeológusok kiemelkedő személyisége, Michael Avi-Yona³⁷⁹ professzor akkor egyértelművé tette, hogy a másfél évezreddel ezelőtt állott zsinagóga nyomait hozta felszínre a buldózer.

Hárfázó Dávid a gázai zsinagógában

Tételének alátámasztására több bizonyítékot hoz:

³⁷⁸ Orpheus Kalliópé múzsának és Oiairosz folyámistennek, mások szerint magának Apollónnak volt a fia.

³⁷⁹ Micháél Ávi Yonah (1904-74) művésztörténész, archeológus

1. Dávid király alakja fölött héber identifikációs betűk találhatóak, melyeknek olvasata a Dávid nevet adja ki.
2. A görög nyelvű szövegben héber személy és családnevek olvashatók.
3. A mozaikon olyan jellegzetes zsidó motívumok jelennek meg, mint a szőlő, vagy az olajbogyó.
4. Az épület Jeruzsálem felé tájolt.

A zsinagógák Jeruzsálem felé történt tájolásának talmudi alapja:

היה עומד בחוצה לארץ... יכווין אל לבו כנגד ארץ ישראל... היה עומד בארץ ישראל,
 יכוון אל לבו כנגד ירושלים... העומדים בירושלים פתפולין כנגד בית המקדש.
 העומדין במקדש יכוונו את ליבן כנגד בית קדשי הקדשים... ונמצאו כל ישראל מתפולין
 אל מקום אחד

ברכות תוספתא ג טז

"Aki Erecen kívül imádkozik, szívét Erec Jisráél felé fordítsa... Aki Izraelben imádkozik, szívét Jeruzsálem felé fordítsa... Aki Jeruzsálemben imádkozik, szívét a Szentély felé irányítsa, aki a Szentélyben imádkozik, szívét a Szentek Szentélye felé irányítsa... Így minden zsidó egy irányba imádkozzék."³⁸⁰

A zsinagóga méretei azt tételezik fel, hogy a gázai zsidó közösség a 6. században a térség vallási és szellemi központjának számított, állapítja meg Asher Ovadiah az Excavations in the Area of the Ancient Synagogue at Gaza³⁸¹ című in munkájában.

A Dávid ábrázolás nem egyedi a bizánci kor szentföldi zsinagógai művészetében.

A hárfás Dávid alakjának egyik talmudi legendája így szól:

כנור היה תלוי למעלה ממטתו של דוד, וכיון שהגיע חצות לילה בא רוח צפונית
 ונושבת בו ומנגן מאליו, מיד היה עומד ועוסק בתורה עד שעלה עמוד השחר. כיון
 שעלה עמוד השחר נכנסו חכמי ישראל אצלו, אמרו לו: אדונינו המלך עמד ישראל
 צריכין פרנסה. אמר להם: לכו והתפרנסו זה מזה. ...

ברכות ג ע"א

³⁸⁰ Bráchet toszeftá 3.16

³⁸¹ Exploration Journal 19, 4 Israel, 1969, pp. 193-198.

“Dávid idejében, amikor a király pihenni tért, az ágya fölött fel volt függesztve egy hárfa. És amikor eljött az éjfél, északi szél támadt. És ez az északi szél áldott lelkületével megjelent ott a magasságban, hozzáért a hárfához, és a hárfa magától elkezdett zenélni. És abban a pillanatban, amikor meghallotta a zene csodálatos hangját, álmából felébredt Dávid király, és azonnal elkezdett foglalkozni a Tórával, a tanítással mindaddig, amíg fel nem jött a hajnalcsillag. S amikor feljött már a hajnalcsillag, odamentek hozzá Izrael bölcsei, és így szóltak hozzá: Urunk, királyunk! A te népednek, Izraelnek megélhetésre van szüksége. Így szólt akkor Dávid: Menjetekek és lássatok munkához azonnal mindannyian!”³⁸²

Talán prefigurációnak tekinthető a Gálilban előkerült Mérot zsinagógájának archeológiai szenzációja.

A méroti Dávid ábrázolás

Néhány évtizeddel ezelőtt a Ros Piná³⁸³ és Kiriát Smone³⁸⁴ közötti főközlekedési úton különlegesen érdekes zsinagóga maradványokat tárt fel a kutató. 1981 óta ismert ennek a Felső-Gálilban, Gálileában lévő helységnek, Mérotnak³⁸⁵ a neve, amely különleges építészeti és mozaik emlékeivel kivételes helyet és rangot vívott ki az izraeli archeológiai kutatás térképén. Először

³⁸² B'ráchot 3a

³⁸³ 1882-ben alapították Felső Galileában

³⁸⁴ Település Galileában

³⁸⁵ Település Felső Galilban, az ott talált ókori zsinagóga romjait feltárták

Josephus Flavius említi meg³⁸⁶ Egyes kutatók feltételezik, hogy a Talmudban megemlített Elázár bár Mérom³⁸⁷ szintén erre a névre utal.

Az 1983 és 1989 közötti archeológiai kutatások nagyon fontos építészeti emlékeket tártak fel. Zsinagógát, közvetlen mellette tanulószobát, *bét midrást*, egy különleges, érdekes helységet, amely feltételezhetően pénztár volt, és *mikvét*³⁸⁸, valamint vízmedencét egyaránt. Úgy vélelmezik, hogy Mérot igen gazdag település lehetett, amely a hellenisztikus kortól kezdve több, mint 1000, talán 1200 éven keresztül fennállt. A kutatási eredmények alapján a legnagyobb lakossági létszám elérte az 1200 főt. A téglalap alapú, Jeruzsálem felé néző zsinagógát a 4. század végén az 5. század elején építhették. A három osztatu belső teret két oszlopsor tagolta. Az előkerült oszlopok aljzatán görög betűk utalnak a hellenisztikus korra. A frigyszekrényvel szembeni oldalon három kapuzaton lehetett bejutni a zsinagóga belső terébe. Az érzékelhetően jól kirajzolódott dór oszlopokat frízek ékesítik. A zsinagóga belső mérete is pontosan meghatározható. Hossza 17,9 méter, szélessége 11,4 méter volt. Az imatér nagyságrendje és a körülötte lévő korábban már említett tanház és iskola, valamint egyéb helyiségek megléte azt feltételezi, hogy e térség szellemi, vallási központja lehetett Mérot. A zsinagóga nyugati oldalán mozaik darabokkal ölelt szőlőfürtök ábrázolása talán a Szentírásból jól ismert honfoglalási motívumokra utalhatnak.³⁸⁹ A keleti oldalon egy fiatal férfi alakja rajzolódik ki, aki tógát, vagy a római katonák, tiszték egyenruhájának jellegzetességét viseli. Kezében fügefalevél, mint a győzelem szimbóluma. Körülötte a harc eszközei: kard, a fejet védő rézsisak és pajzs látható. Az itt előtűnő harci eszközök Zvi Ilán³⁹⁰ feltételezése szerint Dávid és Góliát jelenetének tárgyaira asszociálnak. Sámuel első könyvében így ír a Szentírás:

4: ויצא איש הבנים ממחנות פלשתים גלית שמו מגת גבהו שש אמות וזרת

5 וכובע נחשת על ראשו ושריון קשקשים הוא לבוש ומשקל השריון חמשת אלפים

שקלים נחשת:

6: ומצחת נחשת על רגליו וכידון נחשת בין כתפיו

³⁸⁶ Josephus Flavius :*A zsidók háborúja* második kötetében a 20/6-os pont

³⁸⁷ Jeruzsálemi Talmud Megilá traktátusa 84. o.

³⁸⁸ rituális fürdő

³⁸⁹ Huqoq ókori zsinagógájának mozaikján pár évvel ezelőtt ugyanezt a motívumot találták, korábban Noé és Sámson portrét, valamint Nagy Sándor ábrázolást is. Lásd: <https://www.biu.ac.il/JH/Parasha/shlach/tui.html>

³⁹⁰ Zvi Ilán archeológus (1936-1990)

וחץ חניתו כמנור ארגים ולהבת חניתו שש מאות שקלים ברזל ונשא הצנה הלך
לפניו:

ויעמד ויקרא אל מערכת ישראל ויאמר להם למה תצאו לערך מלחמה הלוא אנכי
הפלשתי ואתם עבדים לשאול ברו לכם איש וירד אלי

שמואל א יז ד-ח

4. “Ekkor kilépett a filiszteusok seregéből egy kiváló harcos, név szerint Góliát, aki Gát városából való volt.

5. Magassága hat könyök és egy arasz volt.

6. Fején rézsisak volt, öltözete pikkelyes páncél, páncélja ötezer sekel súlyú rézből volt.

7. Lábán rézvért és vállán rézdárda.

8. Lándzsájának a nyele olyan vastag, mint a szövőszék tartófája, lándzsájának a hegye pedig hatszáz sekel súlyú vasból készült, és egy pajzshordozó ment előtte.

Így állt ki, és odakiáltott Izrael csatasorainak: Miért vonultatok ki, és készültetek fel a harcra? Nézzétek, én filiszteus vagyok, ti pedig Saul szolgái! Válasszatok ki magatok közül egy embert, hogy síkra szálljon velem!”

Lehetséges, hogy Dávid alakját látjuk magunk előtt, hasonlóképpen, mint a gázai zsinagógában?³⁹¹

A modernkori kutatási szakkönyvekbe e jelenet a Méroti Dávid Ábrázolás címen vonul be. A kirajzolódott alaktól nem messze arameus nyelven a Judán bár Simeon Meni név található, amely az adományozónak állíthatott örök emléket. A zsinagóga melletti tanház emlékei közül említésre méltó a jelenleg az Izrael Múzeumban található különlegesen értékes kőből készült kapuzat töredék:

ברוך אתה בברוך וברוך אתה בצאתך

³⁹¹ I. Sámuel 17. 4- 8

"Légy áldott érkeztedkor és légy áldott, amikor távozol innen."³⁹²

Érdekes kultúrtörténeti párhuzam, hogy a középkorból fennmaradt és mai napig látogatható toledói El Transito zsinagógánál ugyanez a szöveg őrzi a szentírási textust.

Felhasznált irodalom:

1. Asher Ovadiah, "Excavations in the Area of the Ancient Synagogue at Gaza," in: Israel Exploration Journal, 19, 4 (1969), pp. 193-198.
2. Asher Ovadiah, "Gaza Maiumas, 1976," in: Israel Exploration Journal 27 (1977), pp. 176-178
3. Zvi Ilán, *Bátéi kneszet kdumim mibét átiká*, Jerusálájim 1992

³⁹² Devárim 28.6.

Csongrád megyei zsidó emlékek a jeruzsálemi Izrael Múzeumban³⁹³

Ötödéves rabbijelöltként Szegedre kerültem legációba, akkor még az volt a szokás, hogy az avatás előtti évben minden rabbijelölt vidéken kezdte meg pályáját, szerzett gyakorlatot. Feszültséggel teli izgalommal vártam az első találkozást a szegedi zsidó közösséggel, hiszen egy olyan helyre szólított választott hivatásom, ahol egykor Löw Lipót, Löw Immanuel vagy Frenkel Jenő³⁹⁴, később Schindler József³⁹⁵, majd az emberi tisztességében és rabbinikus mivoltában megalázott Raj Tamás³⁹⁶, és közvetlen előttem Domán István³⁹⁷ szolgálta közösségét, illetve a Mindenhatót. A szegedi a legklasszikusabb értelemben volt neológ hitközség. Zsinagógája az 1900 és 1903 között épült Baumhorn Lipót tervezte világhírű épület, reprezentálta a korszak legnagyobb rabbinikus gondolkodójának, Löw Immanuelnek a világlátását. A tóraolvasó asztal, a *bimá* a frigszekrény előtt volt, és a zsinagóga keleti falán, fent a magasban az orgona megszólalása tette árnyalttá a különleges neológ istentiszteletet. Lamberg Mór főkántor látta el a két világháború közötti kántori, házáni teendőket, lánya, Korényi Elemérné Lamberg Rózsa a szegedi operának volt elismert énekese, mígnem a zsidótörvények miatt leparancsolták a színpadról. A felszabadulás után a zsinagóga orgonistájaként működött.³⁹⁸

Megérkezve a Tisza-parti városba izgatottan vártam a találkozást a tekintélyes hitközségi elnökkel, Varró Árminnal, akit a helybeliek csak a szegedi zsidóság "fura urának" neveztek. Nota bene, nagyon kedvesen fogadott, és bemutatott a közösség tagjainak a zsinagógai istentisztelet helyszínéül szolgáló díszteremben, ami azért volt különösen furcsa, mert a díszterem tele volt

³⁹³ Elhangzott: Szigeti Jenő professzor 80. születésnapján az Adventista Teológián.
in: <http://hegedus.bzsh.hu/web/index.php/dr-schner-alfred-irasai/937-csongrad-megyei-zsido-emlekek-a-jeruzsalemi-izrael-muzeumban.html>

³⁹⁴ Markovits Zsolt: Frenkel Jenő szegedi főrabbi.

Elhangzott: a Magyar Tudomány napja 2005 rendezvénysorozat, Méltatlanul elfeledve című előadásán a Szentírás- és Talmudtudományi Tanszék rendezésében, Budapest, 2005. november 29. in: <https://www.or-zse.hu/resp/mtud2005-markovics-frenkeljeno.htm>

³⁹⁵ Schindler József főrabbi (1918-1962)

³⁹⁶ Raj Tamás (1940-2010) főrabbi, történész, író, szerkesztő. Szegedi rabbiként a Hat napos hábú után a koncepció hullám egyik áldozata

³⁹⁷ Domán István (1922-2016) főrabbi, történész, a talmud professzora az OR-ZSE-n, talmudi- és önéletrajzi kötetek szerzője

³⁹⁸ Lásd: Sch.A., Dallamok búvkörében, in: Új Élet, 1975. március 15. 30. évfolyam 6. szám ISSN 0133-1353

képekkel. A keleti falon a három nagy rabbinak: Löw Lipótnak, Löw Immánuelnek és Schindler Józsefnek a festménye díszítette a termet. Két oldalon a falakon, a második világháború előtti szegedi zsidó élet ismert, és magasan pozícionált személyiségeinek a festményei voltak láthatóak. Külön szociológiai tanulmányt érdemelnének ezek a festmények és a portrék, a ruházat, amelybe ezek az emberek öltöztek, kicsit visszaadva a kor hangulatát, amelyben ők kiemelkedtek az átlag zsidók közül. Itt ismerkedtem meg Liebmann Bélával³⁹⁹, a 20. század egyik legismertebb fotóművészeivel, aki szinte az egész századot fényképezte végig, a korabeli hírességekkel, politikusokkal, művészekkel való találkozásait és a zsidó vallási eseményeket megőrző képeit, a mindennapi életet rögzítő fotóit a mai napig kiállítások sorozata őrzi.

Találkoztam Dr. Birnfeld Sámuelnéval⁴⁰⁰, aki özvegye a vértanúhalált halt neológ rabbinak, akit 1944-ben Felixdorfbán ölt meg a fasiszta rémuralom, s aki többek között grafikus, műfordító, zeneszerző és gyakorló oktató is volt. Ma nevét és emlékét, a Somogyi Béla utcai iskola falán elhelyezett tábla őrzi, ezen a helyen tanított a '30-as években.

Megismerhettem Gergely Miklósnét, a nőcsoport akkori elnök asszonyát, egy kiváló szervező tehetséggel megáldott ragyogó hölgyet, akinek a lánya, prof. Dr. Gergely Judith⁴⁰¹ akadémikusként ma Debrecenben él, és aki korábban a debreceni zsidó hitközség nőcsoportjának volt elnöke.

Utoljára, de messze nem utolsósorban Petzauer Sándorné született Löw Eszterrel, Löw Immánuel hetedikként született gyermekével. Scheiber Sándor professzor egyszer azt mondta róla, ha férfinak születik, világhírű tudós lehetett volna. Liebmann Béla szerint ő volt Juhász Gyula múzsája.

Szombat délutánonként, fiatal rabbijelöltként, a helyi szokásoknak megfelelően végiglátogattam a közösség családait, és a vizitáció folyamán ismerkedtem meg személyesen a közösség legismertebb és leginkább a zsidósághoz kötődő személyiségeivel, tagjaival. Löw Eszter, vagy ahogy a helyiek nevezték: Eszti néni, mindig nagyon kedvesen, talán azt is mondhatnánk reverenciával fogadott, kávéval és süteménnyel várt. A leginkább neológnak tekintett és nemcsak hazai, hanem nemzetközi tekintélynek számító Löw Immánuel lánya, Eszter, úgy élt, mint egy "ortodox" zsidó. Példaképpen említem meg, hogy már péntek délután lefőzte a fekete kávé, amivel kézsült, és szombat délután, ahogy ő mondta, csak akkor tálalta fel a feketét,

³⁹⁹ Liebmann Béla (1899-1996), „Szeged fotográfusa”

⁴⁰⁰ A mártirhalált halt dr. Birnfeld Sámuel rabbi felesége,

⁴⁰¹ Dr. Gergely Judith, professor emerita, gyógyszerész

amikor a hűtőgépe nem "dolgozott". Ez is az ő kifejezése, ezért negyedóránként odament a frizsiderhez, rátette a fülét a hűtőszekrény oldalára, és úgy vizsgálta meg, hogy a gép működik-e avagy sem, csak akkor nyitotta ki a frizsider ajtaját, ha a gép úgymond nem "dolgozott". S Eszti néni mesélt, mesélt fiatalságának éveiről, s mindenekelőtt rajongásig szeretett édesapjáról. Hogyan vonult fel a szószekre, hogyan beszélt, hogyan írta a prédikációit, hogyan vonult vissza magányába, hogy milyen különleges és egyedi alkat volt a maga furcsaságaival, azokkal a tulajdonságokkal, amelyek általában a zseniket jellemzik. S beszélt az első világháború előtti virágzó szegedi zsidó hitéletéről, a pedagógiai rendszerről, az oktatási módszerekről, felejtethetetlenül, de ugyanakkor mindig objektíven, megőrizve higgadtságát és tárgyilagosságát. Ő maga egyébként „özve” beszélt, mint általában a szegediek. S beszélt a szegedi zsidóság hitéletéről, az ünnepek szépségéről, a széder esték áhítatáról, találkozásokról híres emberekkel, mint például a színész óriás Beregi Oszkárral⁴⁰², vagy később az első magyar Nobel-díjassal, Szentgyörgyi Alberttel⁴⁰³. Az ünnepi szokásokról és szimbólumokról. Elmesélte, hogy a zseniális Baumhorn Lipót úgy tervezte meg a zsinagógát, hogy Jom Kippur délutánján, a záróima, a *nile*⁴⁰⁴ idején, Löw Immanuel rabbiszéke fölött megjelent egy vörös folt a falon, mintegy glóriaként. Ennek a vizuális trükknek köszönhetően, az ólom ablaküvegeken át az odasütő napsugár fényei bearanyozták a Löw Immanuel feje fölötti fal felületet.

Beszélt a hozzá nagyon közel álló kedves és szeretett ünnepről, a sátoros ünnepről, a *szukkot*-ról, s nem utolsósorban arról, hogy a zsinagóga kertje – köszönhető a helyi mikroklímának – szentföldi növényekkel volt beültetve. Szegedi rabbiként még néhány ilyen növényt láttam, amelyek eltűntek a későbbi évtizedek során. Szegedieként hallottam, hogy a világhírű zsinagóga a közeljövőben várható rekonstrukciója alatt nemcsak a zsinagógát, hanem a zsinagóga szentírási növényekkel beültetett botanikus kertjét is helyreállítják⁴⁰⁵. Különösen közel állt hozzá a sátoros ünnep meghitt hangulata. A szegedi zsinagóga különlegesen szép és egyedi ápoltságú kertje tele volt sátorral, egyéni és közösségi sátrakkal, amelyet a helybeli zsidók építettek vagy építtettek fel, ahogy ez sátoros ünnepeken egyébként szokás. Különösen közel állhatott hozzá az a nagy sátor, *szukká*, amelyben az *uspizin*⁴⁰⁶ előírásának megfelelően

⁴⁰² Beregi Oszkár (1876-1965) színész

⁴⁰³ Szentgyörgyi Albert (1893-1986), Nobel-díjas tudós

⁴⁰⁴ Neilá (jidišül: nile), jelentése: kapuzárás, a Jom Kipur imnap utolsó része

⁴⁰⁵ König Tamás mérnök, a zsinagóga revitalizációjának egyik domináns személyisége

⁴⁰⁶ A szó jelentése: vendéglátás

illusztrációk, talán festmények lehettek. Az uspizin szokása kabbalisztikus eredetű, vendégvárás, vendéglátást jelent. E néprajzi eredetű tradíció a Zohár könyvére vezethető vissza.

Naftali Krausz: Az ősi forrás című sorozatban a Zidó ünnepek című kötetben így ír:

„Hét láthatatlan vendég tiszteli meg minden, a parancsolatokat, *micvák*at betartó zsidó szukkáját: Ávrahám, Jicchák, Jáákov, Jozséf, Mose, Áháron és Dávid. Egyikük az asztalfőn ül. Mindegyikük ette a vándorlás kenyerét: Ávrám Cháránból Kánáánba vándorolt, onnan pedig Egyiptomba, Jicchák a filiszteusokhoz, Jáákov Cháránba menekült, élete végén pedig "lelent", kivándorolt Egyiptomba, Jozséfet eladták az izmaelitáknak, Ő is Egyiptomba került, Mózes Egyiptomból, a fáraó elől menekült Midjánba, azután pedig negyven évig vándorolt a pusztában, Áháron is vele együtt; Dávid Saul elől menekült a filiszteusok földjére, Áchishoz, Gát királyához. Azért hívjuk meg Őseinket a *szukkába*, a bujdosás szimbólumába, hogy többé ne kelljen bujdosásra adnunk a fejünket.”⁴⁰⁷

Hogy ez a hét vendég valóban megtisztelje házunkat, illetve sátrunk táját, és az ünnepi öröm és vígság teljes legyen, hús-vér vendégeket is kell hívnunk: gondoskodnunk kell az elesettekről, az otthontalanokról, szűkölködőkről, akiknek nem adatott meg, hogy teljesítsék a *szukká*építés *micváj*át, vendégül kell hívnunk őket *szukkánk* árnyékába, amint megírva áll: "Örülj ünnepeden, te magad, fiad, lányod, rabszolgád, rabszolganőd, a városkapuidon belül lakó levita és a *gér* (betért zsidó), az árva és az özvegy. A hagyomány szerint, sátoros ünnepen nemcsak közösségünk tagjait, barátainkat, vendégeinket hívjuk meg, látjuk vendégül, hanem a zsidó történelem legnagyobb személyiségeit is: Ábrahámot, Izsákot, Jákobot, Mózeszt, Dávidot, Áront és Salamont. Tanúként, hogy lássák, bár évezredek elmúltak, a zsidóság őrzi a hagyományát, és a Szentföldön vagy a szétszórás, a *galut* országaiban a legnagyobb körültekintéssel és hagyománytisztelettel vigyázza az egyik legrégebbi szentírási ünnep, a sátoros ünnep, a szukkot fenségét. Eszti néni elmondása szerint a zsinagóga bejárati portáljával szemben állt a legnagyobb sátor, tele képpel és méltóságteljes vallási vezetőként e gyönyörű ünnepen az istentisztelet után Löw főrabbi vezetésével a közösség vezetősége élén bevonult, elhangzott az ünnepi áldás és tanítás, a kiváló szónok, a nagy mester, Löw Immánuel szájából. Eszti néni meséje, története, legendái itt megszakadtak, illetve tartalmi és stílusbeli változáson mentek keresztül. A szavait felidézem, talán nem szó szerint, de lényegében, összefüggéseiben:

⁴⁰⁷ Naftali Kraus, *Zsidó ünnepek*, Budapest, Ősi forrás sorozat (4)

"Különösen közel állt hozzám, mondta, egy teljesen egyedülálló festménysor. Már nem emlékszem, hogy ki készítette, és arra sem, hogy évközben hol tárolták. Csak arra emlékszem, hogy hogyan állították fel ezeket a képeket a szegedi zsinagóga kertjében, a legnagyobb sátorban, és ezek előtt vagy ezek mögött mondták el az uspizinra vonatkozó ünnepi előírások szent nyelvű szövegét."

Vajon hogyan illeszkedett be a Löw Immánuel képviselte neológ világképbe az uspizin kabbalisztikus, hászidisztikus szokása? De hova lettek a képek? És egyáltalán voltak-e képek? Mindez valóság vagy egy idősödő hölgy képzeletének szülöttei?

Uspizin tábla, Szeged 19. század vége vagy 20. század eleje (Izrael Múzeum, Jeruzsálem)

Két évvel ezelőtt megtekintettem a jeruzsálemi Izrael Múzeum újonnan felavatott épületét, s benne az új zsinagógák fejlődéstörténetét bemutató kiállítását. E lenyűgöző gyűjteményben nagy meglepetésemre több magyar vonatkozású anyagot találtam. Többek között egy rekonstruált, művészi módon helyreállított uspizin tábla-képsort. A tájékoztató táblán a következő szöveg áll:

" Painted Sukkah Boards

Szeged, Hungary

Late 19th or early 20th century

Oil on fabric, later glued on board

H: 174.5; W: 56.5 cm (each)"

Az uspizin tábla-soron az egyes bibliai személyeket jellemző idézetek olvashatók:

ויטע אשל בבאר שבע ויקרא שם בשם יהוה אל עולם

בראשית כא לג

1. Ábrahám: "És Ábrahám egy nagy tamariszkfát ültetett Beér Sevában és szólította ott az Örökkévalót az örök Istent."⁴⁰⁸

ויקרא אברהם שם המקום ההוא יהוה יראה אשר יאמר היום בהר יהוה יראה

בראשית כב יד

2. Izsák: "És Ábrahám elnevezte azt a helyet: Az Örökkévaló lát; ahogy ma mondják: Az Örökkévaló hegyén látható lesz."⁴⁰⁹

וייקץ יעקב משנתו ויאמר אכן יש יהוה במקום הזה ואנכי לא ידעתי

בראשית כח טז

3. Jákob: „És Jákob felébredt az álmából és szólt „ Valóban az Örökkévaló van ezen a helyen és én nem tudtam.”⁴¹⁰

ויאמר פרעה אל עבדיו הנמצא כזה איש אשר רוח אלהים בו

בראשית מא לח

4. József: És szólt fáraó szolgálóihoz: „Találhatunk-e olyan embert, mint ez, egy embert, akiben Isten szelleme van?”⁴¹¹

אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות

במדבר ח ב

⁴⁰⁸ B'résit 21.33

⁴⁰⁹ B'résit 22.14

⁴¹⁰ B'résit 25.16.

⁴¹¹ B'résit 41.38.

5. A Menóra: "Szólj Áronhoz és mond neki: Midőn felteszed a mécseseket, a lámpás előrésze felé világítson a hét mécses.⁴¹²"

ויאמר אנכי אלהי אביך אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב ויסתר משה פניו כי
ירא מהביט אל האלהים

שמות ג ו

6. Mózes: "És szólt tovább: Én vagyok atyád Istene, Ábrahám Istene, Izsák Istene és Jákob Istene! És Mózes eltakarta arcát, mert félt Isten felé tekinteni."⁴¹³

וכל אדם לא יהיה באהל מועד בבאו לכפר בקדש עד צאתו וכפר בעדו ובעד כל קהל
ישראל

ויקרא טו יז

7. Áron: "És senki se legyen a találkozás sátrában, midőn ő bemegy engesztelést szerezni a Szentélybe, amíg ki nem jön és engesztelést nem szerzett a maga és háza számára és Izrael egész községe számára."⁴¹⁴

חצות לילה אקום להודות לך על משפטי צדקך

תהלים קיט סב

8. Dávid: "Éjfélkor felkelek, hogy hálát adjak néked, igazságod ítéleteiért."⁴¹⁵

Döbbsenten álltam a 19. század végén vagy a 20. század elején készült tábla-sor előtt.
Vajon ez az a sátoros ünnepi emlék, amelyről Eszti néni beszélt?

Hogyan kerülhetett Jeruzsálembe?

A kutatókra vár kideríteni az esetleges összefüggéseket.

⁴¹² Bámidbár 8.2.

⁴¹³ Exodus 3.6

⁴¹⁴ Vájikrá 15.17.

⁴¹⁵ Zsoltárok 119.62

Felhasznált irodalom:

Sarfati, Rachel, *A Movable Feast: Sukkahs from Around the World*, The Israel Museum, Jerusalem, 2003.

Hayyim Nahman Bialik, Yehoshua Hana Rawnitzki, *Sefer Ha-aggadah: Stories of the sages*, Dvir, Publishing Hous Ltd. Tel-Aviv, 2005. (héber)

Donin, Hayim Halevy, *Zsidónak lenni...* Interart Studio, 1991.

Hahn István, *Zsidó ünnepek és népszokások*, Budapest, MEK, 2005

Kraus, Naftali, *Zsidó ünnepek. A haszid legenda tükrében*, Budapest, 1994.

Lau, Israel Meir, *A zsidó élet törvényei*. Jerusalem, 1994.

Scheiber Sándor, *Folklór és tárgytörténet 1-3.*, Budapest, 1974-1977, 1984, bibliográfia nélkül, Makkabi, 1996.

Adin Steinsaltz, *The Steinsaltz Talmud Bavli*, Tractate Sukka, Large (Hebrew Edition) Jerusalem, 2010. (Sukka 27b)

<http://hegedus.bzsh.hu/web/index.php/dr-schner-alfred-irasai/937-csongrad-megyei-zsido-emlekek-a-jeruzsalemi-izrael-muzeumban.html>

A holocaust hatása családjunk öt generációjára⁴¹⁶

A témám naplószerű, önéletrajz jellegű. Az érintettek:

- Nagypám Schöner Ferenc, akinek családját Auschwitzban meggyilkolták.
- Apám, Schöner Ignác, akinek első feleségét és négy gyermekét, valamint testvéreit is Auschwitzban ölték meg.
- Lányom, Schöner Zsuzsa, aki gimnazistaként auschwitzi kegyeleti úton vett részt. Az ottani traumatikus élmények hatására alijázott Izraelbe.
- Jómagam a 60. évfordulón Auschwitzban jártam, belebetegedtem.
- Izraelben született unokáimban, akik érettségi előtt auschwitzi kegyeleti úton vettek részt, érzelmek sokaságát váltotta ki.⁴¹⁷

10 évvel ezelőtt, 2008.

Efrájim Dov a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Csenger nagyközségben így szólhatott volna érdeklődő tekintetű unokájához: hallgasd kis unokám Szentírásunk ősi üzenetét, hallgasd az Írás szavát! Erre tanítottak apáink, elődeink s most én neked, kicsi unokám, idézem e gyönyörű mondatot, a Zsoltárok könyvének lebilincselő gondolatát:

גם כי אלך בגיני צלמות לא אירא רע כי אתה עמדי

תהלים כג ד

„Még, ha a halál árnyékában is járok, nem félek én, mert velem van az Örökkévaló, a Világ Alkotója”⁴¹⁸.

⁴¹⁶ Elhangzott: az SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszéke, az MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport és az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem (OR–ZSE) Kaufmann Dávid Zsidó Kultúrakutató Csoportja A család egykor és ma (5.) című konferenciáján 2018. december 11 - én az SZTE BTK Kari konferencia termében (6722 Szeged, Egyetem u. 2. fszt.)

in: <http://hegedus.bzsh.hu/web/index.php/dr-schner-alfred-irasai/921-a-holocaust-hatasa.html>

⁴¹⁷ A család egykor és ma 5., szerk: Barna Gábor és Kiss Endre, Szeged, 2019., pp.219-225
ISBN 978-963-306-632-4

⁴¹⁸ Zsolt. 23 4.

S az egykori unoka, ma már nagyapaként, ősz hajjal, viharos történelemmel a háta mögött, megviselten, de meg nem törten, így válaszolna nagyapjának a polgári időszámítás szerinti 2008, ősi hitünk naptárszámítása szerint az 5768. évében:

Nagypapa, itt vagyok Auschwitzban, ahova elhoztak Téged, s a nagymamát, s testvéreimet, 39 családtagunkat.

Látom a cinikus feliratot: Arbeit macht frei.

Látom az utat, amelyen járhattál, a síneket, amelyen ideszállítottak a szörnyű lepecsételt marhavagonokban.

Látom a barakkokat, amelyeket múzeummá alakított át a múltat mindig meg nem értő történelem.

Látom az emeletnyi szemüveget, amelyeket testvéreink hordtak.

Látom az emberi hajból emelt halmokat, dombokat.

Látom a precízen felcímkézett bőröndök áradatát.

Látom a gázkamrát, érzem a falak lüktető üzenetét, s látom a krematórium szörnyű száját, benne egy égő gyertyát, mely talán Te érted is lángol.

Látom a kéményt, amelyen ezrek, milliók füstje szállt vádlón a magasságok felé.

Látom Auschwitztól nem messze azt a kis tavat, melynek felszínén még mindig, hat évtized távlatából is ott lebegnek az emberi por soha el nem tűnő maradványai.

S látom Birkenaut, a halálgyárat.

Milliók utolsó fohászának színhelyét.

Most itt, gyászoló lélekkel fájdalommal telve állok e barakkban, ahol Te is feküdhettél, és azt mondom: drága nagyapám:

גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע כי אתה עמדי⁴¹⁹

Itt járok a halál árnyékában. Veled ellentétben, engem rettenettel tölt el a látvány, hatol belém az elborzasztó érzés.

De tudom, hogy az Örökkévaló velem van.

S azt is tudom, hogy a magasságokból Te most letekintsz reánk, az emlékező utódokra.

Efrájim Dov, a csengeri zsidó 82 éves korában hagyta el először szülőhelyét. Talán még a szomszéd községbe se jutott el.

Csak egyszer, egyszer vitték idegenbe...

Ide Auschwitz-Birkenauba.

⁴¹⁹ Lásd az előbbi idézetet

Reb Efrájim Dov vallásos, szakállas mély érzésű, csendes, bölcs ember volt.

Hitte az írás szavát.

Ő akkor sem félt, amikor a halál érintette meg.

Efrájim Dov nem volt más, mint az én áldott emlékű Ferenc nagyapám, akinek héber nevét viselem.

Állítólag mozdulataimban is Őt idézem, s e drámai helyen, e félelmetes helyen az Ő emlékét örökítem meg.

Efrájim Dov! Hatvan évvel később, itt a pokol tornácán, Auschwitz-Birkenauban, ugyanúgy vettem fel a *t'filint*, az imaszíjat, mint Te hatvan évvel ezelőtt, mielőtt meggyilkoltak. Itt Auschwitz-Birkenauban ugyanúgy öltöttem magamra a *tálist*, az imaköpenyt, mint Te hatvan évvel ezelőtt, mielőtt a halálba indultál.

Ugyanazokat az imákat mondtam el, mint Te.

Ugyanazzal a hittel, mint Te.

Ugyanazzal az alázattal, mint Te.

Ám most itt lógnak körülöttem Izrael Államának zászlai!

Itt vannak az életmenet ezrei.

Hirdetik az életet a halál völgyében.

Majd 10 évvel később, 2017-5778.

E sorokat 10 évvel később 2017 szeptemberében írom. Még pár nap és beköszönt az 5778. zsinagógai esztendő.

Daniel, a *bechor*, az elsőszülött unokám, már Tel Avivban született. Kép is készült róla Auschwitzban a rámpán. A rámpán, amelyen elvitték, majd meggyilkolták, elgázosították, elégették családunk nagyobb részét. 17 éves múlt, néhány hónap múlva bevonul a hadseregbe. Lelki kötelességének érezte ő is, mint több száz diáktársa, Izrael egyik leghíresebb gimnáziumában, hogy a kegyeleti úton részt vegyen. Az egykori "halálmenet" helyén az életmenetén⁴²⁰ végig vonuljon. Leróttá kegyeletét a világ legnagyobb zsidó temetőjében. Kezében Izrael zászlaját tartotta. Öntudatos fiatalember. Őszinte, szókimondó, s roppant szerény. Békeszerető, magas erkölcsi érzéssel és intellektussal megáldott. Mögötte kék farmerben és fehér

⁴²⁰ Kegyeleti út

trikóban izraeli fiatalok százai, s fölöttük az egykori őrtorony most üresen áll, mintha mégis figyelne...

Karinthy szavai jutnak eszembe:

"...A másik jéggé dermedt, megfagyott,
Elment a sírba, itt hagyott.

Nem mondhatom el senkinek,
Elmondom hát mindenkinek..."⁴²¹

A gyertyatartó

Megboldogult anyámnak az volt az álma és a vágya, hogy fiából rabbi legyen, de már nem érthette meg, mert három héttel a rabbivá avatásom előtt, 1973 decemberében elköltözött az élők sorából. Ott volt velem a szívemben és a lelkemben, de fizikai valóságában már fent volt az örökkévalóságban. Ott álltam a Rabbiképző frigyszekrénye előtt, Apámra néztem és nagyon megijedtem. Megláttam sápadt arcát. Később kiderült, hogy akkor már tényleg rákos beteg volt. Nyolc hónappal később ő is megtért őseihez.

Néhány héttel halála előtt magához hívott, és azt mondta: szeretnék megmutatni neked valamit. S bevitt hetedik kerületi kis lakásának éléskamrájába, és elővett egy batyut. Egy féltve őrzött csomagot, amit korábban soha nem láttam. Kibontotta, s legnagyobb meglepetésemre egy nagyon furcsa formájú gyertyatartó volt benne. Apámhoz fordultam, és azt kérdeztem, mi ez. Apám nem a kérdésemre válaszolt, hanem azt mondta: „vár a mama”, az anyád! Ennyit beszélt arról, hogy tudja, milyen beteg és hogy el kell mennie, s utána annyit mondott: „szeretném odaadni neked ezt a gyertyatartót, elmondom a történetét”.

Elfulladó, gyengülő hangon elmesélte, hogy 1944-ben, sok-sok ezer magyar zsidó társával együtt Mauthausenben volt, a koncentrációs táborban, amit természetesen én is tudtam. S ott Mauthausenben apám sorstársaival együtt elhatározta, hogy gyertyát fog gyújtani *sábát* tiszteletére. S a koncentrációs tábor kerítéséből letörtek egy drótdarabot, s abból formáltak egy furcsa mécseset. Kis, apró vájatot alakítottak ki a tetején, és ebbe préseltek kis fadarabokat, s meggyújtották a piciny „gyertyákat”, a papírgalacsinokat, és elmondták csak egyszer a *brochekat*, az áldásokat:

⁴²¹ Karinthy Frigyes: Előszó

„Legyen áldott az Örökkévaló, aki csodát tett az ősökkel, Ő tett csodát a mi világunkban is.”

Nem sokkal később az amerikai hadsereg elérte Mauthasent, apám is felszabadult, 38 kilósan, flekktífusszal, majd ahogy ő mondta, annak reményében, hogy megtalálja a családját, de mindenkiét megölték. Egy életen át mardosta a lelkiismeret-furdalás, miért nem ő halt meg, s miért a négy gyermeke? Ám erről a korszakról soha nem beszélt, csak ezt a gyertyatartót, amit ott Mauthausenben készített, ezt adta oda nekem néhány héttel a halála előtt.

Apám elment, és jó pár évvel később, mikor eljutottam Jeruzsálembe, ezt a gyertyatartót a Jad Vasem Intézetnek ajándékoztam, hogy vigyázzanak rá, mert ez mementó, emlék.

Megköszönték.

Nem sokkal később levelet hozott a posta Jeruzsálemből, a Jad Vasem Intézet akkori új igazgatójától. Azóta a Jad Vasemben, az emlékezés házában, a holokauszt múzeum kiállító termének középpontjában áll egy kis mécs. Az alábbi levél szövege magáért beszél:

„Az Ön édesapja, a reb Ezriel Jichak Schöner által Mauthausenben készített gyertyatartó megtekinthető új Történeti Múzeumunknak a magyarországi zsidóságot bemutató kiállításán. A gyertyatartó egyedi története, édesapjának és fogolytársainak a zsidó hagyományok iránti elkötelezettsége, amelyet megőriztek abban a borzalmakkal teli helyzetükben is, nemcsak csodálatos például szolgálhat valamennyiünk számára, de tanúskodik a koncentrációs táborokban jelenlévő, a zsidóság iránti szellemi odaadásról is.”

Tavaly unokáimmal ott voltam a Jad Vasem Intézetben, akik mikor megnézték a tárlatot, észrevették azt a furcsa gyertyatartót, amely családom múltjának egyik megmaradt emléke. *Szaba* (nagyapapa), mi ez a lámpás?- hangzott a naiv gyermeki kérdés. Elmondtam dédapjuk történetét, s hogy ezt ő készítette távolban, idegenben, hideg télben, szinte megfagyott ujjakkal azért, hogy legyen egy parányi fény a mauthauseni éjszakában.

Az elsőszülött unokám azt mondta, hogy ez a legszebb gyertyatartó, amit valaha látott.

A cipők a Duna parton

Az elmúlt évben szábre unokáimmal sétáltunk az Országház környékén. Csodálattal tekintettek a monumentális épületre, a magasságok felé ívelő tornyokra. Visszamosolyogtak a felhőtlen tekintetű Bibó István mellszobrára. Ámulva tekintették a habokból szinte kiemelkedő autóbusz - vízibuszt, s visszaintegettek a kiránduló hajón az őszi napsütésben a külföldieknek.

Majd közeledtünk a Pauer Gyula alkotta cipő-kompozícióhoz. Döbbenet láttam, hogy

néhány 25-30 év közötti fiatal vihogva, s egyben értetlenül járja körül a „furesa” alkotást. Egyikük levette szandálját, s „felpróbálta” az egyik vascipőt... Dermedten álltam ott unokáimmal. Odaléptem az egyébként egymással svédül beszélő fiatalokhoz, és angolul megkérdeztem, tudják-e, mit szimbolizálnak ezek a cipők. Értetlenül néztek rám.

Majd beszéltem és beszéltem nekik a soáról, a hat millióról, és a 600 000-ról, a hívektől megfosztott magányosan árvuló zsinagógákról, az elnéptelenedett zsidó közösségekről, a kiirtott családokról, a sok-sok évtizedes gyógyíthatatlan fájdalomról, amely nemcsak a soát átélte generációt sújtja, hanem beleégett az azt követő generációk, családok lelkébe és időnkénti félelmeibe. És beszéltem a szörnyű asszociációkat keltő, a nyilas rémuralomra utaló, ma is időnként megjelenő jelképekről.

A svéd fiatalok döbbenet hallgatták szavaimat, majd elköszöntünk egymástól. Néhány másodperc múlva, mikor önkéntelenül visszanéztem az ifjú turistákra, ámulatba ejtő meglepetéssel láttam, hogy mindannyian térde borulva – saját hitüknek megfelelően – imádkoztak az ártatlanul meggyilkolt ezrek emléke előtt.

Ott a Duna partján, a cipők árnyékában...

A mai széder este és annak liturgikus kapcsolata⁴²²

Szabadjon egy zsoltár idézettel indítani, amely mindannyiunk által jól ismert. A klasszikus szentírási mondat így hangzik:

הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד

„...mily szép és mily fenséges, hogyha testvérek együtt ülnek...”⁴²³.

Hisznek és gondolkodnak.

Esztergom, a zsinagóga oromzata felett a Tízparancsolat táblái

Amikor Esztergomba jövök, mindig egy kicsit megrendülök. A Szentírásnak az a mondata jut ilyenkor eszembe, amely úgy hangzik a szent nyelven

כי אין בית אשר אין שם מת⁴²⁴

Szabadon úgy fordíthatom le: nagyon nehéz egy olyan helyen lenni, ahol nincs zsidó közösség. Valamikor komoly gyülekezet volt itt a II. világháború, a holokauszt előtt. Egy órával korábban Esztergomba érve, elmentem az esztergomi egykori zsinagógába. Gyönyörű épület, amelyet a korszak egyik zseniális építőművésze, Baumhorn Lipót álmodott és valósított meg.⁴²⁵ A zsinagóga felső részének közepén ott magaslik a zsidó vallás egyik jellegzetes szimbóluma, a két kőtábla, a dekalogos, amely mindig betűkkel teli. Drámai, hogy az esztergomi egykori zsinagóga tízparancsolatán már betűk sincsenek! A betűk elszálltak, a hitünk azonban megmaradt. A betűk

⁴²² Az Eucharisztikus tudományos konferencián 2018. november 27 -én elhangzott prezi előadás rövidített, javított változata, Esztergom,

⁴²³ Zsoltárok 133.1.

⁴²⁴ Exodus 12.30.

⁴²⁵ Baumhorn Lipót (1860. – Kisbér). Legjelentősebb magyar zsinagóga építész. Első műve az esztergomi zsidó templom.

visszaszálltak az Örökkévalóhoz, de a lelkünkben az elkötelezettség a hagyományunk, Istenünk iránt változatlan, és szeretetünk és toleranciánk a másik vallás a más emberek iránt örök időkre szóló.

A Peszách, a három zarándok ünnepek egyike.

A Peszách – a szabadulás ünnepe, a Szukot – a Sátoros ünnep, és a Sávuo - a mi világlátásunkban - a két kőtábla átvételének, a Tórának az ünnepe.

Peszáchkor, felolvassuk a legklasszikusabb szöveget, a *Haggádát*. A *haggáda* szó annyit jelent: elbeszélés. A *Haggáda* a széder est ünnepi narratívája, amelynek három forrása van. A *T'nách*, tehát az Ószövetség, a Talmud, a posztbiblikus irodalom kimeríthetetlen tárháza, és Rambam azaz Maimonidesz, a középkor egyik legnagyobb filozófusa és kodifikátora munkái, aki véglegesen összefoglalja a széder estének a menetrendjét a későbbi korok számára.

A széder, rend. Nem zsinagógai, hanem zsinagógán kívüli esemény, amelyet vagy közösségben, vagy családi körben ünnepelünk. Az alábbi szentírási mondatra vezethető vissza:

והגדת לבנך

„...és meséld el gyermekeidnek”.⁴²⁶

Szentírási categoricus imperativus, továbbadni a hagyományt. Elbeszélni, kommentálni és illusztrálni. A *Haggáda* az egyetlen olyan könyv, amelyet zsinagógában nem használunk, mégis imádkozunk belőle. Az egyetlen olyan könyv, amely illusztrációkat is tartalmaz. Kicsit talán hasonlatos a Biblia Pauperumhoz. A „meséld el gyermekeidnek” parancsolata mellett, természetesen a központi gondolat az, hogy ez a Peszách az elkerülés ünnepe, a *hág hááviv*, a tavasz ünnepe, az újrakezdés ünnepe, de mindenekelőtt és mindenekfelett, a zsidóság teológiai rendjében vagy rendszerében, a szabadság ünnepe.

Minden idők egyik legismertebb művészeinek, Marc Chagallnak ismert alkotása az Exodus, héberül *Jeciát Micrájim*, magyarul Kivonulás. A 3x4 méteres kompozíció az Izraeli Parlament aulájában található, mint egy örök értékű tanítás. Kivonulás a szolgaságból a szabadságba. A szó fizikai és lelki értelmében egyaránt. Aki, e monumentális kompozíciót tekinti, vizuálisan is érti, érzi az esemény fenségét.⁴²⁷

⁴²⁶ Exodus 13. 8.

⁴²⁷ Ziva Amishai-Maisels, *Tapeteries and mosaics of Marc Chagall at the Knesset*, Tudor Pub, 1st edition, Jeruzsálem, 1973.

Chagall: Exodus, Jeruzsálem, Kneszet, 1964-68

A zsidó hagyomány úgy tartja, hogy a szabadságnak két olyan formája van, amely mindig üzenetet tartalmaz és állandóan időszerű. Az egyik a fizikai a másik pedig a szellemi szabadság. *Peszách*, a „zsidó húsvét”, a zsidó teológiai értelmezés szerint a fizikai szabadság ünnepe, a hét hét múlva rá következő ünnep a *Sávuot*, a Tóra adás, a szellemi szabadságé. A Tízparancsolat számunkra is annyira fontos igéje így kezdődik:

אנכי יהוה אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים

„Én vagyok az Örökkévaló, a Te Istened „aki kihoztalak téged Egyiptom országából”.⁴²⁸

Isten legnagyobb adományainak egyike, az hogy népét megajándékozta a szabadság lehetőségével.

Minden egyes esztendőben, széder estén, a folytatólágosságot hangsúlyozva a szabadság megélésére, ünneplésére gondolunk. Széder este a diaszpórában eltér Izrael országának szokásától. Magyarországon és a diaszpóra többi országában két széder estét tartunk, Izraelben csak egyet.

A Peszách istentiszteleti rendje sok ideológiai, szellemi párhuzamot tartalmaz a kereszténység gondolatiságával. Jelesül, a széder estének is két domináns eleme: a kenyér, a *mácá*, és a bor. A keresztény teológiában, illetve a zsidó vallásban e két fogalomnak eltérő az értelmezése, de a jelentősége mind a kettőben domináns.

⁴²⁸ Exodus 20.2

Amikor az ünnepi este asztalára feltesszük a három pászkát, *mácát* és a középsőt kettétörjük, ennek is megvan a saját hagyománya, úgy a kereszténység, mint a zsidóság számára. Amikor a bort áldással az ajkunkon felhörpintjük, annak is üzenet értéke van.

Az evangéliumokban olvassuk: „engedjétek hozzám a gyermeket”.⁴²⁹

A zsidóságban ez a gondolat széder estén különösen aktuális, mert a gyermek központúságnak van jelentősége, a gyermek ekkor a főszereplő. A gyermek kérdezi:

מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות

„Miben különbözik ez az éjjel az összes többitől?...”⁴³⁰

Korábban a széder este végére helyezték e gyermeki kérdéseket, de addigra a kiskorú már esetleg elaludt. Ezért változást eszközöltek mestereink. A klasszikus négy kérdést nem a széder este végére, hanem a széder este legelejére tették. A széder este folyamán azonban végig fenn kell tartani az ifjak figyelmét, hogy értsék és érezzék, hogy mit jelent az est jelentősége. A fizikai megváltásunkról Egyiptomból történő megszabadulásunkról szólunk, melyre négy kifejezést használunk.

והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי

„Kihoztalak..., megmentettelek..., megváltottalak..., kivittelek...”⁴³¹

Minden egyes szónak egyedi mondanivalója van: az Egyiptomból való kijövetel.

A széder estén emlékeztetünk a szédertálon lévő különleges ételekkel az egykori szentélybeli áldozatokra és a rabszolgaság megpróbáltatásaira. A húsról⁴³² (*zroá*), a keserű gyökérre (*máror*),⁴³³ a könnyeket szimbolizáló sós vízre, stb. Mindegyiknek megvan a maga egyéni jelentősége.

Illusztrálják a Haggáda textusát is, így alakulnak ki a képes kéziratos hággádák. A legszebbek és a legnemesebbek a zsidó kéziratosságban. A Haggádák nagyobb részt imakönyveknek vagy mintegy imakönyveknek tekintendők. Rövidebb, teológiai összefüggéseknek értékelendők. Minden időszakban lehet más és más a Haggáda felolvasásának a hangsúlya, hangulata, dallamvilága. Nem mindegy, hogy milyen korban, vagy milyen körben történik meg a széder estének a recitálása. Mindig más a világ, más a rendje, más a

⁴²⁹ Márk 10.14,

⁴³⁰ Ennek a pijutnak, liturgiai költeménynek a forrása: Misná Peszáchim 10.4.

⁴³¹ Exodus 6.6-7

⁴³² Az egykor bemutatott Peszách áldozatra emlékeztet

⁴³³ A megpróbáltatás szimbóluma

gondolkodása. A széder esték klasszikus elemének, a Haggádának a tartalmában és a formájában is különböző variációkat ismerünk.

Szarajevói haggáda, Barcelona, 1301. József és testvérei

Analízisünk tárgya, Barcelonában készült 1301-ben, de csak a 19. század közepén került napvilágra Szarajevóban. Micsoda út Barcelonától Szarajevóig! Ez az első olyan Haggáda, amelyben nem csak a klasszikus kodifikált textus fogalmazódik meg, hanem ábrázolások is találhatóak. Nem más ez, mint egy illusztrált bibliai képes könyv a világ teremtésétől Mózes haláláig. A gyermek, amikor ezt kézbe vette, akkor először megnézte a bibliai történetek illusztrációit és csak utána a Haggáda klasszikus szövegét. Ma ez a Szarajevói Nemzeti Múzeumnak féltve őrzött kincse.⁴³⁴

A Kaufmann Haggáda, Kaufmann Dávid gyűjteményében található Magyarországon, a Tudományos Akadémián. Körülbelül ugyanabból a korszakból való, mint a *Hágádát Szarajevó*, ám valamivel később készült. Egy magyar tudós Kaufmann Dávid⁴³⁵ vásárolta meg az 1890-es években egy olaszországi kis antikváriumban. Elhozta Magyarországra és halála után az MTA-ba került. Azóta féltve őrzött kincsük. Facsimilében kétszer is kiadták, bárki számára kutatható. A második hasonmás kiadásban így ír Gabrielle Rajna-Sed⁴³⁶:

⁴³⁴ A legelterjedtebb hasonmás kiadás: THE SARAJEVO HAGGADAH, facsimile edition, author of the study, Eugen Werber, Lubljana, 1985.

⁴³⁵ Kaufmann Dávid (1852-1899)

⁴³⁶ Gabrielle Rajna-Sed (1927-)

Kaufmann Haggada, 14. sz., MTA, „Midón Izrael gyermekei kijöttek Egyiptomból” (Zsoltárok 114.1.)

„ A katalóniai zsidó közösségek történetében a 14. század az „aranykor” záró szakasza volt. A kortársadalmi megbecsülés és gazdasági jólét jellemezte, ami ösztönzőleg hatott az irodalom és a művészetek virágzására. Illusztrált kéziratok, fényűző kivitelű bibliák és szertartáskönyvek, amelyeket ekkor alkottak, és amelyek közül igen sok ránk maradt, ékesen szóló tanúi a kulturális élet magas színvonalának. Ezek a kéziratok ugyanakkor bizonyítják a zsidó és keresztény művészek közötti szoros együttműködést: tudunk olyan műhelyekről, amelyek zsidó és latin kódexeket egyaránt készítettek. A királyi udvarban zsidó kartográfusokat alkalmaztak, miközben keresztény művészek zsidó műpártolóktól kaptak megbízásokat.”⁴³⁷

Más országban készült az úgynevezett Madárfejű Haggada. A zsidóságban ugyanúgy, mint az iszlámban tiltott az emberábrázolás. Tehát ez alkalommal olyan hággadát alkottak, ahol az emberek feje helyett egy-egy madárfejet festettek, így nem kontrakarirozták a szentírási igéket.⁴³⁸ Főleg Itália, Spanyolország és Németország volt a korabeli Haggadák készítésének a helyszíne, s aztán innen terjedt el a világon, amíg a zseniális Gutenberg fel nem találta a könyvnyomtatást.⁴³⁹

⁴³⁷ Kaufmann Haggada, a kísérőtanulmány szerzője, Gabrielle Sed-Rajna, Budapest, 1990, p.21

⁴³⁸ Bezalel Narkis, *Hebrew Illuminated Manuscripts*, Jerusalem, 1984, pp. 122-123

⁴³⁹ *The Art of Passover*, compiled and edited by Rabby Stephan O. Parnes with essays by Bonni-Dara Michaels and Gabriel M. Goldstein, New-York, 1994.

Madárfeju Haggáda, Németország, 14. század

Néhány évtizeddel a könyvnyomtatás megkezdése után, Velencében megjelenik az első nyomtatott Haggáda, de abból nincs példányunk, ezzel szemben van 1526-ból. A világ első ismert nyomtatott és elterjedt Haggádája, a prágai. Fametszetek alapján készült és benne a klasszikus szöveg és körülötte olyan kompozíciók, amelyek visszaadják annak a társadalmi közegnek a hangulatát, amelyben éltek.⁴⁴⁰

Néhány példa a 20-21. század időszakában lapvilágot látott Haggádákból, amelyekben a liturgiai elemek önmagukért beszélnek.

A magyarországi gazdag nyomtatott hággádák közül érintőlegesen emelek ki néhányat. A 20. században a magyarországi zsidóságnak is szüksége volt a széderek megtartásához aktuális Haggádákra. Olyanokra, amelyekben magyarázatok és liturgiai kommentárok is vannak. A zsidóság életében az exegézisnek nagy jelentősége van. Példaképpen említem meg az 1942-ben Róth Emil⁴⁴¹, győri főrabbi nevével fémjelzett Haggádát, mely a következő gondolatokkal indítja az ismert szöveget: „Egy az Isten és ne legyen bálvány.” „Egy az ember és ne legyen rabszolga.”

⁴⁴⁰ Az első kiadás: Haggádát Prág, 1526.

A héber nyelvű könyvnyomtatás történelmi eseménye volt, amikor 1526-ban, Prágában Rabbi Gerson HaKohen kiadásában megjelent az első fametszetes, művészi ízléssel komponált, s gazdag képzelőerőre valló illusztrált Haggáda. A könyv azóta számos kiadásban jelent meg, ezek közül megemlítem a Jeruzsálemben, 1972-ben napvilágot látott facsimile publikációt.

⁴⁴¹ Roth Emil (1907-1944) győri mártíriumot szenvedett főrabbi

Róth Emil, Az örökös éjszakája, Budapest, 1942

A mai napig a legnépszerűbb, a legismertebb és a legkedveltebb hággádák egyike. Habent sua fata libelli.⁴⁴² Úgy látszik nemcsak a könyveknek, az embereknek is megvan a maguk sorsa. A győri zsidóságot összegyűjtötték, deportálták. Róth Emilt a helyi cionisták ki akarták menekíteni, de Róth meggyőződése az volt, hogy a sorsa legyen az, mint a közösségé. Beállt a sorba, elvitték és az egész közösséggel együtt őt is elgázostották, elhamvasztották.

2004-ben jelent meg facsimile kiadásban újból a Róth-Haggáda, Örökös éjszakája címen, kiemelve azokat az illusztrációs, liturgikus elemeket, amelyekkel színesebbé és gazdagabbá tették az ősi textust.⁴⁴³

Szintén 1942-ben az Országos Magyar Zsidó Segítő Alap létrehoz egy olyan művészi Haggádát, amely a maga nemében teljesen egyedülálló, az OMZSA Haggádát. A korszak legnagyobb archeológiai felfedezéseit egyeztetik a zsidóság teológiai világlátásával és klasszikus könyvszerkesztők, illusztrátorok és illuminátorok segítségével létrehoznak valami különlegeset.⁴⁴⁴ Benne kommentárok, üzenetek, és az első olyan analízis, amelyben az eucharisztika fogalma is megjelenik.⁴⁴⁵

⁴⁴² Terentianus Maurus, II. században élt író *De syllabis* c. munkájából. Az eredeti textus: pro captu lectoris habent sua fata libelli

⁴⁴³ OR-ZSE HAGGÁDA. Az Örökös éjszakája, Peszáchi Haggáda, Róth Emil fordításával, Budapest, 2004, OR-ZSE. A bevezető tanulmányt Borsányi Schmidt Ferenc írta.

⁴⁴⁴ HAGGÁDA, Ribáry Géza dr. bevezetésével, Munkácsi Ernő dr. történeti és művészeti tanulmányával, Kohn Zoltán dr. fordításával és magyarázatával, OMZSA, Budapest, 1942.

⁴⁴⁵ „Magára a Peszáchra is felülről, a történelem a folklór perspektíváján át tekint, belehelyezi az ókori közel-keleti kontextusba, mint tavaszi pásztorünnepet, hosszasan részletezi szokásainak eredetét, jelentőségét. Két oldalon keresztül foglalkozik a széder evangéliumi párhuzamával; az utolsó vacsorával és annak a mai keresztény praxisban való továbbélésével; az Úrvacsorával. "Így lett Jézus peszách áldozati vacsorája, a mai széder elődje (!), az Úrvacsora, a kereszténység legszentebb szertartása: az Eukarisztia. A "széder" és a keresztény Úrvacsora között tényleg számos belső és külső hasonlatosság van." A Misna szavainak hatását fedezi fel abban a keresztény

OMZSA Hággádá Budapest, 1942.

A különböző korok különböző módon értelmezték és értelmezik a hággádát. 1945-ben, a II. világháború befejezését követő hónapokban hatalmas lelkesedés és izgalom fogalmazódik meg a megmenekült piciny magyarországi zsidó maradékban. 600 ezren elpusztultak. Voltak, akik Magyarországon maradtak, voltak, akik elmentek az Egyesült Államokba és Izraelbe. A koncentrációs táborokból megmenekültek egy része felkészült az *alijára*, a Szentföldre történő kivándorlásra. Kellett valami ideológiai forrás, így megszületik az a mű, amely Cionista Haggádaként ismert, amelyet másfél évvel a szerkesztés után könyvformában jelentetnek meg 1948-ban. A Haggáda szövegét próbálják újraértelmezni, még akkor is, ha bizonyos vonatkozásban szakítanak a teológiai tételekkel, de formájában ragaszkodnak a haggáda textusához. A klasszikus szövegben található:

מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות

„Miben különbözik ez az éjjel az összes többitől?”

tanításban, miszerint "az Úrvacsora ostyája tényleg Jézus teste, bora pedig Jézus vére", in: Polyák Ágoston, Bilingvis (magyar-héber) hHaggáda annotált bibliográfiája." (Kézirat)

Ezzel szemben a Cionista Haggáda szövege szerint hiába is kérdeznének, ez az éjszaka nem különbözik az összes többitől. Ez az éjszaka is sötét, mint tegnap vagy tegnapelőtt s a hajnal, mondja a korabeli cionista felfogás, még messze van. Itt is követhető a mindenkori Haggádák ideológiai újraértelmezésének lehetősége.⁴⁴⁶

Cionista Haggáda, Budapest, 1948. (Könyomatos, fekete-fehér kiadás)

Új magyar fordítások, megváltozott világ, megváltozott könyvkultúra, s minden megváltozik bennünk is, egy valami azonban változatlan: a hitünk, a Tórához, a szent szöveghez való elkötelezettségünk, szeretetünk és ragaszkodásunk.

Esztergom zsinagógájával kezdtem, e városhoz kötődő emlékekkel fejezem be. Esztergom a maga nemében teljesen rendhagyó helyet tölt be a magyarországi zsidó történetben. A 11. században 1050-ben már feljegyzik a nevét. Emlék is fennmaradt, az Esztergomi kő. A magyarországi zsidó múzeumban található. Maga a kő egyébként a pannon korból való körülbelül 4. századi, tehát attól kezdve a folytatólagosság biztosított.⁴⁴⁷

⁴⁴⁶ Schöner Alfréd, Adalékok a „Harminchat igaz ember” legendájának motívum történetéhez, in: <http://www.or-zse.hu/hacofe/vol6/soner-adalekok-igazember2010.htm>

⁴⁴⁷ Scheiber Sándor, *Magyarországi zsidó feliratok*, Budapest, 1960, p. 25.

Néhány esztendővel ezelőtt az esztergomi zsidó temetőben rabbinikus feladatot láttam el. A cinterem⁴⁴⁸ jobb oldalán az egyetlen olyan hely az országban ahol a temetőben emléket állítottak azoknak a katonáknak, akik az 1948-ban kikiáltott újkori Izraelért harcoltak. A tábla fölötti szöveg

בקדושי עמו יעשה גבורה

„Az Örökkévaló népének hőseivel szerez majd népének szabadulást” tanúskodik a függetlenségért vívott harcról. S honnan az idézet? 1948-ban az izraeli En Gediben, a világ legmélyebb helységeinek egyikében, papirusz tekercset találtak egy barlangban. E gondolat a 2000 éves Haggáda szövegének ihletett része lehetne...

A középkor legismertebb filozófusainak egyike RÁMBÁN⁴⁴⁹. Irodalmi munkásságának egyik legkitűnőbb remeke, *Igeret HáRámbán*, azaz Rámbán levele, amely imakönyvünkbe is bekerült:

שמע בני מוסר אביך ואל תטש תורת אמך

משלי א ח

„Fiam ne felejtsd apád tanítását és soha ne hagyj el azt a szent szöveget, amit édesanyádtól örököltél!”⁴⁵⁰

Többek között a Haggádának és a széder estének is ez a mondanivalója. Az elődeinktől kapott spirituális, lelki örökséget közösségben, családban, zsinagógában, pedagógiában továbbadni.

Ez a mi fennmaradásunk legfontosabb záloga.

Folytatva az előbb idézett levelet:

עינך יביטו למטה לארץ ולבך למעלה

אגרת רמב"ן

„Szemedet helyezd a földi valóságba, de a lelkedet mindig emeld a magasságok felé, kutasd az Örökkévalót!”⁴⁵¹

⁴⁴⁸ Ciduk Hádin, temetői terem

⁴⁴⁹ RÁMBÁN, Rabbi Mose ben Nachmán (1194-1270), a korabeli Spanyolország tudós rabbija, kommentátor, orvos

⁴⁵⁰ Proverbia 1.8

⁴⁵¹ Idézet Rámbán leveléből, amelyet Katalóniába küldött, szellemi végrendeletként. A témáról lásd: Shlomo Aviner, *Igeret HaRamban*, Jerusalem, 1973.

Világ Alkotója vigyázza e Házat éjjel és nappal ...

Búcsú az egyetemtől⁴⁵²

נער הייתי גם זקנתי ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם

תהלים לז כה⁴⁵³

Ahogy bejöttem a kapun, érzelmek ragadtak meg. Amikor 1963-ban belétem a Bérkocsis utcába, nem gondoltam volna, hogy 55 évvel később a Scheiber Sándor utcából fogok visszavonulni.

Közös munkálkodásunk egyik nagy eredménye, hogy a 20. század zsidóságának kiemelkedő tudósa utcanévet kaphatott!

Így most – a többszörösen akkreditált egyetemünk - a Scheiber Sándor utcában található. Törekedtünk, hogy álmát megvalósítsuk:

היחיו את האבנים מחרמות העפר⁴⁵⁴

A nehemiási kérdésre tényszerű a válaszuk. Jelenleg a következő szakokon folyik oktatás:

⁴⁵² Elhangzott: az OR-ZSE Dísztermében, S. A. nyugdíjbavonulása alkalmából rendezett búcsúztatón, 2018. június 28.in: <http://hegedus.bzsh.hu/web/index.php/dr-schner-alfred-irasai/869-schner-alfred-munkaibol.html>

⁴⁵³ Zsoltárok 37.25

⁴⁵⁴ Nechemjá 3.4.

1. rabbiképző szak (MA) – 1877-től
2. zsidó kultúratörténet szak (MA) – 2007-től (1998-tól zs. művelődéstörténet szak)
3. rabbihelyettes szak (BA) – 2006-tól;
4. judaisztika szak (BA) – 2006-tól (1989-től judaisztika tanár szak, Izraelből induló kezdeményezésre, a Midreshet Yerushalayimmal közös képzésben);
5. zsidó közösség-szervező szak (BA) – 2007-től
6. felekezeti szociális munkás szak (BA) – 2006-tól (1995-től zsidó közösségi szociális munkás, majd zsidó szociális munkás szak);
7. zsidó liturgia szak (BA) – 2007-től (1998-tól zsidó liturgiátörténet szak)
8. kántorképző szak (szakirányú továbbképzés) –
9. Zsidó Vallástudományi Doktori Iskola (PhD) – 2003-tól.

Héber nyelvi lektorátus és akkreditált nyelvvizsga központ gazdagítja a szellemi repertoárt.

Könyvek sokaságát adtuk ki, tudományos konferenciákat rendeztünk, honlapot és tudományos folyóiratokat szerkesztettünk, stb...

A bejáratnál két oldalon csendben díszileg az a kis kert, amit annak idején együtt ültettünk. Nagyobb részt a közösség-szervezők gondozták és most látható, hogy még „virágzik a sárga rózsa.” Aki velem együtt volt fiatal, az ismeri e mondat történeti és ideológiai hátterét.

עד הגל הזה ועדה המצבה⁴⁵⁵

בראשית לא נב

Az aulába lépve, megrendítő márványtáblák fogadják a látogatót. Az első arról szól, hogy 1856-ban megalapítják az Országos Izraelita Tanítóképzőt, amely több száz zsidó pedagógust adott a magyarországi zsidó iskoláknak, és a magyar pedagógiának. Jelentős részük odamaradt a soában. E helytől két méterre az „Őrizze e tábla a 89 meggyilkolt rabbi, a 39 meggyilkolt rabbi növendék és 24 e házban tanult zsidó gimnazista emlékét” tábla található. Mellette egy harmadik márványlap, mely az egykori zsidó iskolák szinte „megszámlálhatatlan” mártírjának állít emléket. Minden évben – és ezt jól tudjátok, akik velem együtt dolgoztatok – a *Jom hásoá* napján a közös káddis elmondása után egy kavicsot tettünk a táblák alá.

⁴⁵⁵ B'résit 31.52.

Ittlétem sok évének legnagyobb fájdalma, hogy számos próbálkozásom ellenére sem sikerült az épület alatti pincerendszert – ahova sok ezer zsidót zsúfoltak be 1944-ben – emlékhellyé alakítani. Ez volt az a bizonyos „kisegítő toloncház”, akiket innen elhurcoltak, azok közül csak kevesek térhettek vissza. Érdemes lenne továbbra is mindent elkövetni azért, hogy ez az autentikus soá-hely méltó és reprezentatív teret kapjon a magyarországi zsidóság memória történetében.

A földszinten végighaladva – természetesen a hozzám legközelebb álló, legkedvesebb és legrágább – helyhez, a zsinagógához értem. Odajártam gimnazistaként, seminaristaként, és 1970. július 12-én ott húztam feleségem ujjára a gyűrűt, és mondtam

הרי את מקודשת לי בטבעת זו כדת משה וישראל⁴⁵⁶

Mindent Neki köszönök!

A zsinagógában mindig megérintenek az ablakok. Csapatmunka volt, közös ötlet, hogy a zsinagógát színes ablakokkal töltsük meg. Az egyik oldalon az emlékezés táblái, a másikon a sok szín.

⁴⁵⁶ A zsidó esküvő legfontosabb részeinek egyike a “kidusin”, a völegény “megszenteli” magának a menyasszonyt. A héber mondar fordítása: “Légy nekem megszentelve e gyűrű által Mózes és Izrael törvényei szerint!”

Amikor Jom Kippurkor imádkozunk, a nap beragyog a színes ablakokon, mintha azt mondaná, igenis van remény, van jövője a követő nemzedéknek.

Az első emeleten a módszertani központ, illetve a könyvtár, található. Amikor idejöttem, idejöttünk, ládákbán álltak a könyvek, nem volt rendezett könyvtár. Nagyon nehéz körülmények között újjászerveztük. Mindazoknak, akik ebben a munkában részt vettek, hálás szívvel mondok most is köszönetet.

Ahogy jövök tovább, a folyosón a zsinagóga orgonája jut eszembe. Igen én voltam az, aki a Rabbiképzőben „felfüggesztettem” a *sábati* és az ünnepi orgonajátékot. Egyszer-egyszer azonban így is megszólalt a hangszer, főleg első *szlichot* előtt, szombat éjjel, amikor a Szól a kakas már című dalt is elénekeltük együtt.

Ahogy jöttem feljebb, emlékek tolultak elém a tudományról, a tudományos gondolkodásról, a hallgatói önkormányzatról, a felelősségről, a hűségről és a sok-sok szeretetről, amelyet próbáltam adni, és néha visszakapni.

Külön köszönet azoknak a kedves kollégáimnak, barátaimnak, tanítványaimnak, akik vették a fáradságot, hogy több ezer kilométerről eljöjjenek Németországból és Angliából, hogy itt legyenek velem ezen a mai napon. Valamennyien valljuk a közös cél igazát:

נרדפה לדעת את ה'457

הושעו ג

Kedves Barátaim!

1973-ban Scheiber Sándor, mindannyiunk tanítómestere behívatott az igazgatói irodába. Ez a szoba őrzi most a Rabbiképző elhunyt igazgatóinak emlékét. „Schöner, fiam, szeretnék veled beszélni”- mondta – volna kedved egy rabbijelöltet korrepetálni? Négy és fél évtizede –megszakításokkal- tanítok ebben a házban. Próbáltam alázattal, sok-sok empátiával és időnként kompromisszumokkal végezni munkámat. Köszönöm mindazoknak, akik segítettek, a közösségünk mindenkori vezetőinek, az OR-ZSE Egyetemi és Rektori Tanácsa tagjainak, oktató kollégáimnak, az egyetem összes polgárának, mindenkinek, aki e házban dolgozott és dolgozik a mai napig.

בשעה שעלה משה למרום אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה : רבונו של עולם, מה

לילוד אשה בינינו⁴⁵⁸

שבת פח עמוד ב

Amikor fölment Mózes a magasságokba a szolgáltot teljesítő angyalok panaszkodtak a Világ Alkotója előtt és mondták: Mit keres ez az ember közöttünk? Hiszen húsból, vérből való. Mit akarhatott a Szináj magaslatán? A kérdés így fogalmazódott meg: *Torá lámá tehé láchem?* Mondjátok, miért kell nektek a Tóra? Válasz egyetlen szóban foglalható össze. *Hemsehijut* - folytatóság. Oktatársaimmal vallottuk ezt és erre neveltük a gondjainkra bízottakat. Ezt az idézetet választottam reménybeli üzenetként, ugyanazt, amit a nagy elődöktől örökségül kaptam.

Oláh János az elmúlt hetiszakaszt idézte:

ולא היה מים לעדה...

במדבר כ ב

„és nem volt víz a közösségben...”⁴⁵⁹

A víz gondolatával kívánom befejezni. Amikor Önök a zsinagógába belépnek, azt látják, hogy a zsinagóga ajtajával szemben van egy falikút. 1996-ban, végigsétáltam a régen nem látott falak között, s amikor lementem a pincébe, észrevettem, hogy valami kitüremkedik a földből. Kikapartam, akkor láttam meg az 1854-ből származó kézmosót, amely egykoron valamelyik

⁴⁵⁷ Hosea 6.3.

⁴⁵⁸ Sábát 83b

⁴⁵⁹ Bámidbár 20.2.

vidéki zsinagóga előterében állhatott. Szimbolizálva a lelki és fizikai megtisztulást. Mertünk nagyot álmodni, vizet vezettünk az immár rendbehozott falikútba, így újra csögedezik az éltető nedű.

A mi éltető vizünk a Tóránk, a tudományunk, amely fenntartotta ezt az intézményt több mint 14 évtizeden keresztül. Azt kívánom oktató kollégáimnak, hallgatóinknak, Önöknek, valamennyiünknek, hogy sok-sok élményben legyen még részük itt e házban az oktatásban és az imádság házában egyaránt.

Bízva a Mindenhatóban, az Ő gazdag áldását kérem az Alma Materra, hogy az elkövetkező évtizedekben is az istenhit, a rabbiképzés és a zsidó vallástudomány otthona legyen! Salamon király imáját idézem: a Világ Alkotója vigyázza e Házat éjjel és nappal:

להיות עינך פתחות אל הבית הזה, לילה ויום⁴⁶⁰

מלכים א פרק ח כט

⁴⁶⁰ I.Királyok 8.29.